

ANNALES HISTORICI PRESOVIANSES

ANNALES HISTORICI PRESOVIENSES č. 1 – 2/2010, roč. 10

Inštitút histórie

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity
Ul. 17 novembra 1
080 78 Prešov

ahp@unipo.sk

<http://www.unipo.sk/filozoficka-fakulta/veda/AHP>

Redakčný kruh:

Ľubica Harbuľová (Prešov)
Roman Holec (Bratislava)
Peter Kónya (Prešov)
László Koszta (Szeged)
Albert Kotowski (Bonn)
Eva Kowalská (Bratislava)
Rastislav Kožiak (Banská Bystrica)
Marie Marečková (Brno)
Slavomír Michálek (Bratislava)
Klára Papp (Debrecen)
Martin Pekár (Prešov)
Karl W. Schwarz (Wien)
Wacław Wierzbieniec (Rzeszów)

Redakčná rada:

Jozef Baďurík, Milan Belej, Imrich Belejanič, Miloslava Bodnárová, Miroslav Daniš, Ľubica Harbuľová, Martin Javor, Nadežda Jurčišinová, Peter Kónya, Martin Pekár (predseda), Peter Šturák, Peter Švorc, Marián Vizdal

Redakcia:

Martin Pekár (zodpovedný redaktor), Lucia Tokárová, Zuzana Tokárová

Za obsah príspevkov zodpovedajú jednotliví autori.

© Inštitút histórie, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2011.

ISSN 1336-7528

Evidenčné č. MK SR: EV 4274/11

OBSAH

Plagiát v Annales historici Presovienses 9/2009	5
---	---

ŠTÚDIE

<i>Patrik Derfiňák – Marek Vizdal – Adriána Voľanská:</i> Súčasný stav poznania paleolitického osídlenia na terasách Šarišskej vrchoviny	11
<i>Lucia Tokárová:</i> Povodie strednej Torusy ako významná komunikačná spojnica v dobe rímskej v kontexte výskytu rímskych importov	31
<i>László Pószán:</i> Absonderung oder Zusammenleben? Ethnische Verhältnisse im Ordensstaat	54
<i>Peter Kónya:</i> Obec Bačkov od stredoveku do konca 17. storočia	65
<i>Patrik Derfiňák:</i> Parný mlyn vo Veľkom Šariši (1856 – 1945)	93

MATERIÁLY

<i>Martin Javor:</i> „Systema Constitutionis Latomiae Libertatis sub Corona Hungaria“ – neúspešný pokus o vytvorenie nezávislého uhorského slobodomurárstva	135
KRONIKA, RECENZIE, GLOSÝ	145

CONTENTS

Plagiarism in <i>Annales historici Presovienses</i> 9/2009	5
--	---

ARTICLES

<i>Patrik Derfiňák – Marek Vizdal – Adriána Voľanská:</i> The current state of knowledge of the paleolithic settlement on the terraces of Šariš Highlands	11
--	----

<i>Lucia Tokárová:</i> The middle Torysa river basin as an important trade route in context of the occurrence of Roman imports in the Roman period	31
---	----

<i>László Pószán:</i> Exclusion or cohabitation? Ethnic proportions in the State of the Teutonic Order	54
--	----

<i>Peter Kónya:</i> The village of Bačkov from the Middle Ages to the end of 17th century	65
---	----

<i>Patrik Derfiňák:</i> Steam mill in Veľký Šariš (1856 – 1945)	93
--	----

MATERIALS

<i>Martin Javor:</i> „Systema Constitutionis Latomiae Libertatis sub Corona Hungaria“ – an unsuccessful attempt at formation of an independent Hungarian Freemasonry	135
---	-----

CHRONICLE, REVIEW, ANNOTATIONS	145
---	-----

Plagiát v *Annales historici Presovienses* 9/2009

Vyjadrenie redakčnej rady

Členovia redakčnej rady AHP s pohoršením a poľutovaním prijali informáciu, že v čísle 9/2009 nášho periodika bol uverejnený plagiát. Na uvedenú skutočnosť upozornil sám poškodený autor Mgr. Juraj Benko, PhD. z Historického ústavu SAV, ktorý zároveň redakcii doručil svoje stanovisko k problému, jeho právnu analýzu i analýzu samotného textu. Uvedené podklady presvedčivo dokazujú, že v štúdiu PhDr. Martin Ďurišina *Štátoprávny charakter Slovenskej republiky rád v roku 1919* došlo k plagiovaniu dosiaľ nepublikovanej dizertačnej práce Mgr. J. Benka, PhD.

Genézu udalostí približuje stanovisko Mgr. J. Benka, PhD. i ospravedlnenie PhDr. M. Ďurišina. Obidva dokumenty uverejňujeme v takej podobe, ako nám boli doručené. Domnievame sa, že z pohľadu periodika boli pri vydávaní AHP 9/2009 urobené všetky štandardné kroky. Príspevok bol posúdený renomovaným odborníkom, ktorý, žiaľ, doteraz nepublikovaný plagizovaný text nepoznal. PhDr. M. Ďurišin mal text štúdie k dispozícii na doplnenie v zmysle posudku. Druhýkrát ho dostal na korektúry už vo vysádzanej podobe.

Vzniknutá situácia nás nemilo prekvapila a, hoci nenesieme za jej vznik priamu zodpovednosť a cítime sa tiež poškodení, chceme sa touto cestou Mgr. J. Benkovi, PhD. i čitateľom ospravedlniť. Celú vec považujeme za hrubé porušenie vedeckých i morálnych noriem.

V záujme minimalizovania spôsobenej škody sme sa na podnet poškodeného autora a s jeho súhlasom rozhodli pre nasledovné riešenie: V elektronickej verzii AHP 9/2009 bol inkriminovaný príspevok vybielený. Zároveň tu bola doplnená informácia o vzniknutom probléme a odkaz na číslo 1 – 2/2010, v ktorom uverejňujeme stanovisko poškodenej strany, ospravedlnenie PhDr. M. Ďurišina i vyjadrenie redakčnej rady.

Prípad berieme ako ponaučenie, aby sme v budúcnosti ešte ostražitejšie pristupovali k posudzovaniu a uverejňovaniu príspevkov. Zároveň touto cestou ďakujeme poškodenému autorovi za to, že nás na problém upozornil a že k riešeniu nepríjemnej situácie pristúpil s pochopením a konštruktívne.

Stanovisko

Mgr. Juraja Benka, PhD. k otázke plagizovania častí jeho dizertačnej práce (BENKO, Juraj: *Ideológia bolševického komunizmu a jej prenikanie do strednej Európy a na Slovensko po prvej svetovej vojne (1918 – 1920)*. [dizertačná práca], Bratislava : Historický ústav 2007) uskutočnenej v štúdiu PhDr. Martina Ďurišina (Ďurišin, Martin: Štátoprávny charakter Slovenskej republiky rád v roku 1919. In *Annales Historici Presovienses*, vol. 9/2009, s. 283 – 306).

Vo vyššie spomenutej štúdiu M. Ďurišina došlo k závažnému plagizovaniu častí (vyššie spomenutej) mojej práce, ktoré sa hrubo vymyká zaužívaným pravidlám vedeckej tvorby a odkazovania na jej zdroje. Porovnanie inkriminovaných častí prikladám v identickej podobe, v akej som ju rozoslal internému doktorandovi Inštitútu histórie Prešovskej univerzity v Prešove PhDr. Ďurišinovi a jeho školiteľovi. Keďže uvedenú prácu vzhľadom na rozsah plagizovaných častí považujem za vážne porušenie mojich autorských práv, som nútený Vás, ako vydavateľa, požiadať o spoluprácu pri náprave vzniknutej situácie. Predosielam, že toto stanovisko **nevychádza z toho, že Vámšu časopisu prisudzujem zodpovednosť za vznik tejto situácie. Je tu však aj otázka zodpovednosti za pretrvávajúce daného stavu, a tá sa časopisu už v určitej miere dotýka.**

Dovoľujem si Vás požiadať o:

1. odstránenie inkriminovanej štúdie z internetu (t. zn. odstránenie časti pdf súboru, v ktorom sa nachádza takým spôsobom tak, aby túto časť už nebolo možné zobrazit') a miesto nej žiadam o uverejnenie náležitého vysvetlenia odstránenia. To znamená, že štúdia **nebude** dostupná na internete. Na tejto požiadavke bezpodmienečne **trvám**. Ústretový návrh redakcie (pri kliknutí na odkaz na to číslo časopisu, ktoré text PhDr. Ďurišina obsahuje, by sa najprv zobrazilo okno s upozornením, že zmienený text nie je v súlade s normami, poprípade aj s ospravedlnením a odkazom na opravený text) nemôžem považovať za dostatočný – zmienený text by aj napriek technickému opatreniu zostal zverejnený na internete v nezmenenej, pre mňa neprijateľnej forme. Je pre mňa prijateľný ako dočasná forma riešenia.

2. uverejnenie textu, v ktorom bude poukázané na porušenie autorských práv a rovnako aj ospravedlnenie autora, v najbližšom printovom vydaní časopisu. Na tejto požiadavke **trvám**. Považujem ju za čiastočnú nápravu tej situácie, že inkriminovaný text bez zmeny figuruje a je šírený v tlačovom vydaní periodika v nezmenenom znení. Oproti bodu 1. (vzhľadom na to, že ide o zverejnenie v istom obmedzenom rozsahu a ťažko stiahnuteľnom z obehu), **nepožadujem** stiahnutie periodika z obehu, ani vloženie oznámenia o porušení autorských práv do jednotlivých kusov periodika.

3. uverejnenie opravenej štúdie s náležitým ošetrovaním autorských práv v najbližšom vydaní časopisu s názvom, v ktorom by bolo jasne definované, že ide o opravenú verziu inkriminovanej štúdie. Považujem to z môjho hľadiska za adekvátny krok smerom k náprave porušenia autorských práv. Zároveň si uvedomujem, že značná

časť ťarchy a nákladov na riešenie situácie by bola v tejto požiadavke prenesená na časopis. Preto na tejto mojej požiadavke **bezpodmienečne netrvám**, je záležitosťou posúdenia kompetentných orgánov periodika, do akej miery je časopis ochotný sa spolupodieľať ako tretia strana na vyriešení tejto záležitosti.

Dovolím si v tejto súvislosti pripomenúť, že mi nejde len o jednostrannú a jednorazovú ochranu mojich autorských práv, ale aj o obojstrannú spoluprácu pri zodpovednom riešení tohto prípadu, ktorý by prispel k vytvoreniu striktného úzu pri hodnotení a riešení analogických prípadov v budúcnosti. Panuje tu oprávnená obava, že ich nebude málo. Či je 3. požiadavka v tejto súvislosti adekvátne, je vecou diskusie, aj v rámci kompetentného orgánu Vášho periodika. Som však každopádne presvedčený, že v tejto otázke by sa nemali povyšovať interné, navonok nezáväznú normy periodika nad všeobecne záväznú právnu normu.

Svoje stanovisko opieram o postoje a názory viacerých členov historickej obce, s ktorými som tento problém konzultoval. Dovolujem si tvrdiť, že v tomto zmysle pociťujem aj určitú povinnosť a mandát k nastoleniu vyššie uvedených požiadaviek. V okruhu mojich kolegov panuje presvedčenie, že je nevyhnutné sa s plagiátorstvom rázne vysporiadavať a vytvoriť jednoznačný úzus, ako podobné záležitosti riešiť. V tomto zmysle uvedenú situáciu nepovažujem len za svoj osobný problém, ale aj vážny a narastajúci problém v rámci historickej disciplíny, a spoločenských vied a vzdelávania v nich vôbec. Pokiaľ sa bude k tomuto nešváru pristupovať s benevolenciou a nekonzekventne, a náležitá náprava porušenia všeobecne platných autorských práv bude narážať na interné pravidlá médií, v ktorých k tomuto porušeniu došlo (hoci bez ich zavinenia), nemožno hovoriť o efektívnej snahe zúčastnených tento problém riešiť.

Rovnako sa opieram aj o právnu analýzu problému (vid' príloha). Doc. Pekár sa snažil v telefonickej rozhovore so mnou argumentovať, že vyššie spomínanú nápravu som mohol žiadať do 30 dní od uverejnenia. Ak som dobre rozumel, operoval tlačovým zákonom (právo na odpoveď), ktorý sa však týka ochrany osoby pred tvrdeniami, ktoré sa dotýkajú jej cti, dôstojnosti alebo súkromia. Skutočnosť je taká, že na túto situáciu sa nevzťahuje tlačový, ale autorský zákon.

Existujúce legislatívne normy mi tieto základné, nespochybniteľné požiadavky smerujúce k ochrane mojich autorských práv umožňujú. V konkrétnom kontexte povyšujú moje právo na ochranu autorských práv nad interný štatút Vášho časopisu, presnejšie klauzulu, že tlačová a elektronická podoba vášho časopisu sú identické. Toto pravidlo je internou dohodou časopisu a neopiera sa o žiadne širšie normy, ktoré by to vyžadovali, takže v tomto zmysle možno považovať elektronickú podobu Vašej ročenky za zverejnenie jej tlačovej podoby (ktorej bolo pridelené ISSN) na internete. Toto zverejnenie býva spravidla plné alebo obmedzené.

Je nepochybné, že nie Vy a váš časopis ste zavínili vzniknutú situáciu. Plne súhlasím s vaším tvrdením, že došlo k poškodeniu aj Vašej strany. Zároveň je však povážlivou skutočnosťou, že aj napriek zisteniu, že Vaša ročenka obsahuje štúdiu porušujúcu autorské práva, naďalej umožňujete jej voľné šírenie na internete.

Ospravedlnenie

Vážená historická obec, ctení čitateľa,

v ročenke Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove *Annales historici Presovienses* vol. 9/2009 som v príspevku s názvom Štátoprávny charakter Slovenskej republiky rád v roku 1919 (s. 283-306) nedopatrením z nepochopiteľných príčin na viacerých miestach zanedbal korektne citovať z doposiaľ verejne nepublikovanej dizertačnej práce Mgr. Juraja Benka, PhD. *Ideológia bolševického komunizmu a jej prenikanie do strednej Európy a na Slovensko po prvej svetovej vojne (1918-1921)* (Bratislava : HÚ SAV, 2007. 263 s.), ktorú mi autor ochotne kolegiálne poskytol k nahliadnutiu.

Vzniknutá situácia ma nesmierne mrzí, preto touto cestou, s láskavým dovoľaním Redakčnej rady *Annales historici Presovienses*, na tomto mieste, snažiac sa o morálne zadosťučinenie, vyjadrujem hlbokú ľútosť nad skutkom, ktorý nemá na pôde Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove a v jeho periodikách obdobu.

Takéto konanie je nezlučiteľné s etikou vedeckej práce, a preto sa za uvedenú skutočnosť Mgr. Jurajovi Benkovi, PhD. týmto verejne a úprimne ospravedlňujem. Moje počínanie nebolo zámerné, čoho dokladom je niekoľko citácií spomenutej práce autora, bolo ale vysoko neprofesionálne, čím som narušil autorské práva kolegu.

Zároveň sa ospravedlňujem môjmu školiteľovi i recenzentovi predmetného príspevku v jednej osobe za spôsobené ťažkosti, Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, i všetkým tým, ktorým som svojím konaním spôsobil akékoľvek nepríjemnosti.

Redakčnej rade *Annales historici Presovienses* ďakujem za ústretovosť a operabilitu, s akou pristúpila k naplneniu minimalizácie mnou spôsobenej ujmy.

Uvedená skutočnosť, ktorá spôsobila autorskú ujmu Mgr. Jurajovi Benkovi, PhD., je nezvratiteľná a spôsobená škoda nenahraditeľná, za čo sa mu ešte raz ospravedlňujem a zároveň ďakujem za zhovievavosť, s akou pristúpil k riešeniu tejto veľmi nepríjemnej situácie.

Martin Ďurišin

ŠTÚDIE
ARTICLES

Súčasný stav poznania paleolitického osídlenia na terasách Šarišskej vrchoviny

Patrik Derfiňák – Marek Vizdal – Adriána Voľanská

DERFIŇÁK, Patrik – VIZDAL, Marek – VOĽANSKÁ, Adriána. The current state of knowledge of the paleolithic settlement on the terraces of Šariš Highlands. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2010, vol. 10, no. 1-2, p. 11-30.

The report contains the results of present-day observations of the settlement processes in the Šariš Highlands terrains during the Paleolithic Period. During the years 1989-2010 there were made surface prospecting observations in the area between Prešov and Lipany, which resulted in discoveries of the several Stone Age sites (Map No. 1). The important concentration of sites from the Middle and Upper Paleolithic Period was found in Prešov and Veľký Šariš areas (Map No. 2, Tab. I, III, IV). It is related to the near localization of the Torysa River break between Dúbrava and Bikoš. In the vicinity of the Medzany there were examined two sites: Kamenec – Na hore I and Kamenec – Na hore II where we suppose their connection to the nearby loessial clay mine (Kamenec – Na hore III, Fig. 1). Stations in local areas of Šarišské Michaľany and Červenica near Sabinov can be dated to the Middle Paleolithic Period.

Key words: Šariš Highlands, Central Torysa, Paleolithic settlement.

Staršiu dobu kamennú, ako najstarší a najdlhší úsek ľudských dejín, vymedzuje na začiatku prítomnosť raných foriem rodu Homo, schopných vyrábať nástroje, a uzatvára ju vznik poľnohospodárstva ako produktívneho výrobného modelu. Medzi týmito udalosťami je časový interval 2,5 mil. rokov, v priebehu ktorých sa človek vyvíjal k anatomicky i mentálne progresívnym formám. Uplatňované koristnícke spôsoby zabezpečovania potravy (zber, lov, rybolov) sa stávajú v dôsledku technologického napredovania a uplatňovania prvkov kooperácie príslušníkmi komunit stále prepracovanejšie, čím sa zvyšujú ich šance na prežitie a úspešnú adaptabilitu v rôznych prírodných prostrediach a klimaticky zložitých obdobiach.

Názor S. Vencla o torzovitom stave poznania života ľudí v období paleolitu, umeľom vytváraní zdania vývojovej continuity, ktorá má zastrieť informačné medzery, možno len akceptovať. Rovnako konštatovanie neporovnateľne horšej úrovne poznania dejín paleolitu v porovnaní s poznaním mladších období praveku vychádza z reálnych skutočností pozorovaných v teréne: opakované postdepozíčné procesy spôsobili, že pramene z obdobia paleolitu sú zredukované takmer výhradne len na kamenné artefakty, ktoré sa len celkom výnimočne zachovali v primárnej polohe, či priestorový rozptyl, najmä u artefaktov, ktoré sa v dôsledku súčasných aktivít človeka dostali na povrch, komplikuje utváranie predstáv o veľkosti a štruktúrovanosti predneolitických sídlisk.¹ V neposlednej miere sa pri zberoch stretávame s nálezmi,

1 *Paleolit a mezolit*. Eds. S. Vencl, J. Fridrich. Praha : Archeologický ústav AV ČR, 2007, s. 12 – 13.

ktoré pôvodne časovo a kultúrne nesúviseli, nakoľko zastupujú rôzne technokomplexy. Práca s výrazne zredukovanými súbormi hmotných pozostatkov sa odráža v ich datovaní. Pri povrchových nálezoch sa počíta s rozkolísaním v rozpätí niekoľkých tisícročí aj pri mladopaleolitických industriách. S tým súvisí relatívnosť pojmu súčasnosti pri nálezoch zaradených do jedného kultúrneho prostredia. Tieto skutočnosti však nemôžu viesť ani k degradovaniu, ani k preceňovaniu významu štiepaných industrií získaných zbermi.

Terasy Šarišskej vrchoviny, najmä v strednej časti povodia Torysy, patria k starým sídelným oblastiam. Na terasách a vyvýšeninách pozdĺž jej toku sú doložené stopy osídľovacích aktivít zo všetkých období praveku a včasnej doby dejinnej.

Dôvod záujmu ľudí o tento priestor v staršej dobe kamennej vyplýval z možnosti využívať tok Torysy ako migračný koridor spájajúci južné Potisie so severnými komunikačnými prechodmi do Malopoľska. Podobné praveké „magistrály“ predstavovali aj ďalšie východoslovenské rieky tečúce v poludníkovom smere. Trasy pozdĺž riek inštinktívne využívali aj stádovité zvieratá, ktoré sa stávali predmetom záujmu paleolitických lovcov na miestach, kde im boli sťažené možnosti úniku (zrázy, bažiny a i.). K dôležitým faktorom vplývajúcim na výber sídlíštných areálov patrila prístupnosť, kvalita a pestrosť štiepatelných hornín, využívaných na výrobu nástrojov. V povodí Torysy boli najdostupnejšou surovinou prevažne hnedé a červenohnedé rádiolarity,² ktoré sa získavali ako z koryta rieky, tak aj z primárnych ložísk nachádzajúcich sa v Šarišskom Jastrabí³ a Kamenici. Z miestnych surovín boli využívané aj čierne rohovce, ktoré sa nachádzajú v oblasti Demjaty⁴ a odrody kremeňa.

Prvými nálezmi z obdobia paleolitu na území Šariša boli pre svoju veľkosť fosílie chladnomilných stádovitých zvierat (Veľký Šariš, Dulová Ves, Záhradné). O tejto skutočnosti najlepšie vypovedá správa o náleze pozostatkov mamuta pod vyvýšeninou Bikoš, južne od Veľkého Šariša.⁵ K tomuto nálezu stráženému četníkmi bola privolaná odborná komisia vedená štátnym konzervátorom J. Eisnerom (v texte chybné premenované na Eichlera). Trvalo takmer 60 rokov, kým sa táto skoro už zabudnutá udalosť stala vďaka novým objavom na Bikoši zvlášť dôležitou. V 50. rokoch 20. storočia sa sformovala skupina vlastivedných bádateľov spolupracujúcich s múzeom v Prešove, ktorá sa podieľala aj na prvých prieskumoch a záchranných výskumoch v širšom okolí Prešova. Tieto aktivity F. Blahutu, Š. Jendreka, J. Repčáka a Š. Šebeša, koordinované V. Budinským-Kričkom, priniesli v tomto období

2 Rádiolarity sú hlbokomorské usadeniny so zastúpením schránok mriežovca – rádiolárií, ktoré majú veľkosť 0,1 - 0,2 mm.

3 HOVORKA, D. – ILLÁŠOVÁ, E. *Anorganické suroviny doby kamennej*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2002, s. 70.

4 KAMINSKÁ, E. Význam surovinovej základne pre mladopaleolitickú spoločnosť vo východokarpatskej oblasti. In *Slovenská archeológia*. 1991, roč. 39, č. 1 – 2, s. 21.

5 Mamutové pozostatky (v) Šariši. In *Šariš*. 16. 8. 1930, s. 6. Bližšie aj EISNER, J. Archeologický výskum na Slovensku v roku 1930. In *Bratislava V*. 1931, s. 356, resp. EISNER, J. Prehistorický výskum na Slovensku a Podkarpatskej Rusi roku 1930. In *Sborník muzeálnej slovenskej spoločnosti*. 1931, roč. 25, č. 3 – 4, s. 140.

objavy prvých dokladov hmotnej kultúry zberačov a lovcov v prešovsko-veľkošarišskej oblasti, potvrdené archeológmi F. Prošekom a J. Kabátom z AÚ ČSAV v Prahe.⁶ Prieskum údolia Torusy realizovaný L. Báneszom a S. Šiškom v auguste 1958 dokumentoval jej význam ako dôležitej komunikácie využívanej paleolitickými skupinami.⁷ Teréna prehliadka profilu hliníka vo Veľkom Šariši (Veľký Šariš I), pri ktorej sa získala výrazná kamenná industria, predchádzala zisťovaciemu výskumu v roku 1960, ktorý využil vhodnú nálezovú situáciu.⁸ Získané nálezy zo siedmich paleolitických staníc najdených počas tohto zisťovacieho výskumu, situovaných na pleistocénnych terasách Torusy zaradil L. Bánesz do obdobia začiatkov mladého paleolitu (pred 40 000 – 35 000 rokmi). Zároveň spracoval prvý prehľad paleolitického osídlenia údolia Torusy.⁹ Rok 1989 priniesol výrazné obohatenie poznania najstaršieho osídlenia Šariša. Povrchovými zbermi uskutočňovanými M. Vizdalom bolo v oblasti Šarišskej vrchoviny – na výšinnej polohe Bikoša a terase Kráľovej hory objavených 16 staníc z rôznych období paleolitu¹⁰ svedčiacich o dôležitosti kontroly prelomového údolia Torusy medzi Dúbravou a Bikošom.¹¹ Od konca 90. rokov sa záujem sústredil na extravilán Medzian, v ktorom sa študuje profil hliníka (Kamenec III), z ktorého boli odobrané pedologické a osteologické vzorky.¹² Po roku 2000, v nadväznosti na staršie zbery O. Lorenca, sa pristúpilo k zberom na vlastnom sprášovom návrší Kamenca, kde boli rozpoznané dve stanoviská (Kamenec-Na hore I a II). K novoobjaveným lokalitám v oblasti strednej Torusy patria aj Veľký Šariš-Povrazy, Šarišské Michaľany-Bogone a Červenica pri Sabinove-Háj (Mapa č. 1).

Príspevok približuje základnú charakteristiku paleolitických sídlisk v oblasti Šarišského podolia, objavených, resp. skúmaných dnešným Inštitútom histórie FF Prešovskej univerzity v rokoch 1989 – 2010. Povrchovými zbermi zistené sídliská sú situované v strednom úseku dôležitej paleolitickej cesty, ktorá viedla údolím Torusy. Na jej význam pre spojenie s nadkarpatskými mladopaleolitickými, najmä aurignacienskými stanicami, sústredenými na hornej Visle v okolí Krakova jasne vo svojich prácach poukázal už L. Bánesz.¹³ Vo svetle nových zistení sa predpokladané súvislosti doplnili o informácie, ktoré už za súčasného stavu, kedy sa začína

6 BUDINSKÝ-KRIČKA, V. Veľký Šariš v praveku a na prahu dejín. In *Nové obzory 16*. Zost. M. Chmelárová. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, s. 89.

7 BÁNESZ, L. Svedectvo staršej doby kamennej na Slovensku. In *Pravda*. 8. 9. 1958, s. 2.

8 BÁNESZ, L. K otázke listovitých hrotov z Veľkého Šariša. In *Archeologické rozhledy*. 1960, roč. 12, č. 3, s. 313.

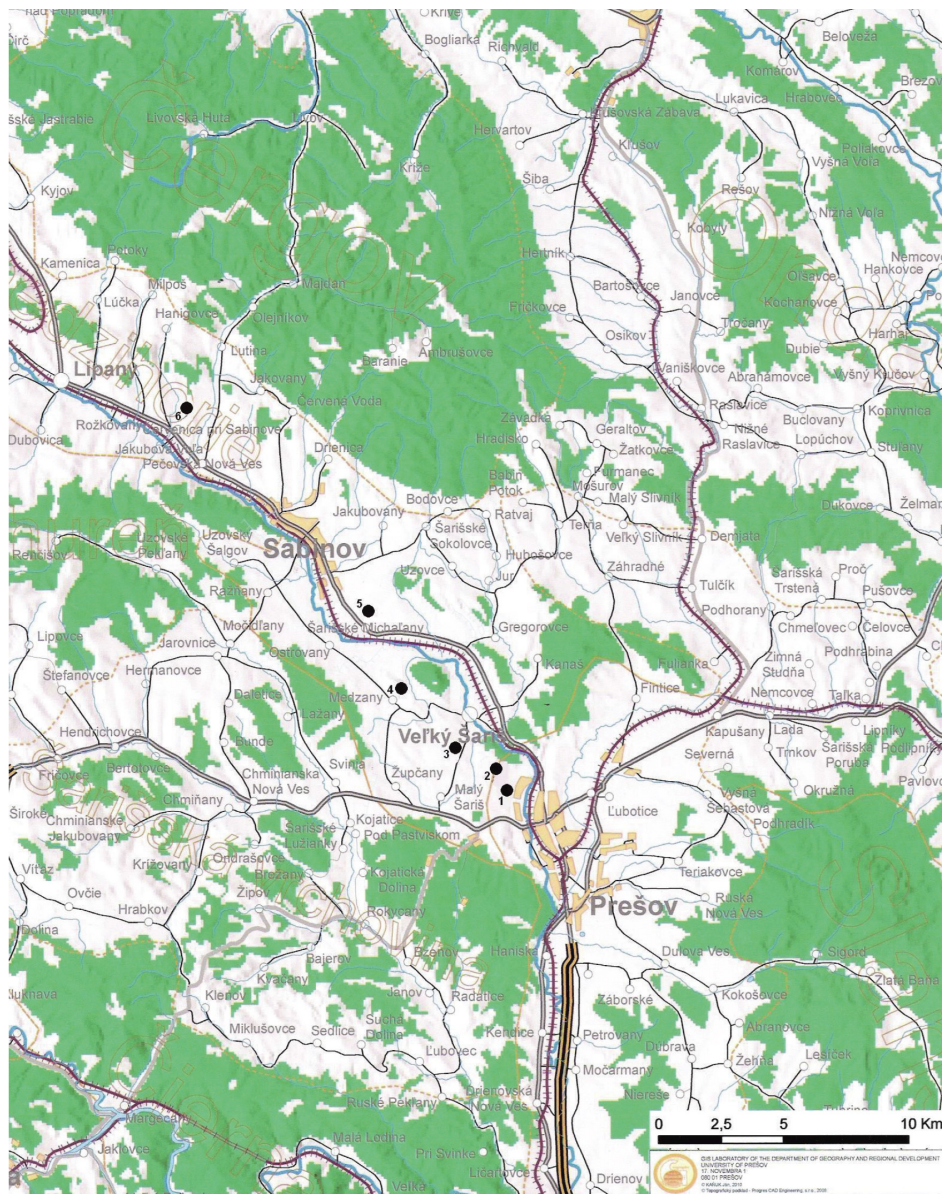
9 BÁNESZ, L. Údolie Torusy v staršej dobe kamennej. In *Nové obzory 7*. Ed. I. Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1965, s. 153 – 158.

10 VIZDAL, Marián. Prieskumy v okolí Prešova. In *AVANS 1989*. Nitra : AÚ SAV, 1991, s. 105 – 106, 147 – 149.

11 VIZDAL, Marián. Praveké a včasnohistorické osídlenie. In *Veľký Šariš – mesto a hrad*. Zost. M. Levendovský. Veľký Šariš : Vydavateľstvo Pavel Sárosy, 1999, s. 16 – 29.

12 Význam náleziska pri svojich návštevách potvrdili aj T. Kaliczki a P. Škrdla.

13 BÁNESZ, L. Počiatky mladšieho paleolitu na východnom Slovensku. In *Historica Carpatica 11*. Zost. D. Čaplovič. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1980, s. 185 – 217.

Mapa č. 1. Lokality z obdobia paleolitu v oblasti strednej Torysy opisované v príspevku.

- 1 - Prešov (Kráľova hora)
- 2 - Prešov-Veľký Šariš (Bikoš)
- 3 - Veľký Šariš (Povrazy)
- 4 - Medzany (Kamenec)
- 5 - Šarišské Michalany (Bogone)
- 6 - Červenica pri Sabinove (Ráztoky, Háj)

s komplexným vyhodnocovaním nájdených súborov kamenných štiepaných industrií, svedčia o zložitom procese osídľovania a využívania terénov Šarišskej vrchoviny od obdobia stredného paleolitu.

Významná koncentrácia paleolitických staníc sa nachádza na čiastočne zalesnenej vyvýšenine Bikoš a terasovitom poli Kráľova hora, ktorými prechádza katastrálna hranica medzi Prešovom a Veľkým Šarišom (Mapa č. 2). Celkovo 16 lokalít z rôznych období paleolitu bolo objavených v rokoch 1989 – 1993 a 6 staníc sa zistilo v rokoch 2000 – 2010.

1 Prešov-Kráľova hora II – X

Polohu Kráľova hora tvorí mierne zvlnený a hladko modelovaný reliéf zvlnených polí. Tvar terénov je výsledkom procesov panujúcich v podmienkach periglaciálnej klímy. V holocéne sa formy pleistocénnej modelácie odstraňujú pod vplyvom erózie, kedy na stráňach vznikajú výmole, ryhy a zosuvy.¹⁴ Na nízkych terasovitých laviciach a mierne sklonených terénoch sú v smere sever – juh, v dĺžke 1 km, umiestnené priestorovo malé stanice z obdobia mladého paleolitu (Kráľova hora II – IV, VI – IX). Kamenné nástroje z typologického hľadiska zaradené do stredného paleolitu boli zistené na lokalitách Kráľova hora V a Kráľova hora X.¹⁵

Výrazná industria pochádza najmä z týchto staníc:

Kráľova hora V

Z polohy na ploche jedného hektára bol zbraný súbor 89 kusov kamennej industrie, vyrobenej najmä z rádiolaritu. K stredopaleolitickým typom nástrojov patria: rovné, dvojité a vklesnuté driapadlá (Tab. IV: 1), nôž s retušovaným bokom (Tab. IV: 2), sekáč (Tab. IV: 3), či rôzne retušované úštepy. V súbore sa vyskytujú aj mladšie typy nástrojov, ktoré patria do okruhu aurignacienu.

Kráľova hora VIII

Severne od židovského cintorína bolo zozbieraných 31 kusov mladopaleolitickej industrie. Zastúpené sú v nej viaceré typy škrabadiel, častí širokých čepelí, kombinované nástroje, jadrá. Okrem rádiolaritu sa vyskytujú limnosilicity, rohovec a obsidián.

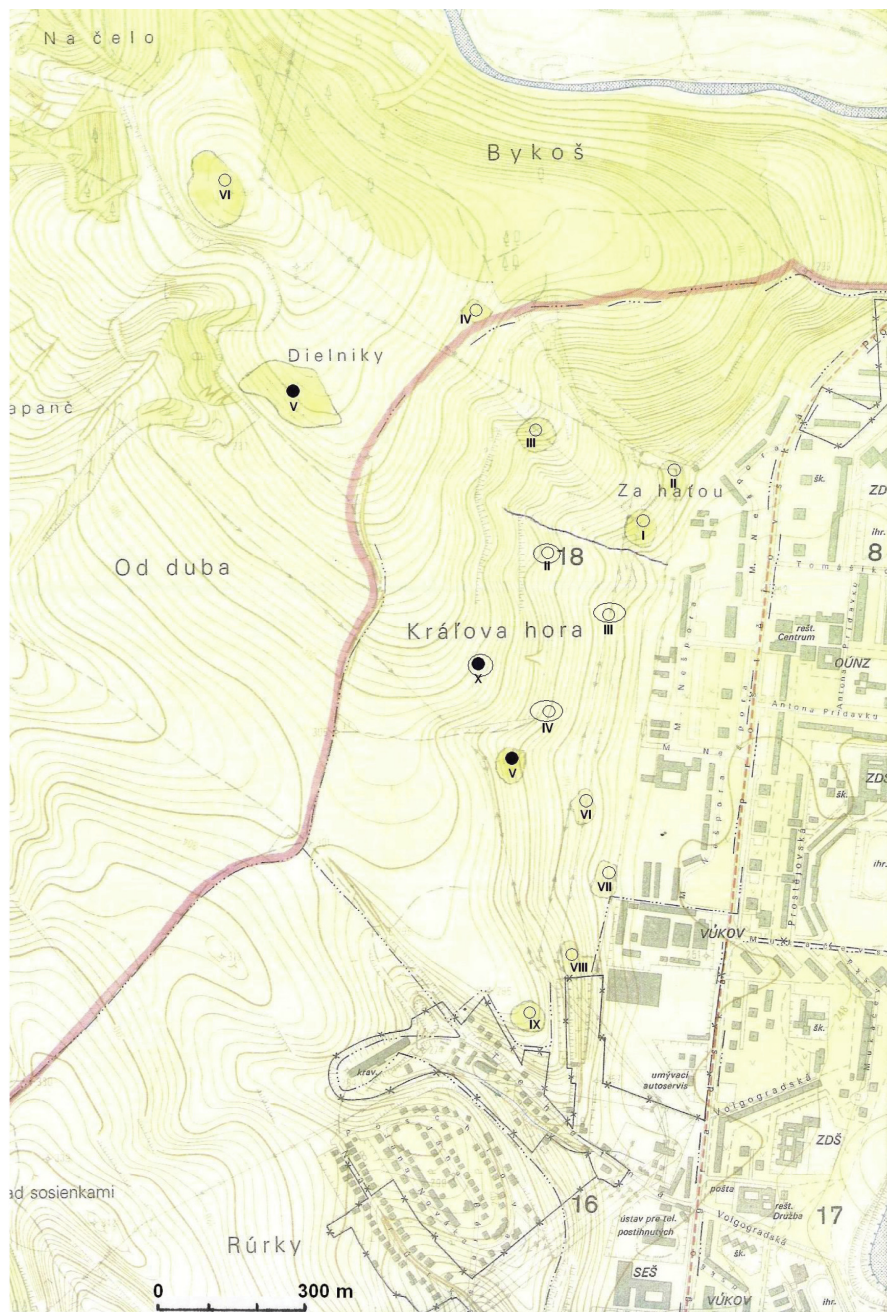
Kráľova hora IX

Táborisko sa nachádza na plochej terase nad židovským cintorínom, zbermi sa získal súbor 166 kusov kamennej štiepanej industrie z obdobia mladého paleolitu. Z nástrojov sú doložené škrabadlá na čepeli, kýlovité škrabadlo, kombinované nástroje (škrabadlá – rydlá), jadrá, zahrotené čepeľovité úštepy. Zo surovín sú zastúpené: rádiolarit, pazúrik, obsidián, limnosilicit. Náleziská datujeme do mladšej fázy aurignacienu.¹⁶

14 HARČÁR, J. Šarišská vrchovina. Fyzickogeografická analýza. In *Geografické práce*. 1972, roč. 3, č. 1-2, s. 99.

15 Lokalita Kráľova hora I predstavuje slovanské sídlisko (7. – 8. storočie).

16 VIZDAL, Marián. Prieskum výšinných polôh v extraviláne Prešova. In *AVANS 1990*. Nitra : AÚ SAV, 1992, s. 102 – 103.

Mapa č. 2. Paleolitické stanice v priestore Kráľovej hory a Bikoša.

- mladý paleolit
- stredný paleolit

Blízko tejto stanice, na Tehelnej ulici, boli nájdené štyri rádiolaritové artefakty: dvojpodstavové rádiolaritové jadro s úzkymi negatívnymi plochami, pästiačik, škrabadlo s terminálnou retušou, driapadlo.¹⁷ Časové určenie: mladý paleolit.

Kráľova hora X

Nálezisko je situované nad terasovitým poľom na mierne sa k juhovýchodu zvažujúcej terase. Osobitosť tejto stanice spočíva v skutočnosti, že takmer všetky artefakty (46 ks) sú vyrobené z andezitu, ktorý sa na iných staniach (napríklad Bikoš V, Bikoš VI, Medzany-Na hore), objavuje len ojedinele. Z druhu suroviny vyplýva charakter industrie, ktorá je masívna, pôsobí archaicky. Medzi nástrojmi prevládajú sekáčovité tvary, hrubo obité hroty, škrabádlá, driapadlá. Na základe spôsobu opracovania jednotlivých nálezov zo spomínaných staníc zaradíme industriu z polohy Kráľova hora X do stredného paleolitu. V dôsledku výstavby rodinných domov a budovania príslušnej infraštruktúry definitívne zanikli náleziská Kráľova hora V – VIII.

2 Prešov-Bikoš I – III

Na území Prešova sa na polohe Bikoš zistili tri stanice – Bikoš I – III. Na nízkej terase označenej aj Za haťou sú dve menšie táboriská (Bikoš I – 112 ks, Bikoš II – 47 ks), ktorých súbory kamennej industrie zaradíme do gravettien, najmä pre výskyt štíhlych zahrotených čepelí a škrabadiel na čepeliach. V jednom prípade sa na tomto type nástrojov vyskytuje čiastočne otupený bok (Tab. III.: 2a, 2b).¹⁸ Približne 300 metrov severozápadne od týchto nálezísk sa v pomerne svahovitom teréne zistila na ploche jedného hektára kamenná industria (83 ks) – Bikoš III. Vyskytujú sa v nej, okrem mladopaleolitických, aj stredopaleolitické typy nástrojov. Príkladom môže byť rádiolaritové driapadlo (Tab. III.: 1a, 1b). K súčasnému rozmiestneniu kamenných artefaktov nepochybne prispeli erózne a stráňové procesy, ako aj súčasné poľnohospodárske aktivity.

Veľký Šariš-Bikoš IV – VI

Bikoš IV

Stanica sa nachádza v nevýraznej zníženine. Rádiolaritovú štiepanú industriu s prevahou polotovarov, úštepov a odštepov (39 artefaktov) orientačne zaradíme do mladého paleolitu.

Bikoš V (Dielniky)

Dôležitá paleolitická lokalita s prevládajúcou stredopaleolitickou industriou je Bikoš V – Dielniky. Situovaná je na miernom juhozápadnom svahu. Zbermi bolo doteraz získaných približne 1800 kusov kamenných artefaktov. Na výrobu nástrojov boli použité najmä rôznofarebné rádiolarity a kremeň. Využívané však boli aj suroviny, ktoré boli transportované zo vzdialeností 100 – 250 kilometrov – obsidián (Zemplínske vrchy), limnosilit (Slanské vrchy), porfýr (severné Maďarsko), pazú-

17 VIZDAL, Marián – KARABINOŠ, A. – DERFIŇÁK, P. Nálezy rádiolaritovej industrie z Prešova. In *AVANS 2006*. Nitra : AÚ SAV, 2008, s. 173.

18 VIZDAL, Marián. *Prieskumy v okolí...*, s. 105 – 106.

rik (Malopoľsko), bazalt (Zakarpacie). Na lokalite Bikoš V je zaznamenaná pestrá typologická skladba nástrojov: viaceré typy pästných klinov a pästiačikov, oblúkovité, rovné a vklesnuté driapadlá, nástroje s vrubom, sekáče, masívne hroty, rydlá. Na výrobu nástrojov priamo v areáli lokality poukazujú kamenné podložky, otlkače a početné úštepy. K zvláštnym artefaktom patrí rádiolaritová hľuza – antropomorfná s intencionálnymi stopami po úderoch, ktoré mohli mať za cieľ zvýrazniť znaky ľudskej hlavy (Obr. 2). Pravdepodobne možno artefakt spájať s funkciou pracovného nástroja – otlkača, čomu môžu nasvedčovať stopy po úderoch na zúženej časti tvaru. Technika opracovania artefaktov radí súbor do okruhu zúbkovaného moustérienu.¹⁹ Početnosť, ako aj typologická výraznosť nástrojov, zaraďuje lokalitu Bikoš V. k významným stredopaleolitickým náleziskám na Slovensku, ktorá poskytlá prvé jednoznačnejšie doklady o prítomnosti neandertálskeho človeka v šarišskom regióne.²⁰

Bikoš VI

Lokalita zaberá plochu na vrcholovej časti vyvýšeniny. V nálezovom súbore kamennej industrie (1600 ks) nachádzame mladopaleolitické nástroje aurignacien-skeho okruhu s početnými jadrami, resp. jadrovitými nástrojmi (Tab. III.: 3a, 3b), stredopaleolitického charakteru sú driapadlá, zúbkované a vrubovité artefakty a retušované úštepy. Ojedinelým nálezom je stredopaleolitický dvojícny pästný klin s nesúmernými stranami vyrobený z hnedého rohovca, predstavujúci moustérien s acheulienskou tradíciou (Tab. I.).²¹ Prítomnosť starších a mladších technologických prejavov dopĺňajú artefakty, ktoré možno spájať s niektorou z prechodových kultúr medzi stredným a mladým paleolitom. Nález troch neúplných rádiolaritových listovitých hrotov s obojstrannou retušou²² spojil L. Bánesz s neskorým stredným paleolitom a kultúrne priradil k jankovichieniu.²³ Orientácia k záveru stredného paleolitu bola na základe nálezov z Bikoša VI pripustená aj u predchádzajúcich nálezov dvoch listovitých hrotov so zaoblenou bázou, nájdených pod profilom hliníka na juhozápadnom úpätí hradného vrchu (Veľký Šariš I). Tieto artefakty vyrobené tiež z rádiolaritu a datované do W 1-2, boli pôvodne klasifikované ako szeletienske.²⁴ Plošne retušované hroty boli pokladané za dôležitý chronologický i typologický fenomén²⁵, ktorý však stráca presné kultúrne a časové zaradenie v prípade absencie stratigrafických údajov.

19 VIZDAL, Marián. *Prieskumy v okolí...*, s. 106.

20 VIZDAL, Marián. *Praveké a včasnohistorické...*, s. 17.

21 BÁNESZ, L. – VIZDAL, Marián. Ďalšie paleolitické nálezy z extravilánu Veľkého Šariša. In *AVANS 1992*. Nitra : AÚ SAV, 1993, s. 22 – 23.

22 VIZDAL, Marián. *Praveké a včasnohistorické...*, s. 22, obr. 4:3 – 5.

23 BÁNESZ, L. – VIZDAL, Marián. Poznámky k interpretácii listovitých hrotov z Veľkého Šariša. In *AVANS 1993*. Nitra : AÚ SAV, 1995, s. 24.

24 BÁNESZ, L. Zisťovací výskum na paleolitickej stanici vo Veľkom Šariši roku 1960. In *Študijné zvesti AÚ SAV 6*. Nitra : AÚ SAV, 1961, s. 225.

25 KAMINSKÁ, E. Plošne retušované hroty zo začiatku mladého paleolitu na východnom Slovensku. In *Historica Carpatica 21*. Eds. M. Urban, D. Gašaj. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1990, s. 107 – 116.

Koncentrácia sídliskových jednotiek rôzneho typu dokazuje strategický význam kontroly terás západne od Prešova a najmä prelomového údolia Torysy v priestore Bikoš – Dúbrava vo viacerých obdobiach paleolitu. Tento koridor na komunikačnej trase bol dôležitý z hľadiska migračných pohybov nielen ľudských kolektívov, ale aj pleistocénnych zvierat. V iných spoločenských a ekonomických kontextoch vystupuje význam osídlenia spomínaného priestoru tiež v mladších fázach praveku.

3 Veľký Šariš-Povrazy

Povrchovou prospekciou vysokých terás v západnej časti chotára Veľkého Šariša v jesenných mesiacoch roku 2008 sa v priestore kóty 361 našlo sedem kusov kamenných štiepaných artefaktov. Rádiolarity sú v získanom súbore zastúpené čepeľovitými úštepmi, zvyškovým jadrom upraveným na masívne škrabadlo a dvoma kusmi odštepov. Pazúrik je prezentovaný jednopodstavovým jadrom. V kolekcii sa nachádza aj bielo patinovaný odštep z porfýru. Súbor na základe typológie nástrojov zaradujeme do kultúrneho prostredia aurignacienu.²⁶

4 Medzany – Kamenec-Na hore I – II

Stanice sa nachádzajú pod západným úpäťím Šarišského hradného kopca, na oblom chrpte vysokej terasy nazývanej Kamenec, nad dolinou Paťovského potoka, pravého prítoku Torysy. Výšková kóta 361,1 je situovaná na uvedenej vyvýšenine ležiacej severne od intravilánu obce. Smerom na východ a severovýchod sa zvažuje do údolia spomínaného potoka, ktorý sa pod severným úpäťím Šarišského hradného vrchu vlieva do rieky Torysy. Severozápadne prechádza do sprasového náveja (hliníka), nachádzajúceho sa v blízkosti polohy Nižný Počkaj. Na západe a juhu hraničí s intravilánom obce.

Ohliadkou terénu v auguste 2007 bola zistená koncentrácia kamennej suroviny – rádiolarit, limnosilit, kremeň, pazúrik, rohovec bez stôp prítomnosti hotových nástrojov v okolí asi 100 m okolo kóty 361,1 (Kamenec-Na hore I). Vo vzdialenosti približne 50 m od kóty sa začali objavovať najčastejšie rádiolaritové jadrá so štiepanými a úderovými plochami. Súbor nálezov bol po preoraní polohy v jesenných mesiacoch rozšírený o jadrové nástroje, zlomky úštepových čepeľí, pracovného odpadu a zvyškových jadier (245 ks industrie, vrátane suroviny).

Z nástrojov medzi najvýraznejšie nálezy patrí kýlovité škrabadlo zo svetlohnedého rádiolaritu so starostlivo opracovanou terminálnou časťou. Má trojuholníkovitý prierez a na pravej strane zachovanú kôru (Tab. VI: 2).

Z ďalších typov škrabadiel sú zastúpené: masívne kýlovité škrabadlo z tmavočerveného rádiolaritu so šupinovou plošnou retušou na hornej strane (Tab. VI: 5a, 5b), jadrové škrabadlo z patinovaného rohovca so zachovanou kôrou na bazálnej časti (Tab. VI: 8a, 8b), menšie jadrové škrabadlo (Tab. VI: 7a, 7b), rohovcové če-

26 DERFIŇÁK, P. – KARABINOŠ, A. – VIZDAL, Marián. Nová paleolitická stanica v extraviláne Veľkého Šariša. In *AVANS 2008*. (v tlači)

peľovité, poloblúkované škrabadlo s bočnou retušou a bielou patinou (Tab. VI: 3), z limnosilicitu je vyrobené ploché, trojuholníkové škrabadlo s obvodovou retušou (Tab. VI: 4), z patinovaného obsidiánu je prítomné masívne škrabadlo – rydlo na čepeli s ľavostrannou retušou (Tab. VI: 6).

K nepočetným nálezom čepelovitých zlomkov zaraďujeme artefakty z tmavohnedej a zelého rádiolaritu (Tab. VI: 1, 9). Výrazne je zastúpená aj skupina jadier (55 ks).

Ďalšia stanica na polohe Kamenec bola povrchovou prospekciou zistená asi 250 m severozápadne od kóty 361,1. Bola pomenovaná ako Kamenec-Na hore II. Nálezový súbor tvorí 165 artefaktov, ktoré majú podobné surovinové a typologické zloženie ako nálezy zo stanice Kamenec-Na hore I. Zaraďujeme ho preto taktiež do staršej fázy mladšieho paleolitu. Nad možnosťou osídlenia polôh Kamenec-Na hore I a Kamenec-Na hore II už v strednom paleolite uvažujeme na základe sporadických nálezov typologicky charakteristických pre toto obdobie (rôzne typy driapadiel).²⁷

Dve novo evidované paleolitické stanice pravdepodobne súvisia s dávnejšie objavenými nálezmi zo sprašového náveja, ktorý v súčasnosti predstavuje výrazne deštruovaný profil zahŕňajúci celé obdobie würmského glaciálu (Obr. 1). Lokalita je v starších prameňoch označovaná ako poloha Nižný Počkaj.²⁸ Z geomorfologického hľadiska však ide o severozápadný okraj polohy Kamenec.

V nesystematicky sledovanom profile narušovanom exploatačnými prácami boli v osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch 20. storočia zistené mladopaleolitické vrstvy so stopami ohnísk, z ktorých okrem drevených uhlíkov, okrového farbiva a zvieracích kostí (napr. mamut, srstnatý nosorožec) boli vyzdvihnuté aj kamenné artefakty. Ako veľkú stratu možno vnímať skutočnosť, že doteraz nedošlo k realizácii archeologicko-geologického výskumu, nakoľko predpokladaný centrálny areál tábora bol postupujúcou ťažbou hliny pravdepodobne zničený. Jednoznačne môžeme tvrdiť, že profil hliníka detailne odrážal miestny sedimentačný cyklus v období würmu. Práve datovaním organických materiálov bolo možné získať podstatne presnejšie dáta pre celý šarišský región s jeho doteraz známymi paleolitickými stanicami.²⁹ Časť nálezov pochádzajúcich z tohto hliníka, pracovne označeného ako Kamenec-Na hore III, bola umiestnená v dnes už neexistujúcej školskej zbierke na Základnej škole v Šarišských Michaľanoch.³⁰

27 Počty nájdených artefaktov k 27. 10. 2010: Medzany – Kamenec-Na hore I – 676 ks, Medzany – Kamenec-Na hore II – 513 ks.

28 KLČO, M. Paleolitický nález z Medzian. In *AVANS 1987*. Nitra : AÚ SAV, 1988, s. 75 – 76., resp. KLČO, M. *História Medzian*. [b. m.] : [b. v.], 1996, s. 5 – 10.

29 V regionálnej tlači sa dokonca uvádzajú informácie, ktoré s týmto náleziskom spájajú ohorené úlomky ľudských kostí. LEVENDOVSÝ, M. Mamuty a ich lovci na našom území. In *Šarišské Michaľany*. 1997, roč. 3, č. 2, s. 3.

30 LEVENDOVSÝ, M. *Mamuty...*, s. 3.

Obr. 1. Medzany (Kamenec – Na hore III), okr. Prešov. Juhovýchodný profil hliníka so sprašovými a fosílnymi pôdami z obdobia würmu

5 Šarišské Michaľany-Bogone

Reliéf severnej a severozápadnej časti chotára obce tvoria plošne rozľahlé, hladko modelované chrbty vysokých terás. Pokryté sú deluviálnymi, v menšej miere fluviálnymi sedimentami. Územie je odlesnené a intenzívne poľnohospodársky obrábané, čo spôsobuje, napriek miernemu sklonu terénu, erózne procesy.

V októbri 2007 sa realizovali dve prospekcie na polohe Bogone. Sledované boli plochy terás na ľavom brehu bezmenného potoka. Výsledkom bolo získanie menšej kolekcie kamennej štiepanej industrie (13 ks). Zastúpené sú v nej rovné a oblúkovité driapadlá (Tab. V: 1, 2), škrabadlo zo zvyšku jadra (Tab. V: 3), rydlo (Tab. V: 4). Zo surovín má rozhodujúce postavenie rádiolarit (12 ks). Oblúkovité driapadlo je vyrobené z kremeňa.³¹ Spomínané artefakty zaradujeme do stredného paleolitu, okruhu zúbkovaného mousterienu.

31 DERFIŇÁK, P. – KARABINOS, A. – VIZDAL, Marián. Stredopaleolitická industria zo Šarišských Michalian. In *AVANS 2007*. Nitra : AU SAV, 2009, s. 61 – 62.

6 Červenica pri Sabinove – Ráztoky-Pod Hájom, Háj

Severozápadná časť extravilánu obce je tvorená plošne rozľahlými chrbtami a vysokými terasami. Tieto útvary vyššej pahorkatiny sú rozčlenené dolinami pravostranných prítokov Torusy. Územia sú odlesnené a intenzívne poľnohospodársky obrábané. V roku 1988 boli severozápadne a západne od kóty 417 (poloha Ráztoky-Pod Hájom) získané prvé kamenné artefakty (6 ks). Vedľa mladopaleolitických nástrojov je časť industrie spájaná so staršími stredopaleolitickými tradíciami. Výrazným tvarom je dvojité oblúkovito vklesnuté driepadlo so stredovým vrtákom.³² Päť nástrojov je vyrobených z rádiolaritu, jeden artefakt je z menilitického rohovca. V dôsledku intenzívnych erózných procesov, ktoré sú na menších plochách evidované práve v okolí Červenice pri Sabinove a Pečovskej Novej Vsi,³³ predpokladáme, že kamenné artefakty pochádzajú z tábora v okolí kóty 417.

Druhá stanica bola zistená v roku 2009 na ploche s rozlohou 1,5 ha pri hľbokej výmoľovej ryhe (poloha Háj). Našlo sa tam 24 artefaktov. Na ich výrobu sa použil rádiolarit (20 ks) a zrnitý kremenec. Na území stanice sa nachádza aj veľký počet neopracovanej rádiolaritovej suroviny. Z nástrojov sú zastúpené: nôž s retušovaným bokom (Tab. II: 1), škrabadlo (Tab. II: 2), zúbkovaný úštep (Tab. II: 3), diskoid (Tab. II: 4), rovné driepadlo (Tab. II: 5). Datovanie: stredný paleolit.

Záver

Za súčasného stavu zostávajú základnou metódou získavania materiálnej základne z obdobia paleolitu v oblasti povodia Torusy povrchové zbery. Aj tento stav nám dovoľuje funkčne rozdeliť objavené lokality na vlastné sídliská, primárne dielne a krátkodobé lovecké stanovištia. Začínajúce štatistické vyhodnocovanie a porovnávanie súborov industrií umožňuje konštatovať dominantné zastúpenie aurignacoidných zložiek. Zároveň však na zistených stanicách často registrujeme miešanie s artefaktmi iných kultúr, ktoré poukazujú na prítomnosť mousterienských a szeletských zložiek. Rozlíšenie vzťahových a priestorových súvislostí komplikujú postdepozíčné procesy a recentné antropogénne aktivity.

Zaujímavé je zistenie piatich stredopaleolitických staníc v priestore medzi Prešovom a Lipanmi (Prešov-Kráľova hora V, Kráľova hora X, Veľký Šariš-Bikoš V, Šarišské Michaľany-Bogone, Červenica pri Sabinove – Ráztoky-Pod Hájom, Háj). Na základe techno-typologických rozborov môžeme uvažovať o zaradení niektorých súborov do obdobia začiatkovej fázy poslednej doby ľadovej (90.000 – 60.000) – Prešov-Kráľova hora X, Šarišské Michaľany, a do staršieho wümského pleni-galciálu (50.000 – 40.000) Červenica pri Sabinove, Prešov-Kráľova hora V, Veľký Šariš. Výrobcom industrií z okruhu zúbkovaného mousterienu bol človek neandertálsky (*homo sapiens neandertalensis*). Situovanie lokalít na vysokých terasách

32 VIZDAL, Marián. Paleolitická stanica v Červenici pri Sabinove. In *AVANS 1989*. Nitra : AÚ SAV, 1991, s. 104.

33 HARČÁR, J. *Šarišská vrchovina...*, s. 192.

pozdĺž Torysy svedčí o záujme stredopaleolitických skupín o túto migračnú trasu. Nástroje so znakmi stredopaleolitických tradícií nachádzame aj na staniách, ktoré poskytli početné súbory mladopaleolitickej, aurignacienskej kultúry – Veľký Šariš-Bikoš VI a Medzany – Kamenec-Na hore I a II. Z výšinej polohy Bikoš VI pochádza dvojlícny pästný klin s nesúmernými stranami (Tab. I).³⁴ Zaradený je do mousteriénu s acheulienskou tradíciou. Na základe toho nie je vylúčená možnosť spájať ho s obdobím posledného interglaciálu (R-W). Nástroj je vyrobený z hnedého rohovca s mliečnou patinou na dorzálnnej strane. Surovina je dokladom transkarpat-ských kontaktov medzi neandertálskymi skupinami, ktorých existenciu potvrdzujú aj stredopaleolitické nálezy z Nižného Hrabovca.³⁵

Obr. 2. *Antropomorfs* s intencionálnymi ľudskými zásahmi.

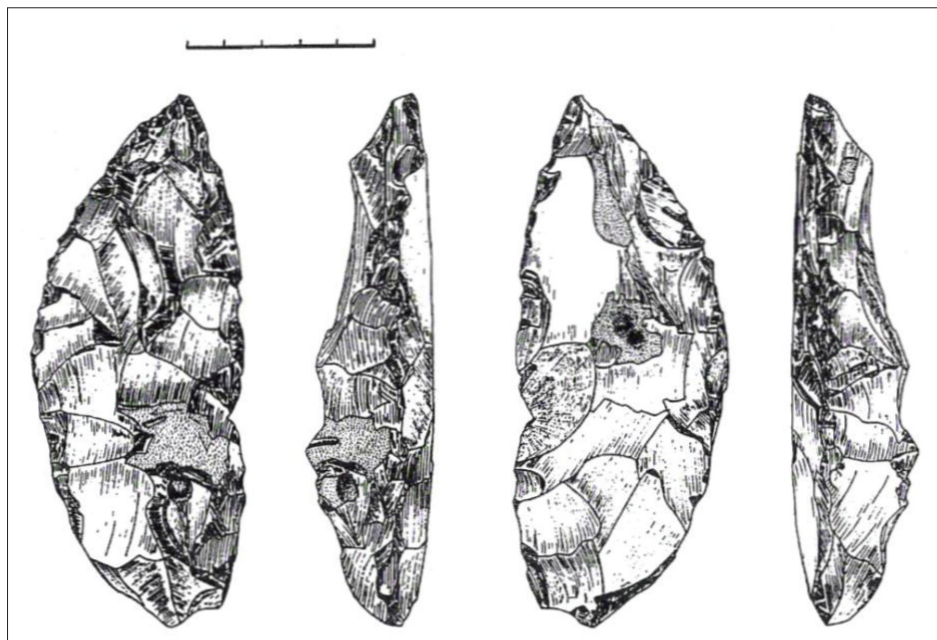
Možný výskyt „prechodnej“ kultúry szeletien (bohunicien?) sa opiera o nálezy listových hrotov, ktorých prítomnosť aj v iných kultúrach však ich nedovoľuje pokladať za určujúci kultúrny indikátor.³⁶ Kultúrne prejavy z rozhrania stredného a mladého paleolitu (pred 40.000 rokmi) sú spájané ešte s neandertálcami, ktorí sa však v stredo-európskom priestore mohli už dostávať do stretov s anatomicky modernými ľuďmi.

S nástupom mladého paleolitu sa zintenzívňuje využívanie extralokálnych zdrojov kamenných surovín a rozvoj čepeľovitých techník spôsobuje typologickú vyhra-

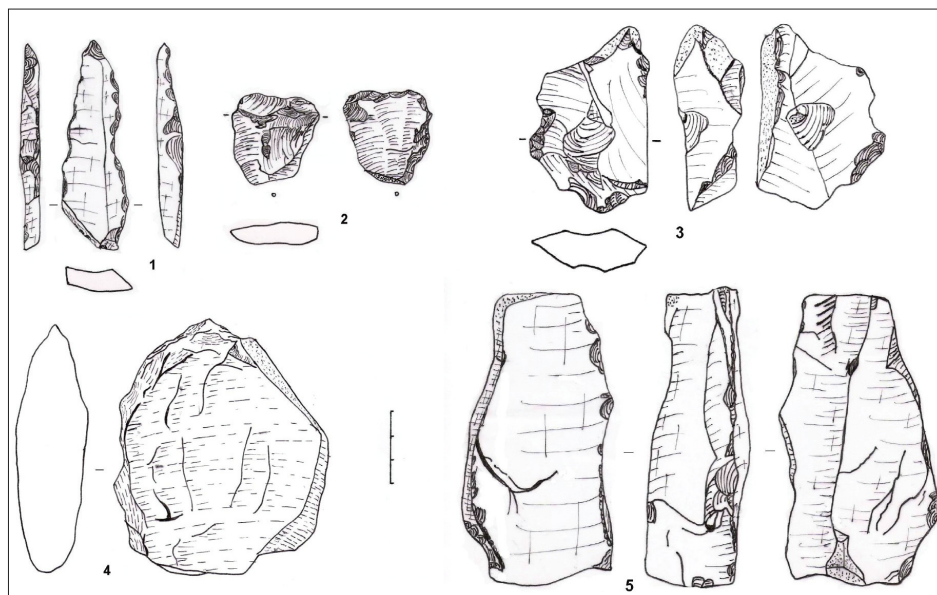
34 BĀNESZ, L. – VIZDAL, Marián. *Ďalšie paleolitické...*, s. 22 – 23; obr. 2.

35 BĀNESZ, L. – ZUBKO, P. Štiepané kamenné artefakty v okolí obce Nižný Hrabovec. In *AVANS 1990*. Nitra : AÚ SAV, 1992, s. 16 – 18; obr. 2 - 3. KAMINSKÁ, E. *Hôrka-Ondrej. Osídlenie spišských travertínov v staršej dobe kamennej*. Nitra : AÚ SAV, 2005, s. 114.

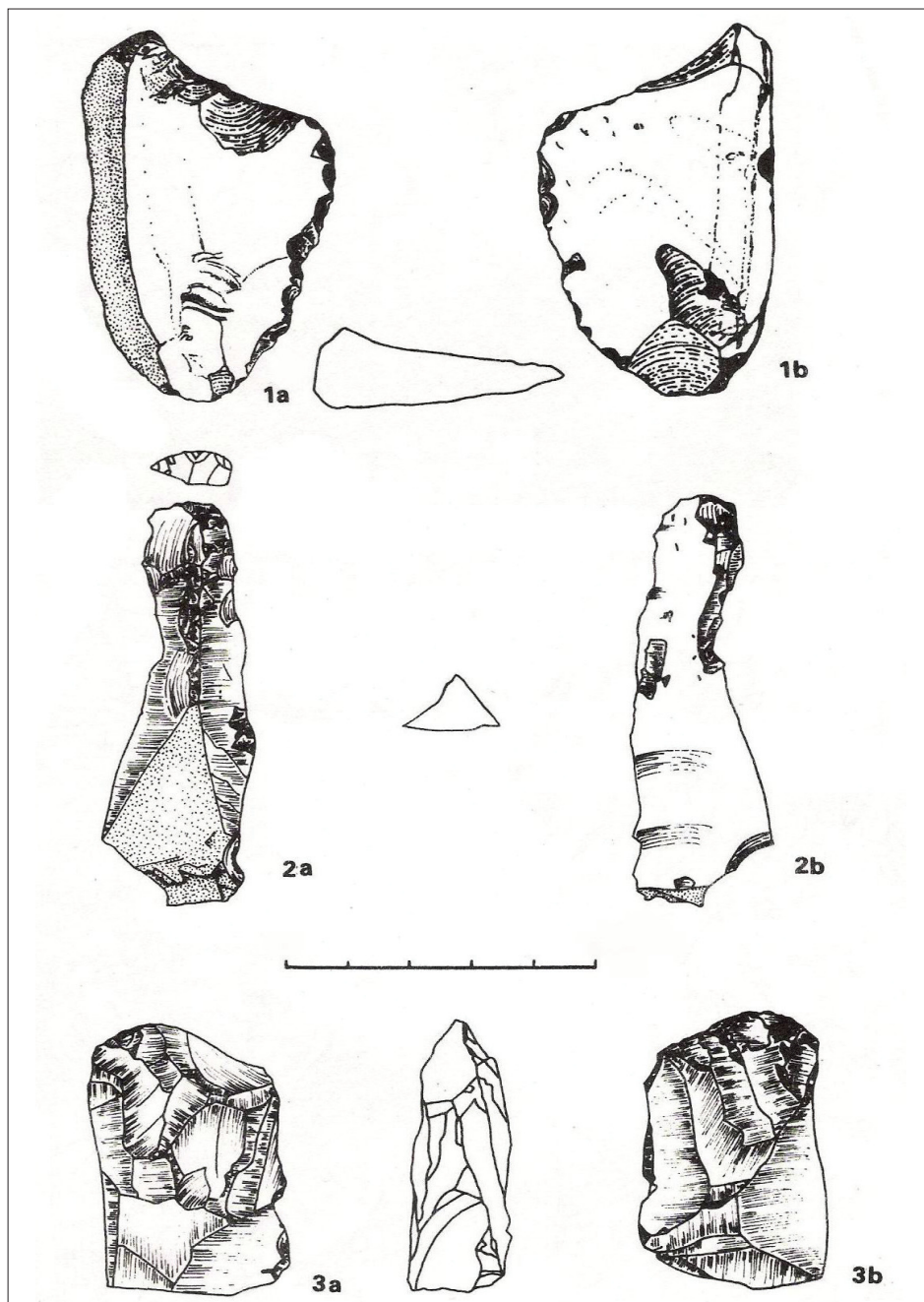
36 SVOBODA, J. a kol. *Paleolit Moravy a Slezska*. Brno : Archeologický ústav AV ČR, 2002, s. 129.

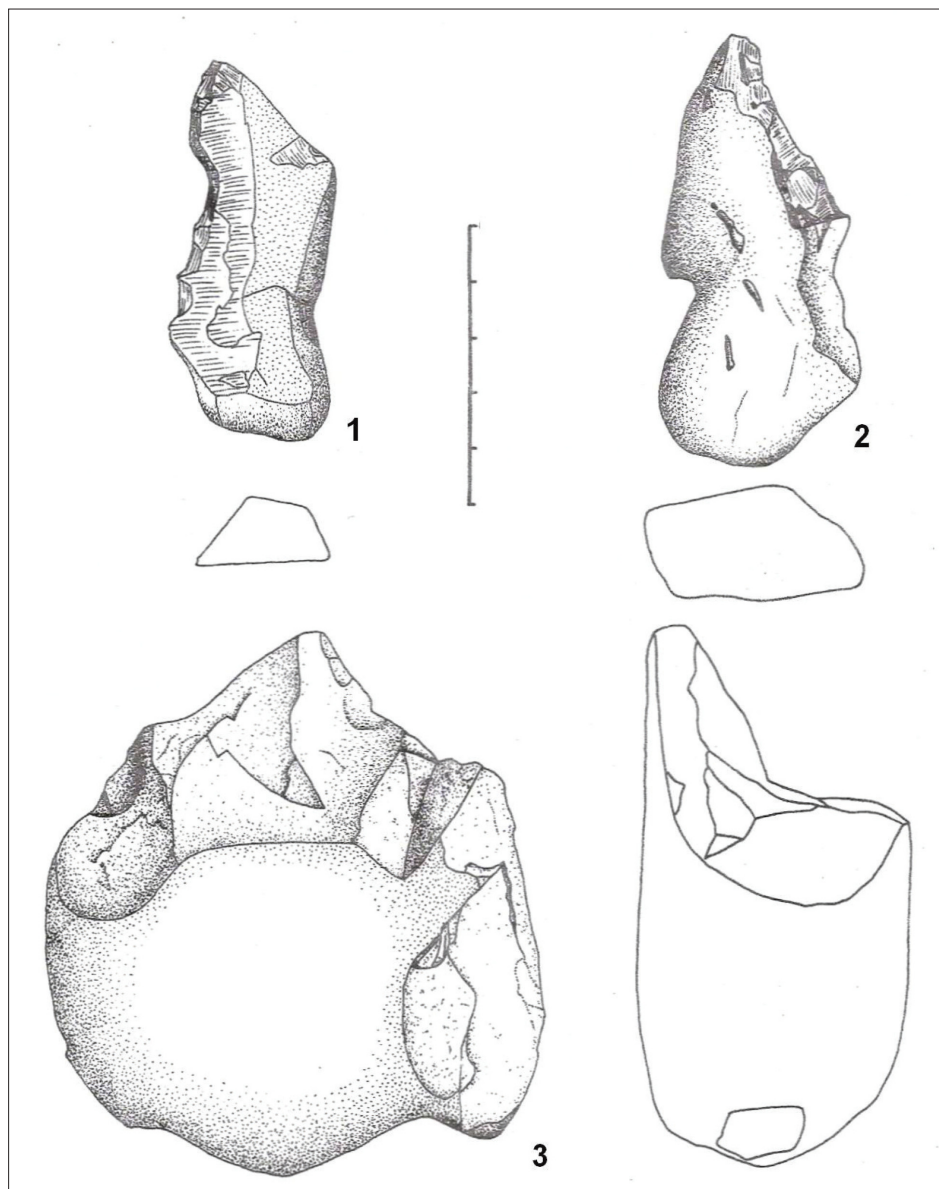
Tab. I. Veľký Šariš (Bikoš VI). Pästný klin z hnedého rohovca.

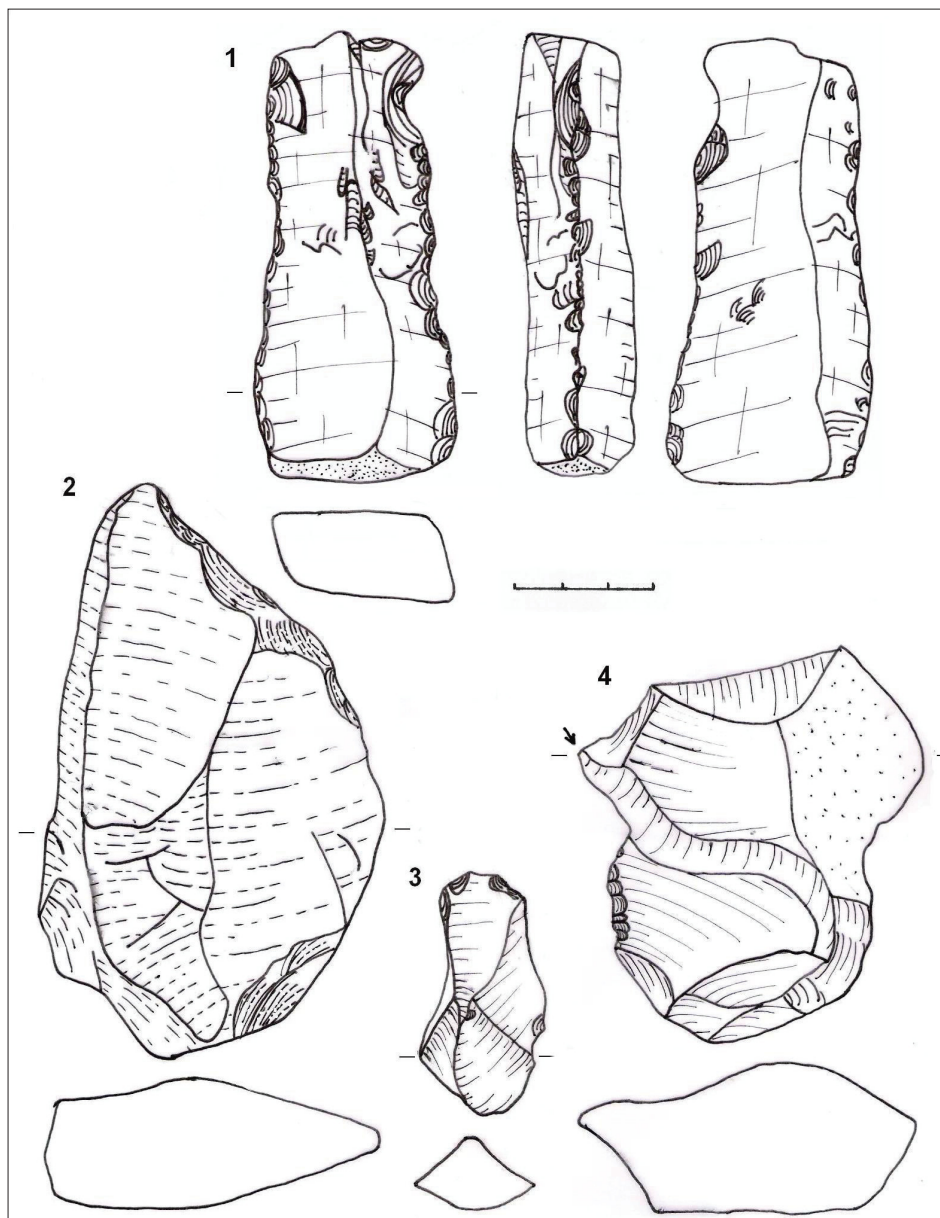
Tab. II. Červenica pri Sabinove, okr. Sabinov (Háj). Výber stredopaleolitickej industrie.

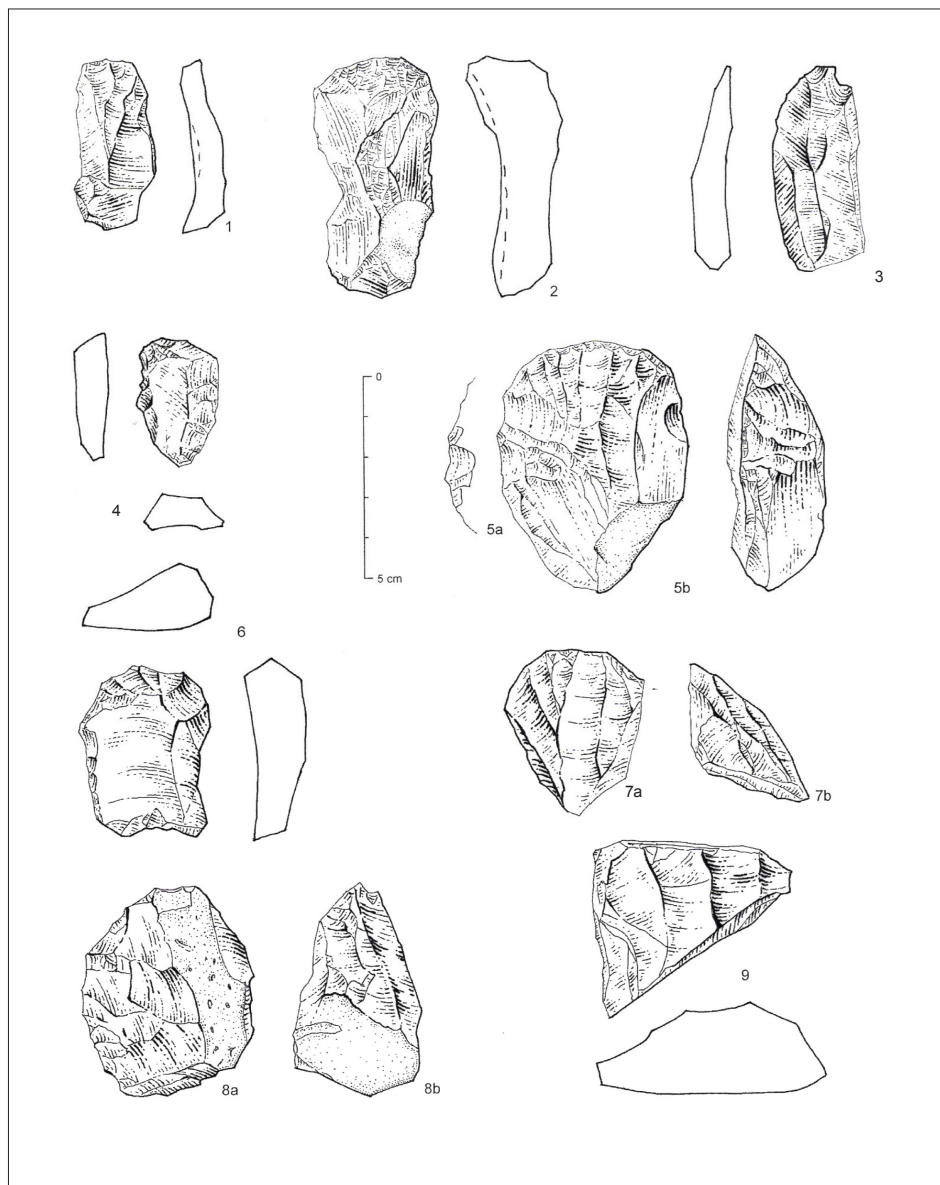
Tab. III. Prešov (Bikoš). Výber paleolitickej industrie. 1-Bikoš III, 2-Bikoš I, 3-Bikoš VI.

Tab. IV. Prešov (Kráľova hora V). Výber stredopaleolitickej industrie.

Tab. V. Šarišské Michaľany, okr. Sabinov (Bogone). Výber stredopaleolitickej industrie.

Tab. VI. Medzany, okr. Prešov (Kamenec – Na hore I). Výber mladopaleolitickej industrie.

nenosť industrií. Na sledovanom území dochádza k vytváraniu centrálnych sídelných staníc – Veľký Šariš-Bikoš VI, Medzany – Kamenec-Na hore I, II, kde je doložená aj prítomnosť primárnych dielní. Zaradenie týchto lokalít k aurignacienu sa opiera o výskyt hrubších čepelí a ich úlomkov, škrabadiel a rydiel. Poznávanie a štatistické vyhodnocovanie povrchových nálezov umožní rozoznať časové vzťahy a súvislosti medzi jednotlivými náleziskami. Aurignacienske dielne v Medzanoch (poloha Kamenec-Na hore I a II), ako aj tamojší profil hliníka (Kamenec-Na hore III) patria k náleziskám, ktoré nám môžu vo veľkej miere odpovedať na tieto otázky.³⁷

Najmladšími stopami po mladopaleolitických zberačsko-loveckých kolektívoch sú epigravettienske lokality z Prešova – polôh Bikoš I a II. Situované sú na nízkych terasách nad niekdajším tokom (ramenom) Torysy, čo je v súlade so zmenou loveckej stratégie, ktorá musela reagovať na úbytok veľkých stádovitých zvierat po skončení mladšieho wümského pleniglaciálu (pred 20 000 – 18 000 rokmi).

Načrtnutý obraz paleolitického osídlenia terás Šarišskej vrchoviny v oblasti strednej Torysy je výsledkom výskumných aktivít od roku 1989. Na ich základe môžeme sledovaný priestor pokladať za kľúčový v prospektorských, osídľovacích, loveckých a migračných aktivitách ľudských kolektívov v období paleolitu.

Literatúra

- BÁNESZ, L. K otázke listovitých hrotov z Veľkého Šariša. In *Archeologické rozhledy*. 1960, roč. 12, č. 3, s. 313 – 319.
- BÁNESZ, L. Počiatky mladšieho paleolitu na východnom Slovensku. In *Historica Carpatica II*. Zost. D. Čaplovič. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1980, s. 185 – 217.
- BÁNESZ, L. Údolie Torysy v staršej dobe kamennej. In *Nové obzory* 7. Ed. I. Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1965, s. 153 – 168.
- BÁNESZ, L. Zisťovací výskum na paleolitickej stanici vo Veľkom Šariši roku 1960. In *Študijné zvesti AÚ SAV* 6. Nitra : AÚ SAV, 1961, s. 225 – 227.
- BÁNESZ, L. – VIZDAL, Marián. Ďalšie paleolitické nálezy z extravilánu Veľkého Šariša. In *AVANS 1992*. Nitra : AÚ SAV, 1993, s. 22 – 23.
- BÁNESZ, L. – VIZDAL, Marián. Poznámky k interpretácii listovitých hrotov z Veľkého Šariša. In *AVANS 1993*. Nitra : AÚ SAV, 1995, s. 24.
- BÁNESZ, L. – ZUBKO, P. Štiepané kamenné artefakty v okolí obce Nižný Hrabovec. In *AVANS 1990*. Nitra : AÚ SAV, 1992, s. 16 – 18.
- BUDINSKÝ–KRIČKA, V. Veľký Šariš v praveku a na prahu dejín. In *Nové obzo-*

37 Konštatujeme to napriek nepochopiteľnému nezáujmu o sledovanie ťažby v medzianskom hliníku. Kompetentné osoby nereagovali na upozornenia o ničení sledu pleistocénnych fluviaálnych sedimentov, spráši a pôdnych komplexov, v ktorých sa nachádzali jedinečné doklady táborísk z obdobia posledného glaciálu – ohniská, kamenná industria a množstvo zvyškov pleistocénnej fauny (mamut, srstnatý nosorožec). Z materiálov zachránených amatérskym archeológom O. Lorencom a autormi príspevku vyplýva možnosť spájať väčšinu nálezov s industriou z blízkych primárnych dielní (Kamenec-Na hore I a II). Vo výraznej miere zničený pleistocénny klimatický záznam v hliníku nás ochudobnil o detailné zaradenie predovšetkým aurignacienskeho osídlenia v celej oblasti Šariša.

- ry 16. Zost. M. Chmelárová. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, s. 85 – 109.
- DERFIŇÁK, P. - KARABINOŠ, A. – VIZDAL, Marián. Nová paleolitická stanica v extraviláne Veľkého Šariša. In *AVANS 2008*. (v tlači)
- DERFIŇÁK, P. - KARABINOŠ, A. – VIZDAL, Marián. Stredopaleolitická industria zo Šarišských Michalian. In *AVANS 2007*. Nitra : AU SAV, 2009, s. 61 – 62.
- EISNER, J. Archeologický výskum na Slovensku v roku 1930. In *Bratislava V*. 1931, s. 356.
- EISNER, J. Prehistorický výskum na Slovensku a Podkarpatskej Rusi roku 1930. In *Sborník muzeálnej slovenskej spoločnosti*. 1931, roč. 25, č. 3 - 4, s. 140.
- HARČÁR, J. Šarišská vrchovina. Fyzikogeografická analýza. In *Geografické práce*. 1972, roč. 3, č. 1 - 2. 192 s.
- HOVORKA, D. – ILLÁŠOVÁ, E. *Anorganické suroviny doby kamennej*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2002. 187 s.
- KAMINSKÁ, E. *Hôrka-Ondrej. Osídlenie spišských travertínov v staršej dobe kamennej*. Nitra : AÚ SAV, 2005. 157 s. ISBN 80-88-709-74-1.
- KAMINSKÁ, E. Plošne retušované hroty zo začiatku mladého paleolitu na východnom Slovensku. In *Historica Carpatica 21*. Eds. M. Urban, D. Gašaj. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1990, s. 107 - 116.
- KAMINSKÁ, E. Význam surovinovej základne pre mladopaleolitickú spoločnosť vo východokarpatskej oblasti. In *Slovenská archeológia*. 1991, roč. 39, č. 1 - 2, s. 7 – 58.
- KLČO, M. *História Medzian*. [b. m.] : [b. v.], 1996.
- KLČO, M. Paleolitický nález z Medzian. In *AVANS 1987*. Nitra : AÚ SAV, 1988, s. 75 – 76.
- LEVENDOVSÝ, M. Mamuty a ich lovci na našom území. In *Šarišské Michalany*. 1997, roč. 3, č. 2, s. 3.
- Paleolit a mezolit. Archeologie pravěkých Čech – Zv. 2*. Eds. S. Vencl, J. Fridrich. Praha : Archeologický ústav AV ČR, 2007. 164 s. ISBN 978-80-86124-76-6.
- SVOBODA, J. a kol. *Paleolit Moravy a Slezska*. Brno : Archeologický ústav AV ČR, 2002. 209 s.
- VIZDAL, Marián. Paleolitická stanica v Červenici pri Sabinove. In *AVANS 1989*. Nitra : AÚ SAV, 1991, s. 104.
- VIZDAL, Marián. Praveké a včasnohistorické osídlenie. In *Veľký Šariš – mesto a hrad*. Zost. M. Levendovský. Veľký Šariš : Vydavateľstvo Pavel Sárossy, 1999. ISBN 80-967772-5-4. s. 16 – 29.
- VIZDAL, Marián. Prieskum výšinných polôh v extraviláne Prešova. In *AVANS 1990*. Nitra : AÚ SAV, 1992, s. 102 – 103.
- VIZDAL, Marián. Prieskumy v okolí Prešova. In *AVANS 1989*. Nitra : AÚ SAV, 1991, s. 105 – 106.
- VIZDAL, Marián. – KARABINOŠ, A. – DERFIŇÁK, P. Nálezy rádiolaritovej industrie z Prešova. In *AVANS 2006*. Nitra : AÚ SAV, 2008, s. 173.

Povodie strednej Torysy ako významná komunikačná spojnica v dobe rímskej v kontexte výskytu rímskych importov

Lucia Tokárová

TOKÁROVÁ, Lucia. The middle Torysa river basin as an important trade route in context of the occurrence of Roman imports in the Roman period. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2010, vol. 10, no. 1-2, p. 31-53.

Trade contacts of the Roman Empire with the surrounding Barbaricum enabled the influx of Roman provincial products to the Barbarian territory. Roman imports got into distant areas outside the Roman frontier through the remote trade routes. In the Roman period one branch of the trade route from Pannonia was running through the middle Torysa river basin which represented an important location in the mediation of the Roman provincial influence over the Barbaric Europe. The study deals with the occurrence of the Roman imported goods in the middle Torysa river basin, specifically with Roman pottery, brooches, bronze and glass products, precious metals products and coins. The objective of the study is to refer to the importance of the Torysa basin in context of interaction between the Roman Empire and Barbarians during the Roman period.

Key words: The Roman period, Torysa river basin, Roman imports.

Mocenské záujmy Rímskej ríše v prvých storočiach nášho letopočtu znamenali nielen politické zásahy do stredoeurópskeho priestoru, ale prostredníctvom hospodárskych a obchodných stykov tiež umožnili prílev luxusných importov na barbarské územie. Rímske obchodné impulzy, ktoré smerovali najmä do pridunajskej limitnej zóny, siahali formou suchozemských a vodných komunikácií diaľkového obchodu aj hlboko do vnútrozemia barbarskej Európy. Na rozsiahlom území barbarika však boli rímske vplyvy prijímané rôznou intenzitou a práve výskyt importovaných tovarov v barbarskom prostredí poukazuje na rozličnú mieru zapojenia barbarských oblastí do obchodu s rímskym impériom.

Jedno z najvýraznejších centier šíriacich importy hlbšie do vnútra barbarika predstavovalo územie dnešného Slovenska. Najprogresívnejšie sa rímsky obchod uplatňoval v severopanónskom pohraničí (dnešné juhozápadné Slovensko), no kultúrny a obchodný dosah rímskych provincií zasahoval aj na územie dnešného východného Slovenska, ktoré svojou geografickou i politickou izoláciou predstavovalo špecifickú oblasť. Napriek absencii bezprostredného styku s rímskymi provinciami disponovalo vďaka priaznivej polohe vhodnými predpokladmi na zapojenie do diaľkového obchodu s rímsko-provinciálnym prostredím a zároveň predstavovalo križovatku obchodných ciest sprostredkujúcich obojstranné kontakty rímsko-provinciálnej a pričiernomorskej oblasti s pobrežím Baltského mora.

V predkladanom príspevku sa zameriavam na rozbor rímskych importov nájdených v povodí strednej Torysy, ktorou viedla jedna vetva obchodnej trasy vychádzajúcej z Aquinca v Panónii.¹ Ťažiskom práce je vyhodnotenie publikovaných nálezov² jednotlivých druhov dovážaných tovarov vo všeobecnom kontexte výskytu rímsko-provinciálnych výrobkov v barbarском prostredí s cieľom poukázať na význam toryskej kotliny spočívajúci v komunikačnom spojení severného Potisia s Rímskou ríšou. V rámci skúmaného priestoru pochádza prevažná väčšina rímskych importov z dvoch inventárov bohatých tzv. kniežacích hrobov v Ostrovanoch, náhodne objavených v rokoch 1790 a 1865. Početné nálezy boli z povodia strednej Torysy získané aj pri systematických výskumoch na sídlisku na Pavlovičovom námestí s príľahlou Budovateľskou ulicou v Prešove a v polohe Nad Imunou na rozhraní obcí Ostrovany, Medzany a Šarišské Michaľany. Ojedinelé importy sa tiež našli vo Veľkom Šariši v okolí Šarišského hradu, v Prešove na Mičurinovej ulici a v polohe Pri mýte severne od ulice Červenej armády (dnešná Levočská ulica), pri kaštieli a pri družstevnom dvore v Ostrovanoch, v polohe Farské v Ražňanoch, prípadne pochádzajú zo spomenutých obcí bez bližšie uvedenej lokalizácie.

Z hľadiska druhej skladby importovaných tovarov a intenzity ich dovozu boli medzi jednotlivými oblasťami barbarika výrazné rozdiely podmienené mnohými faktormi. Typologická škála importov zo skúmaného priestoru zhruba zodpovedá pomerom v kvádsej oblasti. Dovážané výrobky boli v povodí strednej Torysy zastúpené najmä sponami, predmetmi z drahých kovov, mincami, rímskou keramikou a v menšej miere aj bronzovými a sklenenými výrobkami.

Rímska importovaná keramika

V rámci rímskych importov pochádzajú zo sídlisk z doby rímskej v najväčšej miere keramické výrobky, ktoré boli prístupné širokému okruhu spotrebiteľov vďaka masovej produkcii a predovšetkým cenovej dostupnosti výrobkov. Rímska keramika bola v porovnaní s domácou produkciou z hľadiska chronológie citlivejšia, čím je možné relatívne presne datovať sprievodné nálezové súbory, najmä v prípade terry sigillaty.³

- 1 Obchodná trasa vedúca z Aquinca cez Potisie smerovala severovýchodným smerom do oblasti hornej Tisy k sídliskovému zoskupeniu v okolí dnešného Miskolca a odtiaľ sa rozvetvovala severným, severovýchodným a východným smerom pozdĺž riek ústiacich do Tisy. Na slovenskom území viedli vetvy k priesmykom na slovensko-poľskom pohraničí. Poľskými riekami potom trasa prechádzala cez Poválsie až k pobrežiu Baltského mora. Bližšie: JURČKO, P. K problematike kultúrno-spoločenských vzťahov na sídliskách z doby rímskej na východnom Slovensku. In *Slovenská archeológia*. 1981, roč. 29, č. 2, s. 324.
- 2 Ťažisko práce spočíva v spracovaní doteraz publikovaných nálezov. Vytvára sa tak základňa pre zamýšľané zaradenie ďalších doteraz nespracovaných artefaktov, ktoré budú dotvárať obraz o mieste importov v študovanej oblasti.
- 3 KREKOVÍČ, E. Rímska importovaná keramika na Slovensku. In *Slovenská archeológia*. 1981, roč. 29, č. 2, s. 341.

Hoci terra sigillata predstavovala vlastne úžitkovú keramiku, svojou pomerne vysokou umeleckou kvalitou a charakteristickým vzhľadom s oranžovočerveným glazovaným a reliéfne zdobeným povrchom zastupovala v barbariskom prostredí luxusný tovar. Tento druh rímskej keramiky sa v naddunajskom barbariku začal výraznejšie vyskytovať až od polovice 2. storočia, aj keď masovo sa dovážal až po markomanských vojnách. Stagnácia spôsobená vojenskými konfliktami zabrzдила prílev výrobkov terra sigillaty, jej prísun však nebol úplne prerušený.⁴ Práve po markomanských vojnách od konca 2. do polovice 3. storočia nastala doba jej najväčšieho dovozu sprevádzaná všeobecnou konjunkúrou v severovskom období. Intenzita obchodnej činnosti s terra sigillatou následne od polovice 3. storočia upadla.⁵ V priestore východného Slovenska je možné výrazné zníženie jej dovozu v druhej polovici 3. storočia nepochybne spájať s masovým rozvojom produkcie miestnej sivej keramiky.

Všetky nálezy terra sigillaty získané z oblasti strednej Torusy prislúchajú obdobiu od druhej polovice 2. do polovice 3. storočia. Najväčšia intenzita jej prílevu do tejto oblasti teda približne zodpovedá obdobiu jej najfrekventovanejšieho výskytu v stredodunajskej oblasti. Napriek faktu, že terra sigillata tvorila najpočetnejší artikel vyvázaný do naddunajského priestoru, východoslovenské územie figurovalo v jej exporte len ako okrajová oblasť s relatívne malou mierou výskytu. Odhliadnuc od vzdialenej geografickej polohy, ktorá podmieňovala možnosti dovozu tovarov, je nevyhnutné prihliadať na súčasný stav výskumov v tejto oblasti a tiež na sebestačnosť východoslovenskej oblasti v produkcii luxusnej keramiky.⁶

Použitie výzdobné motívy, technologické odlišnosti a prípadné signovanie výrobkov terra sigillaty umožňujú pomerne presné určenie špecializovanej výrobnéj dielne. V sporadických nálezoch terra sigillaty z povodia strednej Torusy vystupujú ako výrobné dielne stredogalská Lezoux, ktorej produkty boli dovážané do barbarika od 1. storočia, dielne vo východnej Galii a tiež zo stredného Porýnia v Rhein-zaberne a Pfaffenhofene, ktorých produkty spolu s výrobkami z Westerndorfu dominovali v barbariskom prostredí od polovice 2. až do polovice 3. storočia.⁷

Typologicky najfrekventovanejší tvar vyskytujúci sa v tejto oblasti predstavovala miska typu Drag. 37. Dva zlomky terra sigillaty z misky tohto typu, identifikované ako výrobky rheinzabernských dielní a datované do obdobia od polovice 2. do polovice 3. storočia pochádzajú z Prešova z lokality Pri mýte.⁸ Z polohy Farské v Ražňanoch sú známe dva fragmenty z nádoby typu Drag. 37. Jeden črep zdobený motívom

4 KUZMOVÁ, K. – ROTH, O. *Terra sigillata v barbariku : Nálezy z germánskych sídlisk a pohrebísk na území Slovenska*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1988, s. 144 – 145.

5 HEČKOVÁ, J. Podiel výrobných centier rímskych provincií na spoločensko-ekonomickom vývoji naddunajského barbarika vo svetle rímskych importov. In *Slovenská archeológia*. 1982, roč. 30, č. 1, s. 25.

6 JUREČKO, P. *K problematike...*, s. 325.

7 KUZMOVÁ, K. – ROTH, O. *Terra sigillata...*, s. 148.

8 KREKOVIČ, E. Rímske importy na Slovensku. In *Pamiatky archeologické*. 1987, roč. 78, č. 1, s. 249.

Venuše pod arkádou zo stĺpa a tordovaného polkruhu bol vyrobený v dielni majstra Helenia vo Pfaffenhofene v prvej tretine 3. storočia⁹ a druhý zdobený vajcovcom, datovaný medzi roky 170/178 – 210/220, pochádza z dielne v Rheinzaberne.¹⁰ Na katastrálnom úseku Medzian boli počas systematického výskumu na sídlisku Nad Imunou okrem nezdobeného črepu terry sigillaty nájdené aj dva fragmenty, jeden z misky typu Drag. 37 z Pfaffenhofenu pochádzajúci z prvej polovice 3. storočia a druhý bol určený ako črep z misky typu Drag. 18/31, vyrobený vo východogalskej dielni a datovaný pravdepodobne do druhej polovice 2. a začiatku 3. storočia.¹¹ Viacero typologicky bližšie neurčených fragmentov terry sigillaty sa vyskytovalo aj v ostrovianskej časti sídliska, vrátane dvoch zlomkov z 3. storočia, jeden okrajový s prevrtaným otvorom a druhý z dna s prstencom.¹² Zlomok z dna misy typu Drag. 37 sa našiel aj medzi Veľkým Šarišom a Gregorovcami. Črep bol reliéfne zdobený motívom pantera, dvomi kosoštvorcovými ozdobami a vodorovným perlovcom, ktorý bol ukončený plastickým terčíkom. Pochádza zo stredogalskej Cinnamovej dielne v Lezoux a bol datovaný do druhej polovice 2. storočia.¹³ Nasledujúca tabuľka zobrazuje prehľad spomenutých nálezov terry sigillaty z oblasti strednej Torysy. Okrem polohy a počtu nájdených črepov je uvedená aj výrobná oblasť, typologické určenie a datovanie keramického materiálu.

Tabuľka 1. Prehľad nálezov terry sigillaty v povodí strednej Torysy

Poloha	Typologické určenie	Výrobná oblasť	Počet	Datovanie
Veľký Šariš	Drag. 37	Lezoux	1	2. pol. 2. stor.
Pri mýte	Drag. 37	Rheinzabern	2	2. pol. 2. – pol. 3. stor.
Nad Imunou	Drag. 18/31	Východná Galia	1	2. pol. 2. – zač. 3. stor.
Farské	Drag. 37	Rheinzabern	1	kon. 2. – zač. 3. stor.
Farské	Drag. 37	Pfaffenhofen	1	1. tretina 3. stor.
Nad Imunou	Drag. 37	Pfaffenhofen	1	1. pol. 3. stor.
Nad Imunou	-	neurčené	viac	-

Ostatné druhy rímskej keramiky importované do barbarského prostredia zastupovala podľa druhového triedenia E. Krekoviča glazovaná, barbotinová, raetská,

- 9 KARABINOŠ, A. – VIZDAL, M. Archeologický výskum polykultúrnej lokality v Ražňanoch (okres Sabinov) v roku 2009. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, Vol. 9/2009, s. 21.
- 10 PIETA, K. – SOJÁK, M. Nové laténske a rímske nálezy z povodia Torysy. In *AVANS 2006*. Nitra : AÚ SAV, 2008, s. 123.
- 11 LAMIOVÁ–SCHMIEDLOVÁ, M. Evidence of Iron-Working during the Roman period in Medzany. In *Slovenská archeológia*. 1987, roč. 35, č. 1, s. 33.
- 12 LAMIOVÁ–SCHMIEDLOVÁ, M. – TOMÁŠOVÁ, B. Nálezový horizont z prelomu doby rímskej a doby sťahovania národov na viacvrstvovom sídlisku v Ostrovnoch. In *Slovenská archeológia*. 1999, roč. 47, č. 2, s. 101.
- 13 KŘÍŽEK, F. Nové nálezy terry sigillaty na Slovensku (II). In *Slovenská archeológia*. 1966, roč. 14, č. 1, s. 116.

panónska, mramorovaná, maľovaná, jemná sivá, jemná tehlová a drsná sivočierna keramika, tiež mortáriá, poháre s prehýbanými stenami a zásobnice s okružím. Najstaršie keramické importy v barbarskom prostredí predstavovali glazované nádoby, vyskytujúce sa už okolo polovice 1. storočia. Dovozy ďalších druhov rímskej keramiky v barbariku potom možno zaznamenať začiatkom 2. storočia, pričom obdobie maximálneho prílevu sa zhoduje s obdobím intenzívneho dovozu Terry sigillaty od polovice 2. do polovice 3. storočia.¹⁴ Prílev rímskej keramiky od 2. storočia podmienil najmä presun hospodárskych stredísk do pohraničnej oblasti, ktorý nastal pod vplyvom rozvoja panónskej produkcie. K výraznému oslabeniu dovozu rímskej keramiky okolo polovice 3. storočia prispela okrem všeobecnej krízy impéria, ako už bolo spomenuté, výroba barbarskej sivej keramiky.¹⁵

Na sídliskách v povodí strednej Torysy boli ostatné druhy rímskej importovanej keramiky zastúpené iba sporadickými nálezmi. Fragment raetskej keramiky z tehlovočervenej nádoby s maľovaným povrchom a na vnútornej strane žltej farby bol nájdený v predpecnej jame hrnčiarskej pece počas systematického výskumu na sídlisku Nad Imunou v Ostrovanoch. Zdobený bol vodorovnými pásmi a drobnými vrypami a datovaný do 2. – 3. storočia. Vzhľadom na pôvod tohto typu, vyrábaného okrem Raetie tiež v Panónii a Noriku, bol J. Hečkovou označený ako keramika raetskeho typu, na rozdiel od všeobecne zaužívaného pojmu raetská keramika.¹⁶ Z tejto lokality pochádza aj zlomok z pohára s prehýbanými stenami tzv. Faltenbecher.¹⁷ Panónska produkcia tohto typu pohárov je zaradená do obdobia 2. – 4. storočia. Staršie exempláre majú hladký povrch potiahnutý tmavosivou engobou, kým mladšie výrobky sa vyznačujú drsným povrchom.¹⁸ Ďalší fragment panónskej keramiky datovaný do obdobia od sklonku 2. do 4. storočia sa našiel aj pri výskume na Pavlovičovom námestí v Prešove.¹⁹

V súvislosti s výskytom lacnej úžitkovej keramiky vo vzdialených oblastiach od výrobných centier je pravdepodobnejšie pokladať tieto výrobky, napríklad amfory, za produkty slúžiace na prepravu dovážaného tovaru, než za primárne importy, vzhľadom na nerentabilitu ich vývozu.²⁰ K sekundárnym importom by mohlo patriť torzo dolnej časti žltlooranžovej amfory nájdené pri výskume na sídlisku Nad Imunou. Fragment s čiernou stopou po tekutine približne v tretinovom objeme pochádza zrejme zo 4. storočia. Analýza obsahu amfory zameraná na identifikáciu zvyškov organickej hmoty zistenej na jej vnútornej strane poukázala na pozostatky

14 KREKOVIČ, E. *Rímske importy...*, s. 270.

15 KREKOVIČ, E. *Rímska importovaná keramika...*, s. 367.

16 LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M. – TOMÁŠOVÁ, B. *Nálezový horizont...*, s. 101.

17 LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M. – TOMÁŠOVÁ, B. *Výskum sídliska v Ostrovanoch. In AVANS 1987*. Nitra : AÚ SAV, 1988, s. 87.

18 KREKOVIČ, E. *Rímska importovaná keramika...*, s. 358.

19 BUDINSKÝ-KRIČKA, V. *Doba laténska, rímska a sťahovania národov – od Keltov k prvým Slovanom*. In *Dejiny Prešova I*. Zost. I. Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1965, s. 24.

20 HEČKOVÁ, J. *Podiel výrobných centier...*, s. 29.

rybacej omáčky.²¹ Pokiaľ ide o pôvod tejto amfory, jeho určenie je problematické, pričom kontakty východnej časti Karpatskej kotliny s pontskou oblasťou koncom doby rímskej naznačujú skôr východný pôvod.²²

Za črep z importovanej amfory možno hypoteticky považovať aj ucho svetlohnedého krčahu s rebrovaným profilom nájdené pri výskume lokality Farské v Ražňanoch.²³

Spony

Spony zastupujú druhovo najrozšírenejšie zlatnícke výrobky importované na barbarské územie v dobe rímskej. Vzhľadom na podrobne prepracovanú chronológiu vývojových radov jednotlivých typov spôn predstavujú určujúci faktor pre časové zaradenie sprievodných nálezových materiálov. Popri bronzových nádobách a sklenených perlách sa spony v barbarskom prostredí vyskytovali ako najstaršie importované tovary. Zriedkavé nálezy spôn objavujúce sa od začiatku doby rímskej sa v poslednej tretine 1. storočia koncentrovali v značnom množstve najmä v oblasti dunajského limitu. Kvantitatívny nárast nálezov na východoslovenskom území súvisel hlavne s dovozom spôn severského pôvodu. Obdobie ich najväčšieho výskytu je vymedzené približne od stupňa B1b, t. j. zhruba od roku 25/30 – 50 po markomanské vojny. K výraznej redukcii počtu nálezov v barbariku došlo až v poslednej štvrtine 4. storočia, hoci na území východného Slovenska bol výskyt spôn aj naďalej pomerne frekventovaný.²⁴

Otázka pôvodu spôn nájdených na barbarskom území je častokrát problematická, keďže pôsobením provinciálnych vplyvov sa v dobe rímskej produkcia spôn začala rozvíjať aj v barbarskom prostredí. Kým v staršej dobe rímskej dochádzalo iba k nepatrnému preberaniu ozdobných techník rímsko-provinciálnych vplyvov, približne od polovice 3. storočia vznikali v barbariku špecializované dielne na zhotovovanie šperkov vysokej technicko-umeleckej hodnoty.²⁵ Keďže je šperkárská produkcia prisudzovaná germánskym kniežacím dvorom v strednej Európe (Stráže, Cejkov, Hassleben, Leuna, Zakrzów a pod.), možno ju na základe objavov dvoch bohatých hrobov predpokladať aj v povodí strednej Torysy v Ostrovanoch. Avšak

21 Bližšie: PAWLIKOWSKI, M. Results of mineralogical investigation of amphora from Slovakia. In *Slovenská archeológia*. 1999, roč. 47, č. 2, s. 133 – 143. LAMIOVÁ–SCHMIEDLOVÁ, M. Spuren der Fishsauce-Garum auf dem Amphorentorso aus Ostrovany. In *Študijné zvesti AÚ SAV* 34. Nitra : AÚ SAV, 2004, s. 277 – 280.

22 LAMIOVÁ–SCHMIEDLOVÁ, M. – TOMÁŠOVÁ, B. *Nálezový horizont...*, s. 101 – 102.

23 KARABINOŠ, A. – VIZDAL, M. Aktuálny stav bádania mladšej doby rímskej na východnom Slovensku v kontexte nových nálezov a výskumov. In *Науковий і мистецький світ Федора Потоушняка*. Упорядкування І. М. Ліхтей. Ужгород : Ліра, 2010. с. 349.

24 LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M. Spony z doby rímskej na Slovensku. In *Študijné zvesti AÚ SAV* 5. Nitra : AÚ SAV, 1961, s. 28.

25 KOLNÍK, T. *Rímske a germánske umenie na Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1984, s. 70 – 71.

vzhľadom na nedostatok dokladov o špecializovanej šperkárskej dielni v tejto oblasti považujem všetky spony pri súčasnom stave výskumu za importy.

Z typologického hľadiska sú v rámci nálezov z vybraného územia zastúpené iba niektoré typy spôn. Najpočetnejšie sa v nálezovom materiáli vyskytujú spony s podviazanou nôžkou a ramienkové spony. Jediným exemplárom sú reprezentované doštičkovité, silno profilované, kolienkovité spony, spony s vysokým zachycovačom a spony s tromi priečnymi článkami na lúčiku. Nasledujúca tabuľka znázorňuje prehľad výskytu uvedených typov spôn v jednotlivých lokalitách.

Tabuľka 2. *Prehľad výskytu jednotlivých typov spôn v oblasti strednej Torysy*

Typy spôn	Hrob I	Hrob II	Nad Imunou	Farské	Pavlovičovo námestie	Veľký Šariš	spolu
Doštičkovité spony	1		-	-	-	-	1
Silno profilované spony	-	-	-	-	-	1	1
Spony s tromi priečnymi článkami na lúčiku	-	-	-	1	-	-	1
Spony s vysokým zachycovačom	-	-	-	1	-	-	1
Kolienkovité spony	1	-	-	-	-	-	1
Spony s podviazanou nôžkou	-	2	2	-	5	1	10
Ramienkové spony	2	1	-	-	-	2	5

Najzácnejšie spony v povodí strednej Torysy pochádzajú z inventárov kniežacích hrobov v Ostrovanoch, pričom osobitne sa vynímajú dva zlaté exempláre spôn z prvého hrobového celku. Jednou je zlatá kolienkovitá spona s nápisom *Utere felix* (obr. 1). Dvojdielna spona s poloelipsovitou hlavicom je zdobená desiatimi ružicami a nápis má pozdĺžne v tyle lúčika. Na oboch koncoch spony sa nachádza drobná vetvička a rovný hranený lúčik je ukončený plochou doštičkou, na ktorú nadväzujú ďalšie tri články pätky - dvojkónický šesťhranný článok, menšia doštička a obľ článok v tvare púčika.²⁶ Spona bola zhotovená neskororímskou technikou prelamovania, ktorá sa používala na oživenie plochy kovových predmetov pomocou svetelného efektu vyvolaného striedaním plných a prázdnych miest na ploche predmetu. Vo výzdobe spony z Ostrovan sú zastúpené dve základné techniky prelamovania, vysekávanie s dodatočným opracovaním v podobe nápisu a drôťkové presekávanie vytvárajúce filigránovu vzorku s drobným mriežkovaním.²⁷ Uvedená spona typologicky predstavuje poslednú vývojovú fázu spôn s dvakrát pravouhlo zalomeným lúčikom a dlhým ramenom, ktoré boli používané ako vojenské spony v prvej polovici 3. storočia. Podľa predpokladaného vývoja jednotlivých stupňov tohto typu možno sponu z Ostrovan chronologicky zaradiť približne do poslednej štvrtiny 3. storočia.²⁸

26 LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M. *Spony z doby rímskej...*, s. 24.

27 KOLNÍK, T. *Rímske a germánske...*, s. 66 – 67.

28 KREKOVIČ, E. *Rímske importy...*, s. 260.

Obr. 1. Zlatá spona s nápisom *Utere felix* z prvého kniežacieho hrobu z Ostroviaan.
(<http://www.khm.at/en/kunsthistorisches-museum/collections/collection-of-greek-and-roman-antiquities/roman-art/>)

Druhá výrazná spona, zlatá brošňa zdobená polodrahokamami zastupuje pomerne zriedkavý typ (obr. 2). Oválna doštičkovitá spona s trojvrstvom ónyxom vsadeným do elipsovitého prelamovaného rámika je v spodnej časti zdobená dvomi párami retiazok ukončených záveskami v tvare d'atelinových lístkov.²⁹ Podľa E. Benningera predstavuje uvedená spona provinciálny východorímsky výrobok a nedá sa bližšie datovať, pričom V. Ondrouch i J. Eisner ju zaraďujú do 4. – 5. storočia.³⁰

V prvom kniežacom hrobe sa našla aj zlatá spona, pôvodne s dvomi vinutiami. Vyznačuje sa extrémne širokým lúčikom s tromi pozdĺžnymi rebrami a je bohato zdobená granuláciou a filigránom. Nôžku má na spodnom konci rozšírenú a zaoblenú.³¹

V najväčšom množstve sú v skúmanej oblasti zastúpené spony s podviazanou nôžkou. Z typologického hľadiska tvorili najpočetnejšiu kategóriu spôn v mladšej

29 LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M. *Spony z doby rímskej...*, s. 24.

30 ONDROUCH, V. *Limes Romanus na Slovensku*. Bratislava : Učená Spoločnosť Šafaříkova, 1938, s. 62.

31 LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M. *Spony z doby rímskej...*, s. 24 – 25.

Obr. 2. Zlatá oválna spona zdobená očkom z vrstveného ónyxu z inventára prvého hrobu z Ostrovian. (<http://www.khm.at/en/kunsthistorisches-museum/collections/collection-of-greek-and-roman-antiquities/time-of-the-great-migration/>)

dobe rímskej. Obdobie ich maximálneho výskytu spadá hlavne do prvej polovice 3. storočia a v rôznych variantoch a derivátoch pretrvávali v takmer nezmenenej forme až do konca 4. storočia, resp. do začiatku 5. storočia. Spony s podviazanou nôžkou značne potlačali ostatné druhy spôn a stali sa východiskom ďalších typov, napr. predstavovali predlohu pre neskoré provinciálne spony s cibul'kovitými gombičkami. Zreteľne rozšírenejším variantom podviazaných spôn boli jednodielne verzie aj v rámci derivátov, viacdielne samostrelové konštrukcie sa vyskytovali v porovnaní s jednodielnymi sponami ojedinelejšie. Z hľadiska vzájomného časového vzťahu jednodielnych a dvojdielnych podviazaných spôn sa pripúšťa časové koexistencia, prípadne zaradenie jednodielnych variantov pred dvojdielne spony.³²

32 KOLNÍK, T. K typológii a chronológii niektorých spôn z mladšej doby rímskej na juhozápadnom Slovensku. In *Slovenská archeológia*. 1965, roč. 13, č. 1, s. 206, 210.

Najvzácnejšie exempláre spôn s podviazanou nôžkou z oblasti strednej Torusy tiež tvorili súčasť hrobovej výbavy nájdenej v Ostrovanoch. Dve strieborné spony so samostrelovou konštrukciou vinutia, s hornou tetivou a náznakom podviazania nôžky boli získané z inventára druhého kniežacieho hrobu. Obe spony sú dvojdielne a lúčik majú zdobený filigránom a ukončený ozdobnou gombičkou. Jedna spona sa zachovala bez vinutia a ihly.³³

Podľa T. Kolníka možno obe spony zaradiť k skupine tzv. honosných spôn mladšej doby rímskej, vyčlenenej na základe určitých spoločných charakteristických črt. Podobná výzdoba perlovými drôtikmi a obkladáním pozlátenými plieškami sa objavuje aj na sponách z ďalších kniežacích hrobov v stredo európskom barbariku. W. Schulz považuje strieborné ostrovianske spony za predlohy niektorých stredonemeckých a poľských spínadiel a radí ich k raným formám vývoja mladorímskych honosných spôn. Napriek tomu, že spomenuté spony v podstate prislúchajú k neskororímskemu prechodnému typu, ktorý sa formoval zhruba od poslednej štvrtiny 3. do začiatku 4. storočia, T. Kolník ich zaradil k najstarším nálezom v rámci mladorímskeho kniežacieho horizontu, a teda za hornú hranicu určil tretiu štvrtinu 3. storočia. V súvislosti s pomerne početným zastúpením honosných spôn na juhozápadnom Slovensku pritom usúdil, že honosné spony z mladšej doby rímskej nepredstavujú importy. Podobnosti vo formálnej a technickej stránke spôn, vyskytujúcich sa v rôznych kniežacích centrách (Leuna, Hassleben, Zakrzów, Ostrovany, Cejkov, Očkov, Stráže a pod.) prisudzuje vzájomným stykom jednotlivých šperkárskych dielní, prípadne spoločným predlohám. O existencii špecializovaných dielní, podľa jeho názoru, svedčí vysoká technická náročnosť ich zhotovenia.³⁴ Vlastná dielňa na výrobu honosných spôn však nie je pri súčasnom stave výskumov v Ostrovanoch ani v najbližšom okolí doposiaľ doložená.

Pre úplnosť je potrebné spomenúť aj železné a bronzové spony s podviazanou nôžkou, hoci ich barbarický pôvod nie je podobne ako pri predošlých, úplne vylúčený. Železné exempláre zastupujú v oblasti strednej Torusy nálezy dvoch značne poškodených, pravdepodobne jednodielnych spôn s podviazanou nôžkou z Pavlovičovho námestia v Prešove³⁵ a železná spona s podviazanou nôžkou Almgrenovej skupiny VI/I, ktorá sa našla pri odkrývaní neskororímskeho horizontu viacvrstvového sídliska Nad Imunou v Ostrovanoch.³⁶ Z prešovského sídliska na Pavlovičovom námestí pochádzajú aj tri bronzové spony s podviazanou nôžkou, takisto len fragmentárne zachované. Prvá bronzová spona typu Almgren 159 s pomerne dlhou obdĺžnikovou nôžkou sa zachovala ako torzo plechového pásika, ktorý je na spojení s nôžkou nepatrne vykrojený a ovinutý drôtikom. Druhá bronzová spona s lichobežníkovou nôžkou so strechovitým lúčikom je blízka tvaru Almgren 181, ohnutím

33 LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M. *Spony z doby rímskej...*, s. 54.

34 KOLNÍK, T. Honosné spony mladšej doby rímskej vo svetle nálezov z juhozápadného Slovenska. In *Slovenská archeológia*. 1964, roč. 12, č. 1, s. 425 – 427, 432.

35 BUDINSKÝ-KRIČKA, V. Sídlisko z doby rímskej a zo začiatku sťahovania národov v Prešove. In *Slovenská archeológia*. 1963, roč. 11, č. 1, s. 32.

36 LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M. – TOMÁŠOVÁ, B. *Nálezový horizont...*, s. 103.

nôžky však pripomína skôr spony typu Almgren 159. Najmladšia z prešovských bronzových spôn je dvojdielna spona s podviazanou lichobežníkovou nôžkou typu Almgren 162 a zdobená krúžkami, dvojíťmi ryhami, jemnými páskovými zárezmi a hranatými plochami. Patrí najskôr do obdobia na sklonku 4. storočia a predstavuje výsledný tvar podviazaných spôn.³⁷ Analogickým nálezom k prešovským sponám je liata bronzová spona s podviazanou nôžkou s vonkajšou tetivou so štyrmi vinutiami z Veľkého Šariša. Spona má lúčik a hornú časť zachycovača zdobenú vetvičkovým motívom a zastupuje neskorý derivát spôn s podviazanou nôžkou datovaný do 4. storočia.³⁸ Zberom bola tiež na skúmanej ploche sídliska v Medzanoch získaná bronzová spona s nôžkou podviazanou 14 závitmi. Spona mala zdobený profilovaný lúčik a na ihle sa zachoval aj zlomok očka, pravdepodobne z retiazky.³⁹

Početne sa medzi sponami v stredotoryskej oblasti vyskytovali aj ramienkové spony s cibulkovitými gombičkami, ktoré patrili k výrazným typom neskororímskych spôn a predstavovali typický mužský vojenský šperk. Dve zlaté ramienkové spony s cibulkovitými gombičkami, bohato zdobené granuláciou a filigránom sa našli v prvom kniežacom hrobe v Ostrovnoch.⁴⁰ Medzi ramienkové spony zaradila M. Lamiová-Schmiedlová aj zlatú sponu v tvare T s vyhranenu pátkou a s cibulkovitými gombičkami z druhého hrobu z Ostrovian. Spona je po celej dĺžke zdobená filigránom a granuláciou. Zachovala sa bez ihly a iba s jednou, ľavou cibulkovitou ozdobou na ramene.⁴¹ Typologické zaradenie uvedenej spony do kategórie ramienkových spôn je však podľa E. Krekoviča vzhľadom na chýbajúci stredový gombík problematické. Taktiež aj pomerne dlhá nôžka spony, podľa jeho názoru, spony spony spochybňuje jej začlenenie medzi ramienkové spony Kellerovho typu I, ktorý by prichádzal do úvahy v tomto období.⁴² Bez uvedenia nálezových okolností sú zo skúmanej oblasti získané aj dve ramienkové spony z Veľkého Šariša, pravdepodobne z oblasti Šarišského hradu, datované do 4. storočia.⁴³

Vo Veľkom Šariši bola údajne nájdená aj jedna silno profilovaná spona, ktorá sa však už v súčasnosti nedá identifikovať.⁴⁴ Jediným exemplárom v povodí strednej Torysy zastupujúcim spony s vysokým zachycovačom je časť bronzovej spony z lokality Farské v Ražňanoch. Zo spony sa zachovala päťka so zachycovačom a časťou lúčika a datovaná je na začiatok 3. storočia. Zo spomenutej polohy bola získaná tiež bronzová spona s tromi priečkami typu 95 Almgrenovej skupiny V. Na nájdenej

37 BUDINSKÝ-KRIČKA, V. *Sídlisko...*, s. 32.

38 SLIVKA, M. Praveké a ranostredoveké osídlenie Šarišského hradného vrchu. In *Nové obzory 24*. Zost. I. Michnovič. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1982, s. 156.

39 TOMÁŠOVÁ, B. Osídlenie Sabinova a okolia v praveku a včasnóm stredoveku. In *Dejiny Sabinova*. Zost. P. Kónya. Sabinov : Mestský úrad Sabinov, 2000, s. 64.

40 PROHÁSZKA, P. *Das vandalische Königsgrab von Osztrópataka (Ostrovany, Sk.)*. Budapest : Magyar Nemzeti Múzeum, 2006, s. 49, 51.

41 LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M. *Spony z doby rímskej...*, s. 24 – 25, 56.

42 KREKOVIČ, E. *Rímske importy...*, s. 261.

43 BUDINSKÝ-KRIČKA, V. Veľký Šariš v praveku a na prahu dejín. In *Nové obzory 16*. Zost. M. Chmelárová. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, s. 94.

44 KREKOVIČ, E. *Rímske importy...*, s. 274.

časti lúčika sa zachoval iba stredný diel a spodný článok so zvyškom vinutia. Zaradená bola do prechodného stupňa B2/C1, t. j. do druhej polovice 2. storočia.⁴⁵

Chronologicky možno všetky uvedené nálezy spôn z povodia strednej Torysy priradiť do mladšej doby rímskej, najmä do 3. – 4. storočia. Výnimku tvorí problematická silno profilovaná spona z Veľkého Šariša, ktorá je pravdepodobne staršia, keďže silno profilované spony sa v barbarskom prostredí vyskytovali už približne v druhej polovici 1. a v 2. storočí. K najstarším exemplárom patrí aj spona s tromi pričkami z obce Ražňany z druhej polovice 2. storočia. Na začiatok 3. storočia bola zaradená spona s vysokým zachycovačom z Ražňan a všetky datované spony s podviazanou nôžkou získané z oblasti strednej Torysy boli zaradené na koniec 3. a do 4. storočia, t. j. do mladšieho obdobia výskytu podviazaných spôn, ktoré sa v barbariku objavovali už od polovice 2. storočia. K mladším nálezom patrí aj kolienkovitá spona z Ostrovian z konca 3. storočia, ktorá predstavuje neskorý variant tohto typu spôn dovážaných už od 2. storočia. Medzi neskororímske exempláre zaradujeme tiež všetky ramienkové spony vyskytujúce sa v barbarskom prostredí od konca 3. do 5. storočia a k najmladším sponám z povodia Torysy možno priradiť zlatú doštičkovitú brošňu z kniežacieho hrobu. Hoci sa doštičkovité spony v barbariku objavovali od 1. do začiatku 3. storočia, ostrovianska spona bola datovaná do 4. – 5. storočia.

Strieborné a zlaté predmety

Vzhľadom na vysokú hodnotu predmetov z drahých kovov je potrebné predpokladať, že sa do barbarika dostávali najmä ako korist' alebo dar a iba v ojedinelých prípadoch boli dovážané ako súčasť výmenného procesu. Nádoby z drahých kovov v barbarskom prostredí pochádzajú výlučne z kniežacích hrobov, rovnako je to aj v povodí strednej Torysy. Strieborné a zlaté predmety boli prístupné len vyššej vrstve barbarskej spoločnosti, ktorá disponovala mimoriadnym bohatstvom a zrejme napodobňovala život majetných vrstiev v provinciách. Napriek predpokladanej krátkej dobe obehu tohto druhu importov, doba ich výroby spravidla nezodpovedá dobe uloženia do hrobových celkov.⁴⁶ V prípade nálezov z Ostrovian to možno pozorovať na príklade strieborného pohára – skyfosu z prvého hrobového celku (obr. 3).

Poháre predstavujú v rámci strieborných importovaných nádob vyskytujúcich sa na území Slovenska najpočetnejšiu kategóriu a častokrát sa objavujú v súprave po dvoch. Nález z Ostrovian predstavuje jediný exemplár strieborného pohára na území celého východného Slovenska. Skyfos typu Meroe s dvoma protiľahlými držadlami a výzdobou dionýzovsko-bakchovskými motívmi typologicky zodpovedá Eggersonmu typu 169. Pre tento typ nádob je charakteristický cylindrický tvar a reliéfne zdobené horizontálne držadlá, obvykle dekorované rastlinnou výzdobou. Ústredný dekor ostrovianskeho skyfosu stvárnený v perspektívnom vyobrazení je rozdelený do dvoch výzdobných polí s vlysom scén bojujúcej zveri. Výjavy sú

45 PIETA, K. – SOJÁK, M. *Nové laténske...*, s. 123.

46 HEČKOVÁ, J. *Podiel výrobných centier...*, s. 14 – 15.

umiestnené medzi symetricky zobrazené mužské a ženské masky, za ktorými sa nachádzajú oltáre s obetou. Motív jedného výzdobného poľa tvorí súboj gryfa a jeleňa medzi mužskou maskou božstva Silvanus a ženskou maskou pravdepodobne Diany, čo naznačuje polmesiacová členka a tvar účesu. Dekor druhej výzdoby predstavuje výjav pantera útočiaceho na osla vo voľnej prírode medzi mužskou maskou orientálcu s horiacou pochodňou a ženskou maskou s obetným oltárom. Na plochých držadlách sa nachádza vyobrazenie Dionýza a dvoch panterov. Vzhľadom na výzdobu dionýzovskými motívmi bol vyrobený zrejme v prvej polovici 2. storočia. Na barbarské územie sa pravdepodobne dostal v čase najintenzívnejších stykov medzi Germánmi a impériom a v dobe uloženia do hrobu okolo roku 300 už predstavoval starožitnosť.⁴⁷

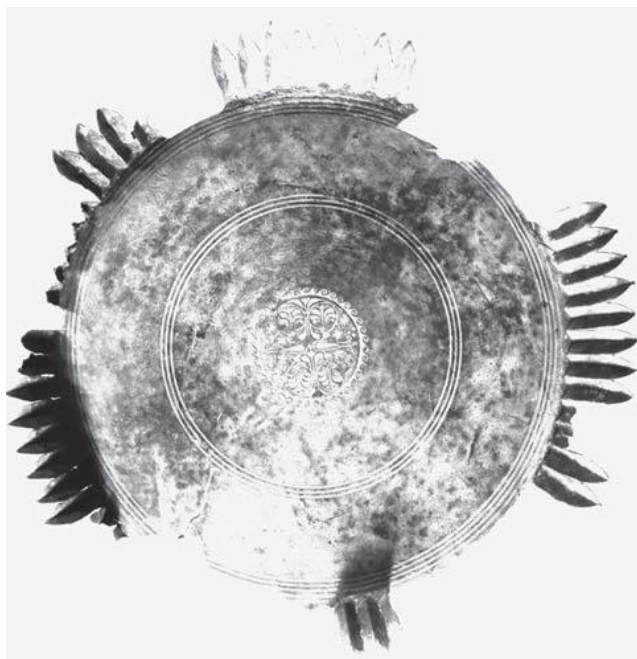

Obr. 3. *Strieborný skyfos typu Meroe s výzdobou dionýzovsko-bakchovskými motívmi. (JÍLEK, J. Skyfy typu Meroe z Krakovan-Stráží a Ostrovan : K poznání dekoru skyfů typu Meroe a přísunu drahocenných nádob na území SR. In Archeologie barbarů 2005. Eds. E. Droberjar, M. Lutovský. Praha : Ústav archeologické památkové péče středních Čech, 2006, s. 415.)*

V inventári prvého hrobu sa nachádzal aj strieborný tanier s vrúbkovaným, značne poškodeným okrajom, ktorý mal v stredovom medailóne pozlátenu výzdobu listov viniča vyhotovenú technikami niello a tauzia (obr. 4).

V kniežacom hrobe sa našla tiež strieborná lyžička s držadlom ukončeným cibuľovitou hlavičkou. Strieborným lyžičkám (ligulae) vyskytujúcim sa v kostrových germánskych hroboch býva pripisovaný kultový význam v ariánskom náboženstve.

47 JÍLEK, J. Skyfy typu Meroe z Krakovan-Stráží a Ostrovan : K poznání dekoru skyfů typu Meroe a přísunu drahocenných nádob na území SR. In *Archeologie barbarů 2005*. Eds. E. Droberjar, M. Lutovský. Praha : Ústav archeologické památkové péče středních Čech, 2006, s. 415 – 422.

Obr. 4. *Strieborný tanier s pozlátenou výzdobou. (PROHÁSZKA, P. Auf den Spuren eines vandalischen Königsgrabes : Neues zu den Funden von Osztrópataka. In Das Reich der Vandalen und seine (Vor-)Geschichten. Eds. G. M. Berndt, R. Steinacher. Wien : Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2008, s. 74.)*

V. Ondrouch však funkciu týchto lyžičiek ako kultových predmetov v ariánskych obradoch vylúčil a strieborné lyžičky považuje skôr za bežný import.⁴⁸

Súčasťou výbavy druhého hrobu z Ostrovian boli v rámci strieborných predmetov aj dve strieborné neúplné pracky, jedna s oválnym D-ramom a ohnutým tŕňom s chýbajúcou doštičkou a druhá s obdĺžnikovou upevňovacou doštičkou bez rámu. Našli sa tiež strieborné okutia ústia zrejme drevených šálok polguľovitého tvaru zlomené na štrnásť fragmentov a štyri ozdobné lisované alebo tepané plechy s figurálnou výzdobou a so stopami pozlátenia. Ide pravdepodobne o značne poškodené kovania jazdeckého koženého sedla.⁴⁹

48 Argumenty na vyvrátenie výkladu o zavedení kostrového rítu u Germánov pod vplyvom kresťanského arianizmu na prelome 3. – 4. storočia v súvislosti s výskytom strieborných lyžičiek a dôvody, prečo V. Ondrouch považuje strieborné ligulae za bežné rímske importy bližšie pozri: ONDROUCH, V. *Bohaté hroby z doby rímskej na Slovensku*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1957, s. 195-196.

49 PROHÁSZKA, P. Auf den Spuren eines vandalischen Königsgrabes : Neues zu den Funden von Osztrópataka. In *Das Reich der Vandalen und seine (Vor-)Geschichten*. [online]. Eds. G. M. Berndt, R. Steinacher. Wien : Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2008. [cit. 2010.12.09]. Dostupné na internete: < <http://doc-0k-94-docsviewer.googleuser->

Jedinú zlatú nádobu v oblasti strednej Torysy reprezentuje štíhly vysoký pohár typu Eggers 178 vytepaný z hrubého zlatého plechu, pochádzajúci z prvého kniežacieho hrobu. Uvedený nález predstavuje jediný exemplár svojho druhu v celom naddunajskom barbariku.⁵⁰

Zlaté šperky pochádzajú tiež výlučne z inventárov kniežacích hrobov. Zastúpené sú okrem spôn dvoma zlatými nákrčníkmi, dvoma zlatými náramkami a piatimi exemplármi prsteňov. Jeden z masívnych nákrčníkov mal bohato profilovanú uzáverovú časť a našiel sa aj s analogickým náramkom v prvom hrobe. Druhý masívny nákrčník s háčikovým uzáverom spolu so zlatým náramkom so zhrubnutými koncami boli získané z druhého inventára. Zlaté prstene reprezentoval trojdielny prsteň s tromi kameňmi, zrejme rubínmi, prsteň zdobený filigránom a pôvodne aj ónyxom v očku a tri prstene s polygonálnym obvodom, ktoré sú na základe frekventovaného výskytu na rímskom území aj napriek jednoduchému tvaru považované za importy.

Bronzové predmety

Dovoz bronzových nádob na barbarské územie nastúpil už začiatkom doby rímskej, pričom najväčšia koncentrácia importovaných nádob vrcholila v 2. polovici 1. storočia. Čiastočne sa bronzové tovary dovážali ešte v prvej polovici 2. storočia a po prudkom poklese dovozu týchto produktov v dôsledku rozkvetu keramickej a sklárskej produkcie v provinciách nastal v druhej polovici 3. a začiatkom 4. storočia opäť vzostup.⁵¹ Bronzové nádoby sa zachovali prevažne v hrobových výbavách. Na rozdiel od výrobkov z drahých kovov boli bronzové importy pravdepodobne prístupné aj v širšom meradle a zrejme aj v barbarskom prostredí slúžili ich pôvodnej funkcii a nielen ako luxusné predmety, ktoré dopĺňali výbavu bohatých hrobov.⁵²

Napriek tomu, že sa strieborné a zlaté nádoby vyskytovali v barbarskom prostredí v značnom nepomere k bronzovým nádobám, v povodí strednej Torysy boli bronzové importy nájdené vo výrazne menšom množstve. Okrem už spomenutých

50 HEČKOVÁ, J. *Podiel výrobných centier...*, s. 15.

51 KREKOVIČ, E. *Rímske importy...*, s. 269.

52 O funkcii bronzových nádob bližšie: HEČKOVÁ, J. Podiel výrobných centier rímskych provincií na spoločensko-ekonomickom vývoji naddunajského barbarika vo svetle rímskych importov. In *Slovenská archeológia*. 1982, roč. 30, č. 1, s. 9.

bronzových spôn možno spomedzi všetkých bronzových nálezov v stredotorskej oblasti za importy považovať iba tri nálezy z bronzu, vzhľadom na to, že sa nachádzali v kniežacom hrobe.⁵³ Z druhého hrobového celku pochádzajú bronzové nožnice a zlomok bronzového noža. V prvom hrobe sa našla bronzová skladacia trojnožka typu Klatt DB1. V horných častiach sú postriebrené ramená zdobené bustami bakchantiek (menád) so striebornými očami a kožami pantera na pleciah a nôžky sú zakončené v tvare levích láb. Z funkčného hľadiska je určenie účelu skladacích trojnožík v barbarskom prostredí problematické. V rímskom prostredí boli honosné trojnožky používané ako prenosné oltáre, v barbariku zrejme rovnaký účel neplnili a zväčša sa zaraďujú medzi kultové predmety, prípadne im je pripisovaná funkcia riadu.⁵⁴

Sklenené predmety

Podobne ako kovové predmety aj sklenené nádoby pochádzajú prevažne z hrobových celkov a s výnimkou sklenených korálov, ktoré patria medzi najstaršie rímske importy, možno intenzívnejší výskyt sklenených výrobkov zaznamenať až začiatkom 2. storočia v súvislosti s rozvojom sklárskej produkcie v Panónii. Vyčlenenie obdobia najrozsiahljšieho výskytu rímskeho skla v barbarskom prostredí je však vzhľadom na nedostatok datovateľných celkov z mladšej doby rímskej komplikované.⁵⁵

V oblasti strednej Torysy zastupujú sklenené nádoby predovšetkým dva honosné exempláre brúsených polgulovitých pohárov nájdené vo výbave druhého kniežacieho hrobu v Ostrovanoch. Tieto sklenené poháre typu Eggers 216 s vbrúsenými oválnymi a kruhovitými plôškami v horizontálnych radoch a dvomi obvodovými ryhami sú datované do 3. storočia.⁵⁶ Fragment sklenenej nádoby sa našiel pri výskume

53 V skúmanej oblasti sa našlo aj viacero ojedinelých bronzových nálezov, ktoré však nemožno jasne zaradiť medzi importy a pravdepodobne predstavujú barbarské výrobky inšpirované provinciálnymi vzormi. Bližšie: LAMIOVÁ–SCHMIEDLOVÁ, M. Kontrolný výskum v Ostrovanoch roku 1963. In *Študijné zvesti AÚ SAV 13*. Nitra : AÚ SAV, 1964, s. 247. BUDINSKÝ-KRIČKA, V. Sídliisko z doby rímskej a zo začiatku sťahovania národov v Prešove. In *Slovenská archeológia*. 1963, roč. 11, č. 1, s. 32. LAMIOVÁ–SCHMIEDLOVÁ, M. – TOMÁŠOVÁ, B. Nálezový horizont z prelomu doby rímskej a doby sťahovania národov na viacvrstvovom sídlisku v Ostrovanoch. In *Slovenská archeológia*. 1999, roč. 47, č. 2, s. 103-104. BUDINSKÝ-KRIČKA, V. Veľký Šariš v praveku a na prahu dejín. In *Nové obzory 16*. Zost. M. Chmelárová. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, s. 93. PIETA, K. – SOJÁK, M. Nové laténske a rímske nálezy z povodia Torysy. In *AVANS 2006*. Nitra : AÚ SAV, 2008, s. 123 a iné.

54 ONDROUCH, V. *Bohaté hroby z doby rímskej na Slovensku*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1957, s. 144.

55 KREKOVIČ, E. *Rímske importy...*, s. 270.

56 KRASKOVSKÁ, Ľ. Römische Glasgefäße in der Slowakei. In *Slovenská archeológia*. 1981, roč. 29, č. 2, s. 380.

polykultúrnej osady v polohe Nad Imunou v Ostrovanoch,⁵⁷ zlomok matného skla belaso-zelenkavej farby pochádza z Budovateľskej ulice v Prešove⁵⁸ a časť zeleného skleneného uška s patinou bol získaný pri výskume v polohe Farské v Ražňanoch.⁵⁹

Frekventovanejšie sa v barbarskom prostredí vyskytovali farebné sklenené perly prevažne panónskej výroby.⁶⁰ Veľké perly z fajansy a pasty uprednostňované v staršej dobe rímskej boli v mladšom období postupne nahradené odlišnými materiálmi rôzneho pôvodu.⁶¹ Zo skúmanej oblasti pochádzajú ojedinelé nálezy sklenených perál zo sídliska Nad Imunou v Ostrovanoch⁶² a polovica svetlozelenej perly sa našla aj na medzianskom úseku uvedenej osady.⁶³ Z okolia plochy Za Imunou pochádza časť skleneného koráliku tmavomodrej farby pôvodne guľovitého tvaru s priehlbínami rôznej veľkosti. V niektorých jamkách sa zachovala pasta bielej farby. Podobné koráliky sa bežne vyskytovali v stupňoch C1b a C2, t. j. 180 – ±300.⁶⁴ Jedna sklenená perla zo zeleného skla v tvare sploštenej gule, ozdobená na obvode červeným pásikom bola v Ostrovanoch nájdená aj pri kontrolnom výskume v roku 1963, ktorého zámerom bolo objaviť pohrebisko súčasné s bohatými kniežacími hrobmi⁶⁵, a z neskorej doby rímskej, príp. až z doby sťahovania národov pochádza jantárový korálik získaný pri systematických zberoch v polohe Farské v Ražňanoch.⁶⁶

Mince

Prenikanie prvých rímskych mincí do barbarika možno pozorovať už začiatkom 1. storočia pred n. l. Išlo o republikánske razby, ktorých výskyt však nemožno obmedziť len na dobu trvania rímskeho štátu. Ich obeh pretrvával aj v prvých storočiach nášho letopočtu popri cisárskych razbách. Maximálna frekvencia výskytu rímskych mincí v barbarskom prostredí spadá do obdobia od druhej polovice 1. do konca 4. storočia. Na prelome 4. – 5. storočia sa v dôsledku straty rímskeho záujmu

57 LAMIOVÁ–SCHMIEDLOVÁ, M. – TOMÁŠOVÁ, B. *Výskum sídliska...*, s. 86.

58 BUDINSKÝ-KRIČKA, V. *Sídlisko...*, s. 32.

59 KARABINOŠ, A. – VIZDAL, M. *Archeologický výskum...*, s. 28.

60 Sklené perly sa na slovenské územie začali dovážať už v dobe bronzovej a v staršej dobe železnej z čiernomorských dielní a hoci rozkvet sklárskej výroby možno zaznamenať až v dobe rímskej, s výrobou sklenených produktov začali v mladšej dobe laténskej Kelti. Bližšie: KOLNÍK, T. *Rímske a germánske umenie na Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1984, s. 55.

61 KRASKOVSKÁ, L. Typy perál z doby rímskej na Slovensku. In *Zborník Slovenského národného múzea. História*. 1988, roč. 82, č. 28, s. 104.

62 LAMIOVÁ–SCHMIEDLOVÁ, M. – TOMÁŠOVÁ, B. Pokračovanie výskumu v Ostrovanoch. In *AVANS 1988*. Nitra : AÚ SAV, 1990, s. 105. LAMIOVÁ–SCHMIEDLOVÁ, M. – TOMÁŠOVÁ, B. Štvrtá etapa výskumu v Ostrovanoch. In *AVANS 1990*. Nitra : AÚ SAV, 1992, s. 69.

63 LAMIOVÁ–SCHMIEDLOVÁ, M. *Evidence...*, s. 29.

64 PIETA, K. – SOJÁK, M. *Nové laténske...*, s. 123.

65 KRASKOVSKÁ, L. *Typy perál...*, s. 99.

66 PIETA, K. – SOJÁK, M. *Nové laténske...*, s. 123.

o stredodunajskú oblasť postupne ukončil prísun mincí do barbarika, hoci sporadický výskyt neskororímskych razieb možno pozorovať ešte počas doby sťahovania národov v priebehu 5. storočia.⁶⁷ Napriek tomu, že sa najväčšie množstvo sústreďovalo v oblasti limitného pásma, pomerne veľká koncentrácia numizmatických nálezov pripadá aj na oblasti komunikačných a obchodných uzlov. Jednou z takýchto oblastí sprostredkujúcich rímsko-barbarské styky bola aj širšia oblasť horného Potisia zahŕňajúca tiež povodie strednej Torysy.⁶⁸ Na obchodné kontakty predovšetkým s provinciou Dácia by mohol podľa E. Kolníkovej upozorňovať významný komplex republikánskych a cisárskych mincí pochádzajúci z Prešova (obr. 5).

Hromadný nález objavený v roku 1966 pri kanalizačných prácach na Mičurínovej ulici v Prešove sa nepodarilo zachrániť v úplnom zložení. Z pôvodného obsahu sa do súčasnosti zachovalo celkovo 148 strieborných denárov, z ktorých 92 je republikánskej razby a 56 exemplárov spadá do cisárskeho obdobia. Celý komplex disponuje nezvyklým, pomerne veľkým časovým rozpätím. Najstaršie mince pochádzajú z druhej polovice 2. storočia pred n. l., prevažná časť republikánskych konzulárnych denárov spadá do 1. storočia pred n. l. a najmladšia republikánska razba je z rokov 30 – 27 pred n. l. Cisárske mince sú zastúpené denármi od Nera (54 – 68) po Lucia Vera (161 – 169). Súbor mincí bol do zeme uložený zrejme v druhej polovici 2. storočia a podľa E. Kolníkovej predstavuje dlhšiu dobu zhromažďované vlastníctvo obchodníka, ukryté počas nepriaznivých zmien v barbarskom prostredí v období pred markomanskými vojnami. V zložení prešovského depotu je prekvapujúci predovšetkým veľký počet republikánskych mincí, ktoré bývajú v kombinácii s cisárskymi razbami zvyčajne v menšom množstve.⁶⁹

Pôvod hromadného nálezu je zrejme potrebné hľadať v Dácii, a to v súvislosti s výskytom kontramariet na republikánskych minciach, ktoré zodpovedajú pre-razbám na minciach z Dácie. Keďže sa v tejto provincii rímske mince uplatňovali ako platobný prostriedok aj na domácich výmenných trhoch, podľa E. Kolníkovej je prešovský nález zrejme prejavom obchodných vzťahov a podporuje úvahy o smerе obchodno-hospodárskych stykov cez východné Slovensko, ktoré v dobe pôvodu tohto depotu udržiavalo s Dáciou intenzívne kontakty.⁷⁰

V Prešove bol hromadný nález zlatých a strieborných rímskych mincí nájdený už v roku 1936, pričom z pôvodného zloženia sa zachovalo iba päť exemplárov. V. Ondrouch identifikoval mince ako denáre cisárov Traiana (98 – 117), Antonina Pia (138 – 161) a Marca Aurelia (98 – 180).⁷¹ Podľa E. Minarovičovej je však popis

67 HLINKA, J. a kol. *Nálezy mincí na Slovensku 3*. Bratislava : Veda, 1978, s. 203 – 204.

68 ONDROUCH, V. *Limes Romanus...*, s. 66.

69 KOLNÍKOVÁ, E. Hromadný nález rímskych mincí v Prešove. In *Nové obzory 10*. Zomp. red. Š. Pažúr. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1968, s. 247 – 248.

70 KOLNÍKOVÁ, E. *Hromadný nález rímskych mincí v Prešove...*, s. 251.

71 ONDROUCH, V. *Nálezy keltských, antických a byzantských mincí na Slovensku*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1964, s. 104.

Obr. 5. Výber rímskych mincí z hromadného nálezu z Prešova.
(KOLNÍKOVÁ, E. *Rímske mince na Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1980, s. 13.)

V. Ondroucha mylný a vo svojom príspevku nálež charakterizuje ako strieborné denáre cisárov Hadriana (117 – 138), Antonina Pia (138 – 161) a Commoda (180 – 192). Hadrianov denár datovaný do roku 120 má na averze hlavu cisára a na reverze je stojaci Mars. Minca Antonina Pia má rovnako na averze cisárovu podobizeň, je však značne ošúchaná, a teda bližšie neurčiteľná. Dva z troch Commodových denárov nesú na averze vyobrazenie poprsia panovníka s vavrínovým vencom. Na reverze jedného z nich Libertas drží roh hojnosti a na druhom, datovanom do roku 186, Fortuna sedí a drží kopiju. Na tretej minci Commoda je z jednej strany hlava panovníka a z druhej postava s prilbou a kopijou.⁷² Vzhľadom na neúplnosť komplexu ho možno iba zhruba zaradiť do obdobia druhej polovice 2. storočia, v ktorom sa koncentruje aj väčšina ojedinelých nálezov rímskych mincí z východného Slovenska.⁷³

Rovnako ako hromadné nálezy pomáha o smere obchodných ciest vytvárať predstavu aj výskyt ojedinelých numizmatických nálezov. Medzi najstaršie exempláre z povodia strednej Torysy možno zaradiť mince z 1. – 2. storočia získané počas systematického výskumu na sídlisku Nad Imunou. Na katastrálnom území Ostrovian

72 MINAROVIČOVÁ, E. Rímske mince z hromadného nálezu v Prešove. In *Slovenská numizmatika 2*. Zost. E. Kolníková. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1972, s. 229 – 230.

73 KOLNÍKOVÁ, E. Hromadný nálež rímskych mincí z Prešova a jeho numizmaticko-historický význam. In *Slovenská numizmatika 1*. Zost. J. Hlinka. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1970, s. 64.

sa našiel Nervov denár z roku 97⁷⁴ a v deštrukcii pece poškodený strieborný denár Traiana, razený v rokoch 103 – 111.⁷⁵ Z časti lokality prislúchajúcej obci Medzany bola získaná cisárska minca Marca Aurelia z roku 166.⁷⁶ Z 2. storočia pochádza tiež strieborný denár Commoda z rokov 191 – 192 získaný z obce Ražňany. Na averze tejto mince je hlava cisára a na reverze má vyobrazenie kráčajúceho Jupitera s kopijou a bleskom v rukách a postrannými hviezdami.⁷⁷ Do 3. storočia boli datované dve rímske mince. Jedna bola nájdená vo výbave druhého kniežacieho hrobu v Ostrovianoch, zlatý aureus Herennie Etruscilly, manželky Traiana Decia, razený v rokoch 248 – 251 a pred uložením do hrobu ešte istý čas nosený ako závesok,⁷⁸ a druhá minca údajne získaná vo Veľkom Šariši, antoninián cisára Galliena (253 – 268).⁷⁹ Za najmladšie cisárske mince nájdené vo vytýčenej oblasti možno považovať štyri exempláre z neskorej doby rímskej, ktoré prislúchajú do 4. storočia. Jedna strieborná minca Constantia II. (337 – 361) bola nájdená pri záchrannom výskume na Pavlovičovom námestí v Prešove⁸⁰ a druhá v Ostrovianoch v bližšie neuvedenej polohe.⁸¹ Z Ostrovian pochádzajú aj dve mince cisárov Constantia Galla (351 – 354) a Constansa (341 – 346) získané v časti obce označenej ako pri družstevnom dvore.⁸² Viacero bližšie neurčených rímskych mincí sa získalo ešte z okolia Šarišského hradu vo Veľkom Šariši.⁸³ Nasledujúca tabuľka zobrazuje prehľad uvedených ojedinelých nálezov cisárskych mincí nájdených v oblasti strednej Torysy.

Tabuľka 3. Prehľad ojedinelých nálezov rímskych mincí v povodí strednej Torysy

Lokalita	Určenie	Datovanie
Nad Imunou, Ostrovany	Nervov denár	97
Nad Imunou, Ostrovany	Traianov denár	103 – 111
Nad Imunou, Medzany	minca Marca Aurelia	166
Ražňany	Commodov denár	191 – 192
Kniežací hrob II, Ostrovany	aureus Herennie Etruscilly	248 – 251
Veľký Šariš	antoninián Galliena	253 – 268
Pavlovičovo námestie, Prešov	minca Constantia II.	337 – 361

74 TOMÁŠOVÁ, B. – KOLNÍKOVÁ, E. Rímske mince z Ostrovian. In *Slovenská numizmatika 15*. Zost. J. Hunka. Nitra : AÚ SAV, 1998, s. 228.

75 KOLNÍKOVÁ, E. – HUNKA, J. Prírastky mincí v Archeologickom ústave SAV v roku 1987. In *AVANS 1987*. Nitra : AÚ SAV, 1988, s. 79.

76 LAMIOVÁ–SCHMIEDLOVÁ, M. *Evidence...*, s. 33.

77 SOJÁK, M. Objav rímskej mince z lokality Ražňany. In *Slovenská numizmatika 18*. Zost. J. Hunka. Nitra : AÚ SAV, 2007, s. 239 – 240.

78 BLAHUTA, F. Archeologický príspevok k dejinám vzniku a prvého rozvoja Prešova. In *Nové obzory 3*. Zost. I. Sedlák. Košice : Krajské nakladateľstvo všeobecnej literatúry, 1961, s. 195.

79 ONDROUCH, V. *Nálezy keltských...*, s. 121.

80 BUDINSKÝ-KRIČKA, V. *Sídlisko...*, s. 21.

81 KOLNÍKOVÁ, E. – HUNKA, J. Prírastky mincí..., s. 79.

82 TOMÁŠOVÁ, B. – KOLNÍKOVÁ, E. *Rímske mince...*, s. 228.

83 BUDINSKÝ-KRIČKA, V. *Veľký Šariš...*, s. 93.

Ostrovany	minca Constantia II.	337 – 361
Pri družstevnom dvore, Ostrovany	minca Constansa	341 – 346
Pri družstevnom dvore, Ostrovany	minca Constantia Galla	351 – 354
Šarišský hrad, Veľký Šariš	neurčené	

Záver

Hoci sa v barbarskom prostredí už priebehu 1. storočia postupne objavovali všetky druhy rímskych importov s výnimkou terry sigillaty, na území východného Slovenska sa v čase počiatočného upevňovania rímskej moci v Panónii vyskytovalo len nepatrné množstvo rímsko-provinciálnych výrobkov. Intenzívnejší rozvoj vzájomných stykov možno zaznamenať až od konca 2., a najmä v 3. – 4. storočí. Prevažná väčšina rímskych importov z povodia strednej Torysy prislúcha práve k mladšej fáze dovozu. Najvýraznejšie to možno pozorovať najmä na sponách, minciach a terre sigillate, ktoré predstavujú najpočetnejšie zastúpené druhy tovarov v tomto priestore a zároveň ich možno presne datovať. Fakt, že väčšina importov spadá do mladšej doby rímskej, by však mohol do istej miery súvisieť aj so skutočnosťou, že s výnimkou terry sigillaty a mincí pochádzajú importy predovšetkým z dvoch kniežacích hrobov v Ostrovanoch z prelomu 3. – 4. storočia. Prítomnosť bohatých ostrovianskych hrobov a mnoho nálezov rímskych importov získaných v povodí strednej Torysy umožňujú túto oblasť pokladať za významné hospodársko-politické centrum.

Literatúra

- BLAHUTA, F. Archeologický príspevok k dejinám vzniku a prvého rozvoja Prešova. In *Nové obzory 3*. Zost. I. Sedlák. Košice : Krajské nakladateľstvo všeobecnej literatúry, 1961, s. 181 – 199.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. Doba laténska, rímska a sťahovania národov – od Keltov k prvým Slovanom. In *Dejiny Prešova 1*. Zost. I. Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1965, s. 46 – 50.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. Sídlisko z doby rímskej a zo začiatku sťahovania národov v Prešove. In *Slovenská archeológia*. 1963, roč. 11, č. 1, s. 5 – 86.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. Veľký Šariš v praveku a na prahu dejín. In *Nové obzory 16*. Zost. M. Chmelárová. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, s. 85 – 97.
- HEČKOVÁ, J. Podiel výrobných centier rímskych provincií na spoločensko-ekonomickom vývoji naddunajského barbarika vo svetle rímskych importov. In *Slovenská archeológia*. 1982, roč. 30, č. 1, s. 5 – 77.
- HLINKA, J. a kol. *Nálezy mincí na Slovensku 3*. Bratislava : Veda, 1978, 296 s.
- JÍLEK, J. Skyfy typu Meroe z Krakovan-Stráží a Ostrovan : K poznání dekoru skyfů typu Meroe a přisunu drahocenných nádob na území SR. In *Archeologie barbarů 2005*. Eds. E. Droberjar, M. Lutovský. Praha : Ústav archeologické památkové péče středních Čech, 2006. ISBN 80-86756-11-4, s. 405 – 430.

- JUREČKO, P. K problematike kultúrno-spoločenských vzťahov na sídliskách z doby rímskej na východnom Slovensku. In *Slovenská archeológia*. 1981, roč. 29, č. 2, s. 313 – 335.
- KARABINOŠ, A. – VIZDAL, M. Aktuálny stav bádania mladšej doby rímskej na východnom Slovensku v kontexte nových nálezov a výskumov. In *Науковий і мистецький світ Федора Потошняка*. Упорядкування І. М. Ліхтей. Ужгород : Ліра, 2010. ISBN 978-617-596-013-4, с. 345 – 379.
- KARABINOŠ, A. – VIZDAL, M. Archeologický výskum polykultúrnej lokality v Ražňanoch (okres Sabinov) v roku 2009. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, Vol. 9/2009, s. 15 – 38.
- KOLNÍK, T. Honosné spony mladšej doby rímskej vo svetle nálezov z juhozápadného Slovenska. In *Slovenská archeológia*. 1964, roč. 12, č. 1, s. 409 – 446.
- KOLNÍK, T. K typológii a chronológii niektorých spôn z mladšej doby rímskej na juhozápadnom Slovensku. In *Slovenská archeológia*. 1965, roč. 13, č. 1, s. 187 – 220.
- KOLNÍK, T. *Rímske a germánske umenie na Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1984, 313 s.
- KOLNÍKOVÁ, E. Hromadný nález rímskych mincí v Prešove. In *Nové obzory 10*. Zodp. red. Š. Pažúr. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1968, s. 247 – 253.
- KOLNÍKOVÁ, E. Hromadný nález rímskych mincí z Prešova a jeho numizmatiko-historický význam. In *Slovenská numizmatika 1*. Zost. J. Hlinka. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1970, s. 28 – 73.
- KOLNÍKOVÁ, E. – HUNKA, J. Prírastky mincí v Archeologickom ústave SAV v roku 1987. In *AVANS 1987*. Nitra : AÚ SAV, 1988, s. 77 – 82.
- KRASKOVSKÁ, Ľ. Römische Glasgefäße in der Slowakei. In *Slovenská archeológia*. 1981, roč. 29, č. 2, s. 377 – 392.
- KRASKOVSKÁ, Ľ. Typy perál z doby rímskej na Slovensku. In *Zborník Slovenského národného múzea. História*. 1988, roč. 82, č. 28, s. 93 – 106.
- KREKOVÍČ, E. Rímska importovaná keramika na Slovensku. In *Slovenská archeológia*. 1981, roč. 29, č. 2, s. 341 – 376.
- KREKOVÍČ, E. Rímske importy na Slovensku. In *Památky archeologické*. 1987, roč. 78, č. 1, s. 231 – 282.
- KŘÍŽEK, F. Nové nálezy Terry sigillaty na Slovensku (II). In *Slovenská archeológia*. 1966, roč. 14, č. 1, s. 97 – 146.
- KUZMOVÁ, K. – ROTH, O. *Terra sigillata v barbariku : Nálezy z germánskych sídlisk a pohrebísk na území Slovenska*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1988, 225 s.
- LAMIOVÁ–SCHMIEDLOVÁ, M. Evidence of Iron-Working during the Roman period in Medzany. In *Slovenská archeológia*. 1987, roč. 35, č. 1, s. 27 – 40.
- LAMIOVÁ–SCHMIEDLOVÁ, M. Kontrolný výskum v Ostrovnoch roku 1963. In *Študijné zvesti AÚ SAV 13*. Nitra : AÚ SAV, 1964, s. 233 – 251.
- LAMIOVÁ–SCHMIEDLOVÁ, M. Spony z doby rímskej na Slovensku. In *Študijné zvesti AÚ SAV 5*. Nitra : AÚ SAV, 1961, 142 s.

- LAMIOVÁ–SCHMIEDLOVÁ, M. Spuren der Fischsauce-Garum auf dem Amphorentorso aus Ostrovany. In *Študijné zvesti AÚ SAV* 34. Nitra : AÚ SAV, 2004, s. 277 – 280.
- LAMIOVÁ–SCHMIEDLOVÁ, M. – TOMÁŠOVÁ, B. Nálezový horizont z prelomu doby rímskej a doby sťahovania národov na viacvrstvovom sídlisku v Ostrovanoch. In *Slovenská archeológia*. 1999, roč. 47, č. 2, s. 75 – 132
- LAMIOVÁ–SCHMIEDLOVÁ, M. – TOMÁŠOVÁ, B. Pokračovanie výskumu v Ostrovanoch. In *AVANS 1988*. Nitra : AÚ SAV, 1990, s. 105 – 106.
- LAMIOVÁ–SCHMIEDLOVÁ, M. – TOMÁŠOVÁ, B. Štvrtá etapa výskumu v Ostrovanoch. In *AVANS 1990*. Nitra : AÚ SAV, 1992, s. 68 – 69.
- LAMIOVÁ–SCHMIEDLOVÁ, M. – TOMÁŠOVÁ, B. Výskum sídliska v Ostrovanoch. In *AVANS 1987*. Nitra : AÚ SAV, 1988, s. 86 – 87.
- MINAROVICHOVÁ, E. Rímske mince z hromadného nálezu v Prešove. In *Slovenská numizmatika 2*. Zost. E. Kolníková. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1972, s. 229 – 230.
- ONDROUCH, V. *Bohaté hroby z doby rímskej na Slovensku*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1957, 269 s.
- ONDROUCH, V. *Limes Romanus na Slovensku*. Bratislava : Učená Spoločnosť Šafaříkova, 1938, 154 s.
- ONDROUCH, V. *Nálezy keltských, antických a byzantských mincí na Slovensku*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1964, 196 s.
- PAWLIKOWSKI, M. Results of mineralogical investigation of amphora from Slovakia. In *Slovenská archeológia*. 1999, roč. 47, č. 2, s. 133 – 143.
- PIETA, K. – SOJÁK, M. Nové laténske a rímske nálezy z povodia Torysy. In *AVANS 2006*. Nitra : AÚ SAV, 2008, s. 122 – 124.
- PROHÁSZKA, P. *Das vandalische Königsgrab von Osztrópataka (Ostrovany, Sk.)*. Budapest : Magyar Nemzeti Múzeum, 2006. 117 s. ISBN 963-7061-28-2.
- SLIVKA, M. Praveké a ranostredoveké osídlenie Šarišského hradného vrchu. In *Nové obzory 24*. Zost. I. Michnovič. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1982, s. 141-159.
- SOJÁK, M. Objav rímskej mince z lokality Ražňany. In *Slovenská numizmatika 18*. Zost. J. Hunka. Nitra : AÚ SAV, 2007, s. 239 – 240.
- TOMÁŠOVÁ, B. Osídlenie Sabinova a okolia v praveku a včasnom stredoveku. In *Dejiny Sabinova*. Zost. P. Kónya. Sabinov : Mestský úrad Sabinov, 2000. ISBN 80-968348-6-X. s. 46 – 67.
- TOMÁŠOVÁ, B. – KOLNÍKOVÁ, E. Rímske mince z Ostrovian. In *Slovenská numizmatika 15*. Zost. J. Hunka. Nitra : AÚ SAV, 1998, s. 228 – 229.

Absonderung oder Zusammenleben? Ethnische Verhältnisse im Ordensstaat

László Pószán

PÓSZÁN, László. Exclusion or cohabitation? Ethnic proportions in the State of the Teutonic Order. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2010, vol. 10, no. 1-2, p. 54-64.

In the 15th century there was a restriction of mobility of Prussian peasants in the territory of the Teutonic Order. Restriction based on the requests of the nobility, which was subjected to military obligations, as well as the interest itself of the order. The consequence of that condition was that the local towns and village settlements were able to maintain their German ethnic identity. The number of immigrants with different ethnic origin was not high and the German environment is rapidly assimilated. The country used the Prussian language. At beginning of the 15th century Prussia had about five hundred thousand inhabitants. About 40% were Germans, 30% Prussians and 30% were Slavs. Employees of the bishop or chapter could communicate with the Prussian and Slavic population through interpreters.

Key words: State of the Teutonic Order, 15th century, population.

Der Deutsche Orden hat im 13. Jahrhundert nach langen Kriegen, die etwa ein halbes Jahrhundert dauerten, die preußischen Gebiete erobert.¹ Der Orden hatte aber nicht genügend eigene Kraft, die Herrschaft über die Bevölkerung, die aus etwa 140-170.000 Menschen bestand², auszuüben. In den Ordenshäusern von Preußen lebten ja auch um 1400 nicht mehr als 700 Ritter.³ Die militärischen Erfolge

1 Über die Eroberung Preußens siehe z.B.: Petri de DUSBURG: *Cronica terre Prussie. Scriptores rerum prussicarum*. Tom. I-V. Hgg. Theodor Hirsch-Max Toeppen-Ernst Strehleke, Leipzig, 1861-1874. (= SRP) hier: SRP, I.; Christian CROLLMANN: *Politische Geschichte des Deutschen Ordens in Preussen*. Königsberg, 1932, 4-26.; Hartmut BOOCKMANN: *Der deutsche Orden. Zwölf Kapitel aus seiner Geschichte*. München, 1981. 93-113.; Klaus MILTZER: *Die Geschichte des Deutschen Ordens*. Stuttgart, 2005. 63-76.; PÓSZÁN, László: *A Német Lovagrend története a 13. században* (Die Geschichte des Deutschen Ordens im 13. Jahrhundert.) Debrecen, 1996. 118-206.

2 Marian BISKUP: *Etniczno-demograficzne przemiany Prus Krzyżackich w rozwoju osadnictwa w średniowieczu*. (Ethnische und demografische Verhältnisse im Deutschordensstaat Preussen im Mittelalter) *Kwartalnik Historyczny*, XCVIII. Nr. 2. (1991) 49.; Henryk ŁOWMIANSKI: *Prus pogańskie*. (Die heidnischen Preussen) Toruń, 1935. 21-22.; Hartmut BOOCKMANN: *Ostpreußen und Westpreußen*. (Deutsche Geschichte im Osten Europas) Berlin, 1992. 178.

3 Jürgen SARNOWSKY: *Der Deutsche Orden*. München, 2007. 54.

wurden dank der Kreuzzüge der deutschen und polnischen Fürsten erreicht: Im 13. Jahrhundert ergingen insgesamt mehr als 80 päpstliche Erlasse, die sich alle gegen das heidnische Preußen richteten.⁴ Bei der Festigung seiner Macht war dem Deutschen Ritterorden mindestens ebenso wichtig, dass viele preußische Klans und Anführer, die in der Regel einander bekämpft haben, die Seite des Ordens wählten. Die Eroberung Preußens war also nicht ausschließlich ein Krieg zwischen Christen (Deutschen) und Heiden (Preußen), sondern auch ein inländischer Konflikt.⁵ Der Deutsche Orden bemühte sich, durch Schenkungen von Landgütern und Verwaltungsämtern und durch Erteilung von Privilegien so viele Edle und einflussreiche Familien wie möglich für sich zu gewinnen.⁶ Diese Politik war in Samland so erfolgreich, dass hier keine nennenswerten Kampfhandlungen stattgefunden haben. Der Stamm der Sembi hat die politische Herrschaft des Deutschen Ordens akzeptiert. Es blieb sogar noch im 15. Jahrhundert eine homogene ethnische Einheit, ein geschlossenes preußisches Siedlungsgebiet.⁷ Als der Komtur von Königsberg 1299 die preußischen Freien, die dem Deutschen Orden treu und zum militärischen Dienst verpflichtet waren, zusammengeschrieben hat, hatte er nur auf dem Gebiet des Bistums Samland (das nur ein Drittel der Provinzen umfasst) 92 Namen auf seiner

-
- 4 Marian TUMLER: *Der Deutsche Orden im Werden, Wachsen und Wirken bis 1400. Mit einem Abriss der Geschichte von 1400 bis zur neuesten Zeit.* Wien, 1955. 256.; DUSBURG, SRP. I. 57-58, 62, 116-117.; *Chronica Olivensis*, SRP I. 677.
 - 5 Nach den Berichten von Peter von Dusburg haben mehrere getaufte Edle von Warmia samt ihren Familien und Gefolgschaft beim Deutschen Orden in der Burg Balga Schutz gesucht, als einer der Anführer der Preußen in Warmia, Pyopse, einen Angriff gegen die Christen führte. An einer anderen Stelle berichtet er, dass ein gewisser „sehr mächtige“ Gobitini der Erzfeind des Deutschen Ordens war. Aber ein preußischer „Edle“ namens Hertwigi hat an der Seite der Ritter gegen die Heiden gekämpft und auch geholfen, das „castrum Snickenbergk“ aufzubauen. DUSBURG, SRP. I. 62-63.; Der Komtur von Elbig, der vom Stamm Pogesania gefangen genommen wurde, wurde von einem Preußen namens Powida befreit. DUSBURG, SRP. I. 135.; Während des preußischen Aufstandes wurden die hungernden Ritter von Christburg von der preußischen Familie Samile mit Lebensmitteln versorgt. Dafür haben sie später bedeutende Landgüter erhalten. DUSBURG, SRP. I. 121.; *Preußisches Urkundenbuch*. Hgg. Rudolf Philippi–Carl Peter Woelky–August Seraphim–Max Hein–Erich Maschke–Hans Koeppen–Klaus Conrad. Bde. I.1.–VI.2. Königsberg–Marburg, 1882–2000. (=PUB) itt: PUB I.2. Nr. 567 (1290) und Nr. 619. (1294)
 - 6 Nach der Chronik von Dusburg hat der Deutsche Orden bereits nach seinem Sieg über die Preußen von Pomesania am Fluss Sirgune Unterhandlungen mit den Besiegten geführt und denjenigen, die sich taufen ließen, die persönliche Freiheit garantiert. DUSBURG, SRP. I. 60.: „*Et secundum pacta et libertates, que ipsis tunc dabantur, alii neophiti postea regebantur*“. In der Urkunde vom Papst Georgius IX. aus 1234 steht *promissiones et pactiones* über der Vereinbarung zwischen dem Deutschen Orden und den Bewohnern von Preußen. PUB I.1. Nr. 108.
 - 7 DUSBURG, SRP. I. 91.; *Nicolaus von JEROSCHIN*: *Kronike von Pruzinlant*, SRP I. 417-418. Siehe weiter H. BOOCKMANN: *Der Deutsche Orden* 181.; Richard PLÜMICKE: *Zur ländlichen Verfassung des Samlandes unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*. Leipzig, 1912. 27-31.

Liste. Es sind jedenfalls so viele Namen an uns überliefert.⁸ Die Loyalität der hiesigen Preußen zum Ordensstaat war besonders fest. Als der sogenannte Preußische Bund⁹, gegründet von der Mehrheit der weltlichen Edlen des Deutschordensstaates und von den großen preußischen Städten, sich 1453 offen gegen den Deutschen Orden kehrte, schlossen sich nur 4% der samländischen weltlichen Gutsherren preußischer Herkunft dem Preußischen Bund an (obwohl insgesamt 90% aller weltlichen Gutsherren in Samland eine preußische Herkunft hatten).¹⁰ Dass die einflussreichen Familien von Samland dem Deutschen Orden so treu blieben, war nicht nur den Schenkungen und Privilegien zu danken. Es hat ohne Zweifel auch eine große Rolle gespielt, dass die Ritter sich mit einer formellen Taufe und der politischen Loyalität der Samländer zufrieden gaben und sich nicht in die Traditionen und Bräuche der Preußen einmischen wollten. Es war ja kein Zufall, dass Papst Sixtus IV. noch 1474 geschrieben hatte, dass in Samland noch immer heidnische Bräuche und Liturgien vorkämen.¹¹

Der Deutsche Orden bemühte sich auch in Gebieten, wo militärische Kraft nötig war, um seine Macht zu festigen, die Besiegten zufrieden zu stellen und damit ihre Loyalität für den Orden zu sichern.

Im Christburger Vertrag von 1249, der mit den Stämmen von Pomesania, Warmia und Natangen geschlossen wurde, hat der Deutsche Orden die persönliche Freiheit und die Eigentumsrecht der Preußen garantiert und den Preußen die Möglichkeit angeboten, statt des alten Gewohnheitsrechts nach polnischem Recht zu leben. Die Preußen mussten sich aber taufen lassen und danach konnten sie sogar Kleriker werden. Sie konnten in jeden Orden eintreten, durften sogar Mitglied des Deut-

8 PUB I.2. Nr. 718.

9 Über die Struktur der Stände im Ordensstaat, über den Preußischen Bund und über seine 13 jährigen Kämpfe gegen den Deutschen Orden siehe: Karol GÓRSKI: Die Anfänge der ständischen Vertretung der Ritterschaft im Ordensland Preußen im 15. Jahrhundert. *Der Deutschordensstaat Preussen in der polnischen Geschichtsschreibung der Gegenwart*. Hgg. Udo Arnold–Marian Biskup, Marburg. 1982.; Erich WEISE: *Das Widerstandsrecht im Deutschordenslande Preußen*. Göttingen. 1955.; Marian BISKUP: Der Zusammenbruch des Ordensstaates in Preussen im Lichte der neuesten polnischen Forschungen. *Acta Poloniae Historica* XVIII. (1963); Manfred HELLMANN: Beiträge zur Geschichte des Dreizehnjährigen Krieges im Ordenslande Preussen. *Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands*. Bd. VIII. Tübingen, 1960.; Karól GÓRSKI: *Wojna trzynastoletnie 1454-1466*. (Der Dreizehnjährige Krieg) *Przegląd Zachodni* 7/8. (1954).

10 Reinhard WENSKUS: Der Deutsche Orden und die nichtdeutsche Bevölkerung des Preußenlandes mit besonderer Berücksichtigung der Siedlung. Ders. *Ausgewählte Aufsätze zum frühen und preußischen Mittelalter*. Festgabe zu seinem siebzigsten Geburtstag. Hg. Hans Patze, Sigmaringen, 1986. 365.

11 Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, XX. Hauptabteilung, Historisches Staatsarchiv Königsberg, Urkunden, LII, Nr. 16.

schen Ordens werden.¹² Dem Namenmaterial der Quellen zufolge gab es bereits in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts preußische Mitglieder des Deutschen Ordens. Im 14. Jahrhundert war ihre Anzahl sogar deutlich gestiegen.¹³ Der Eintritt in den Deutschen Orden bedeutete viel mehr als die Anerkennung der Macht des Ordens: Es zeigte eine Bereitschaft zur Integration und Assimilation. Der Christburger Vertrag hat die Gleichberechtigung der dem Orden treuen preußischen Nobilität mit den westlichen Rittern und Edlen anerkannt, wenn sie würdig befunden waren, den Rittergürtel zu tragen.¹⁴ Die loyalen preußischen Familien haben bereits ab der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts immer häufiger eine Rolle im Verwaltungswesen des Ordensstaates zugeteilt bekommen: Sie wurden die Leiter der sogenannten Kammerämtern. Dies waren von der preußischen Bevölkerung bewohnte Gebiete.¹⁵ Die drei preußischen Stämme, die den Christburger Vertrag unterschrieben haben, waren verpflichtet, auf ihren Gebieten Kirchen zu bauen, den Zehnten zu bezahlen und im Falle eines Krieges an der Seite des Deutschen Ordens bewaffnet in den Krieg zu ziehen. Des weiteren mussten sie sich auch an dem Burgbau beteiligen. Derjenige, der gegen den Orden in Aufstand käme oder wieder zum Heidentum zurückkehre, sollte der Urkunde zufolge seine Freiheit und die ihm im Vertrag zugesicherten Rechte verlieren.¹⁶ Diesen Absatz haben die Ritter aber nicht mal nach dem großen sogenannten zweiten preußischen Aufstand zwischen 1260 und 1273 angewendet: Um die Situation zu konsolidieren, haben sie lieber die altbewährte Methode der Vergünstigung und des Gewinnens der anderen Seite verfolgt. Sie zeigten gegenüber den Aufständischen, die sich später ergeben haben, Verzeihung

-
- 12 PUB I.1. nr. 218.; Über den Christburger Vertrag siehe: Reinhard WENSKUS: Über die Bedeutung des Christburger-Vertrages für die Rechts- und Verfassungsgeschichte des Preussenlandes. *Ausgewählte Aufsätze* 391-411.; Kurt FORSTREUTER: Fragen der Mission in Preußen von 1245 bis 1260. *Zeitschrift für Ostforschung* 9 (1960) 250-268.
 - 13 Der Name Qual, der in einer Urkunde von 1251 steht, verweist eindeutig auf eine preußische Herkunft. (PUB I.2. Nr. 252.); Unter den Zeugen von einer Urkunde von 1256 finden wir einen preußischen Ritterbruder namens Roliko. (*Codex diplomaticus Prussicus. Urkunden-Sammlung zur ältern Geschichte Preussens*. Bde. I-VI. Hg. Johann Voigt, Königsberg, 1836-1861. (=CDP) itt: CDP I. Nr. 117.); Über die Preussen, die im 14. Jahrhundert Mitglied des Deutschen Ordens wurden siehe: Reinhard WENSKUS: Das Ordensland als Territorialstaat des 14. Jahrhunderts. *Ausgewählte Aufsätze* 337-338.
 - 14 PUB I.1. Nr. 218.: „*et quod illi ex ipsis neophitis, qui suntval eurunt ex nobili prosapia procreati, accingi possint cingulo militari*”
 - 15 Reinhard WENSKUS: Die Gens Candein. Zur Rolle des Preußischen Adels bei der Eroberung und Verwaltung Preußens. *Ausgewählte Aufsätze* 435-444.; R. WENSKUS: Ordensland als Territorialstaat 334-335.; Reinhard WENSKUS: Kleinverbände und Kleinräume bei den Preußen des Samlandes. *Ausgewählte Aufsätze* 248.; Heide WUNDER: *Siedlungs- und Bevölkerungsgeschichte der Komturei Christburg*. (Marburger Ostforschungen 28.) Wiesbaden, 1968. 85, 147.; PÓŠÁN László: Kamarások és kamarai körzetek a középkori Poroszországban. *Történeti tanulmányok* XI. Szerk. Takács Péter, Debrecen, 2003. 23-36.
 - 16 PUB I.1. Nr. 218.

und Vergebung.¹⁷ Matto, der Sohn eines Edlen aus Pomesania namens Pippo, hat zum Beispiel am Anfang des Aufstandes noch die Christen geplündert. Später hat er die Seite gewechselt und sich wieder hinter den Deutschen Orden stellte, er vermehrte seinen Reichtum und wurde der Gründer einer preußischen adligen Familie.¹⁸ Wargule, einer der Söhne von Schlode aus Samland, blieb den Rittern treu, aber sein Bruder Nalube schloss sich den Aufständischen an. Später hat er seine Tat aber bereut, ist zum Orden zurückgekehrt und bekam auch Schenkungen.¹⁹

Die Preußenpolitik des Deutschen Ordens richtete sich in erster Linie auf die Treue einzelner Nobilitäten und Familien. Nur der Christburger Vertrag von 1249 garantierte kollektive Rechte und Vorrechte für die Mitglieder der drei genannten Stämme. Mit den Stämmen Pomesania, Warmia und Natangen führte der Deutsche Orden aber nicht gemeinsame, sondern gesonderte Unterhandlungen. Der Vertrag wurde auch auf Grund einzelner Abkommen geschlossen. Das bedeutete, dass für die einzelnen Stämme nicht dieselben Voraussetzungen galten. Die Bewohner von Pomesania, deren Heimat entlang der Weichsel lag, welche den Zugang zur Ostsee bot, hatten eine günstige Position und genossen das besondere pomesanische Recht, nach dem zum Beispiel das Erbrecht nicht nur auf die Nachkommen väterlicherseits begrenzt war (wie das im alten preußischen Gewohnheitsrecht üblich war), sondern auch für Eltern und Schwestern galt. Im 14. Jahrhundert wurde es unter dem Titel *Iura Pruthenorum* schriftlich festgelegt, damit sich die Amtsträger des Deutschen Ordens über die Besonderheiten im Klaren sind.²⁰ In der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts hat Winrich von Kniprode 1369 den Bewohnern von Schalauen, der östlichsten preußischen Provinz, die von den Litauern am meisten gefährdet war, Privilegien erteilt. Diese kollektiven Vorrechte beinhalteten, dass nicht nur Söhne, sondern auch Töchter und Ehefrauen vom verstorbenen Mann erben konnten. Mit anderen Worten für die Bewohner von Schalauen galt auch das pomesanische Erbrecht.²¹ Die pomesanischen Freien, die auch zum militärischen Dienst verpflichtet waren, hatten das Recht behalten, ein preußisches, das heißt auf einer ethnischen (und juristischen) Grundlage beruhendes *consilium*, die sogenannte „*Prewsche Waide*“, zu halten. Dessen Abgeordnete waren im 15. Jahrhundert berechtigt, am

17 Siehe dazu: PUB I.2. Nr. 204.: „*Do die neuwen cristen von Prewszen der Cristgelouben hatten abegeworfen, wedir uns unde ander cristglowbige luvwthe growsamlich robiten, die kirche gotis mit viel pynen gueleiten unde domete billichen ere freyheit verloren, wir wellen ouch her widderumme, das dieiene, die mit uns getruwelich bestunden, sich sullen vroywen eynes sunderlich verteyles der freyheytt.*“

18 DUSBURG, SRP I. 55-56.

19 DUSBURG, SRP I. 105.

20 *Iura Pruthenorum saeculo XIV condita nunc primum e libris manuscriptis*. Ed. P. Laband, regiomonte, Artikel 1866. 34. 71. und 107.; Nach einer Urkunde aus dem Jahr 1262 hat zum Beispiel Gedus aus Pomesania das von preussischen Bauern bewohnte Dorf Palsede bekommen mit dem Recht, es an seine Nachkommen beider Geschlechter („*utriusque sexus*“) zu vererben. PUB I.2. Nr. 174.; Über die weiteren Besonderheiten des pomesanischen Rechtes siehe weiter: R. WENSKUS: Über die Bedeutung des Christburger Vertrages 396-398.

21 PUB VI.2. Nr. 723.

Ständetag teilzunehmen. Der Großmeister hat zum Beispiel 1441 die Landgutbesitzer aus der Komturei von Christburg, die nach pomesanischem Recht lebten, in seiner Einladung zum Ständetag in die Stadt Elbing „*Prewsche waide*“ genannt.²² Am Ende des 13. Jahrhunderts war die Unterstützung und die Akzeptanz der Herrschaft des Deutschen Ordens in der preußischen Oberschicht in allen alten Stammesgebieten ganz allgemein. Als 1285/86 die gemeine Bevölkerung von Barten und Pogesania wegen der Lasten an ihren Fronherrn wieder in Aufstand kam, haben die Aufständischen ihren preußischen Gutsherrn getötet und sich erst danach gegen die Ritter gekehrt.²³

Trotz der langen Kriege, in denen um die Herrschaft über die preußischen Gebiete gekämpft wurde, sind die preußischen Gebiete dank der Konsolidierungspolitik des Deutschen Ordens, diesmal durch von dem Deutschen Orden garantierte kollektive oder individuelle (familiäre) Rechte verstärkt, erhalten geblieben. Die deutschen Siedler, die im 14. Jahrhundert nach Preußen kamen, ließen sich in Sumpfo- oder Waldgebieten nieder, die die Preußen nie bearbeitet haben. Die Siedlerdörfer, die eine Folge der gut geplanten und groß angelegten Siedlungspolitik waren, stellten also für die Preußen keinen Gebietsverlust dar.²⁴ Das hatte zur Folge, dass die deutschen und die preußischen Bevölkerungsgruppen innerhalb des Bauerntums voneinander deutlich geschieden waren.²⁵ Zwischen den zwei Gruppen kam es zu keinen ernsthaften Konflikten. Kleine Meinungsverschiedenheiten und Reibungen kamen ohnehin nur vor, weil die Wälder damals zum wirtschaftlichen Lebensraum des Bauerntums gehörten und dieser Raum infolge der Rodungen der Siedler immer kleiner wurde.²⁶

22 *Acten der Ständetage Preußens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*. Bde. I-V. Hg. Max Toeppen, Leipzig, 1878–1886. (=Acten) Hier: Acten II. Nr. 225.; Über die Teilnahme der Versammlung der pomesanischen freien Preußen an den Ständelantagen siehe weiter: Acten III. Nr. 305.

23 DUSBURG, SRP I. 148.

24 R. WENSKUS: Der deutsche Orden und die nichtdeutsche Bevölkerung 360.

25 Peter ERLIN: *Europäischer Landesausbau und mittelalterliche deutsche Ostsiedlung. Ein struktureller Vergleich zwischen Südwestfrankreich, den Niederlanden und dem Ordensland Preußen*. (Historische und landeskundliche Ostmitteleuropa-Studien 9.) Marburg 1992. 108.

26 Über die wirtschaftliche Bedeutung des Waldes im Mittelalter siehe weiter: Werner RÖSENER: *Bauern im Mittelalter*. München, 1987. 56-58, 149.; Werner RÖSENER: Der Wald als Wirtschaftsfaktor und Konfliktfeld in der Gesellschaft des Hoch- und Spätmittelalters. *Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie*. Jhg. 55. H.1. (2007) 14-31.; Siegfried EPPERLEIN: *Waldnutzung, Waldstreitigkeiten und Waldschutz in Deutschland im hohen Mittelalter: 2. Hälfte 11. Jahrhundert bis ausgehendes 14. Jahrhundert*. Stuttgart, 1993. 14-17.; Winfried SCHENK: Das Forschungsfeld „Wald und Siedlung“ aus der Sicht der Historischen Geographie. *Siedlungsforschung. Archäologie – Geschichte – Geographie* 19. (2001) 9-34.; Armin GERSTENHAUER: Die Stellung des Waldes in der deutschen Kulturlandschaft des Mittelalters und der frühen Neuzeit. *Der Wald in Mittelalter und Renaissance*. Hg. Josef Semmter, Düsseldorf, 1991. 16-27.; Hansjörg KÜSTER: *Geschichte des Waldes. Von der Urzeit bis zur Gegenwart*. München, 1998. 110-118.

In Samland, wo die Bevölkerung ziemlich früh die Herrschaft des Deutschen Ordens akzeptiert hat und deshalb die ursprünglichen Siedlungsstrukturen erhalten geblieben sind, wurden nur sehr wenige deutsche Siedlerdörfer gegründet. Aber die Rodungen waren auch hier ziemlich früh ein Problem.²⁷ Das Kapitel von Samland musste zum Beispiel 1340 den preußischen Bewohnern des Kammerguts von Quednau versprechen, dass auf dem Gebiet kein neues deutsches Siedlerdorf mehr angelegt wird.²⁸ Nach den Quellen nahm im 14. Jahrhundert die Zahl derjenigen preußischen Bauern zu, die, nachdem sie die Umzugsgebühren bezahlt hatten, sich in deutschen Siedlerdörfern niederließen und als Knecht auf dem Ackerland, in Mühlen oder Kneipen der Deutschen arbeiteten. Die Ursache dafür war, dass die preußischen Bauern wegen der Zerteilung ihrer Erbgüter ein existenzielles Problem bekamen oder dass sie zu einer günstigeren Rechtskategorie gehören wollten.²⁹ Innerhalb des Bauerntums kamen die deutschen und die preußischen Bevölkerungsgruppen also nicht als gleichberechtigte Parteien miteinander in Kontakt. Die Situation, dass die Bauern ihr ursprüngliches Wohngebiet verlassen und in die deutschen Dörfer gezogen waren, verursachte nicht in erster Linie in dieser Schicht, sondern viel eher unter den Gutsherrn einen Konflikt. Sowohl den deutschen als auch den preußischen Gutsherrn war es unangenehm, wenn preußische Bauern von ihrem Land weggezogen. Deshalb drangen sie in diesen Fällen auf den Eingriff des Provinzherrn. Seit 1370 verbot der Deutsche Orden in den Siedlungsurkunden immer öfter, dass Preußen in die deutschen Dörfer zogen.³⁰ 1406 verbot der Großmeister Konrad von Jungingen in seiner ländlichen Verordnung den preußischen Bauern, sich als Knecht zu verdingen.³¹ Bei diesen Maßnahmen stand aber dem Orden keine ethnische Diskriminierung vor Augen. Der Orden versuchte mit diesen Maßnahmen den Gutsherrn, die vor allem preußischer Herkunft waren, Genüge zu tun. Nach dem verlorenen Krieg gegen Polen 1410 war der Deutsche Orden auch nicht zimperlich, wenn die preußischen Bauern, die die meisten Steuern zahlten, woanders hinziehen wollten und ihren Acker unbearbeitet ließen. Diese Verbote blieben aber erfolglos. Der Großmeister musste nämlich 1425 wieder eine ähnliche Maßnahme durchführen.³²

Vor der Gründung der Siedlerdörfer wurden zuerst Städte gegründet, die auch als Basis der militärischen Macht dienten. Zwischen 1230 und 1290, in dem halben

27 Marian BISKUP–Gerard LABUDA: *Die Geschichte des Deutschen Ordens in Preußen. Wirtschaft – Gesellschaft – Staat – Ideologie*. Osnabrück, 2000. 317.

28 *Urkundenbuch des Bisthums Samland* Bd. I. (= UBS) Hg. Carl Peter Woelky – Hans Mendthal, Leipzig, 1881. Nr. 312.

29 H. WUNDER: *Siedlungs- und Bevölkerungsgeschichte* 114, 167.; H. BOOCKMANN: *Der Deutsche Orden* 122, 128.; R. WENSKUS: *Der Deutsche Orden und die nichtdeutsche Bevölkerung* 364.

30 M. BISKUP–G. LABUDA: *Die Geschichte des Deutschen Ordens*. 340.

31 Acten I. Nr. 72.

32 Acten I. Nr. 257.: „*Doruff haben wir voboten, das keyn Prusse in Dutchen dorffern ader in steten sal dynen ader wonen, went also werden unsere hoken und dinste vorwustet und vorterbet, wen sy sich mit den Dutschen mengen.*“

Jahrhundert der preußischen Kriege, hat der Deutsche Orden 16 Städte gegründet.³³ Die Stadtbevölkerung war überwiegend deutsch, nach den Quellen lebten hier aber auch slawische und preußische Bevölkerungsgruppen und einige davon hatten dieselben Rechte wie die deutschen Bürger. Im Freibrief von Königsberg Altstadt von 1268 steht zum Beispiel ein Ratsherr namens *Henniko Pruthenus*.³⁴ Die Urkunde der Stadt Fischhausen aus dem Jahr 1305 erwähnt einen Bürger namens *Reymboto de Geydow*.³⁵ In der Urkunde von Christburg von 1314 stehen sogar drei preußische Bürger: „*Stumo filius Grasuto regis, Gedike filius Terpin, Gerko filius Wigandi*“.³⁶ In Braunsberg gab es 1346 einen Ratsherrn, der *Godiko Pellifex* hieß.³⁷ Unter den Stadtbewohnern, die keine Bürgerrechte besaßen, finden wir auch Preußen. Nach der Chronik von Peter von Dusburg sind sämtliche getauften Preußen aus Samland nach Königsberg gezogen.³⁸ In der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts war die Migration der preußischen Bauern Richtung Stadt immer stärker geworden. Die Städte, wo es an Knechten, Dienstboten, Trägern, Arbeitern usw. mangelte, haben sich über diese Migration gefreut, aber was die Bürgerrechte anging, stellten sie Bedingungen. Am Anfang des 15. Jahrhunderts hat man in den Statuten der Städte schon festgelegt, dass Preußen keine Bürgerrechte erhalten dürfen. Das galt aber nur für die Gemeinen, die in die Stadt zogen. Für die preußischen Gutsherrn, die mit den deutschen Edlen gleichgestellt waren oder sogar deutsche Rechte hatten, galt diese Regel nicht. Diese Maßnahmen hatten also eine gesellschaftliche und keine ethnische Ursache.³⁹ Dass die preußischen Bauern in die Stadt zogen, fanden die Gutsherren genauso schlecht wie den Umzug der Bauern in die deutschen Siedlerdörfer. Um die Interessen der Gutsherren zu schützen hatte der Großmeister Konrad von Jungingen 1406 ländliche Maßnahmen getroffen, wodurch er den Umzug der Bauern verboten hatte. 1418 hatte der Großmeister Michael Kuchmeister den Preußen verboten, städtische Bürgerrechte zu erwerben.⁴⁰ Das galt aber auch schon für die preußischen Gutsherren. Sie bildeten nämlich die leichte Kavallerie, die das Rückgrad des Heeres des Deutschen Ordens war. Am Ende des 14. Jahrhunderts lebten in Preußen insgesamt 5872 freie Gutsherren, die zum militärischen Dienst verpflichtet

33 PÓŚÁN, L.: *A Német Lovagrend története a 13. században*. S.129-146.; Thomas LEWERNZ: *Die Großentwicklung der Kleinstädte in Ost- und Westpreußen bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*. (Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas 101.) Hamburg 1976. S.6.

34 PUB I.2. Nr. 483.

35 CDP II. Nr. 56.

36 PUB II. Nr. 119.

37 PUB IV. Nr. 33.

38 DUSBURG, SRP I. 104.

39 Hartmut BOOCKMANN: *Civis und verwandte Begriffe in ostdeutschen, insbesondere preußischen Stadtrechtsquellen. Über Bürger, Stadt und städtische Literatur im Spätmittelalter*. Hg. Josef Fleckenstein–Karl Stackmann, Sigmaringen, 1980. 56.

40 Acten I. Nr. 317.

waren. Davon hatten nur 440 die Pflicht in der schweren Kavallerie zu dienen und diese Gutsherren gehörten meistens zu der deutschen Bevölkerungsgruppe.⁴¹

Da der Deutsche Orden am Anfang des 15. Jahrhunderts, vor allem auf Bitte der Gutsherren mit militärischer Dienstpflicht aber auch wegen seiner eigenen Interessen, die Mobilität und die Wohnorte der preußischen Bauern begrenzt hatte, konnten die Siedlerdörfer und die Städte ihre deutsche ethnische Identität behalten. Die Zahl der früher Zugezogenen mit einem anderen ethnischen Hintergrund war nicht besonders hoch und sie wurden in der deutschen Umgebung verhältnismäßig schnell assimiliert. Die preußische Sprache war im Ordensstaat gebräuchlich, weil die deutschen und preußischen Siedlungen voneinander geschieden waren und weil die Zahl der preußischen Gutsherrn mit einer militärischen Dienstpflicht verhältnismäßig hoch war. Am Anfang des 15. Jahrhunderts hatte Preußen ungefähr eine halbe Million Einwohner. 40% davon waren Deutsche, ca. 30% Preußen und 30% Slawen.⁴² Die Beamten des Bischofs oder des Kapitels kommunizierten mit der preußischen und der slawischen Bevölkerung mit Hilfe von Dolmetschern.⁴³

Resumé

Vylúčenie alebo spolužitie? Etnické pomery v štáte nemeckých rytierov

V 15. storočí došlo k obmedzovaniu mobility pruských roľníkov na území štátu nemeckých rytierov. Obmedzenie vychádzalo zo žiadostí šľachty, ktorá podliehala vojenskej povinnosti, ako aj zo záujmu samotného rádu. Dôsledkom uvedeného stavu bolo, že tunajšie mestá a sídelné dediny si mohli zachovať svoju nemeckú etnickú identitu. Počet prisťahovalcov iného etnického pôvodu nebol vysoký a v nemeckom prostredí sa rýchlo asimilovali. V krajine sa používal pruský jazyk. Na začiatku 15. storočia malo Prusko približne pol milióna obyvateľov. Asi 40% tvorili Nemci, 30% Prusi a 30% Slovania. Zamestnanci biskupa alebo kapituly komunikovali s pruským a slovanským obyvateľstvom prostredníctvom tlmočníkov.

41 Sven EKDAHL: Über die Kriegsdienste der Freien im Kulmerland zu Anfang des 15. Jahrhunderts. *Preußenland* 2. (1964) S.1-14.

42 M. BISKUP: Etniczno-demograficzne przemiany Prus Krzyżackich S.66.

43 *Neues preussisches Urkundenbuch* Bde. I-III. (=NPUB) Hg. C. P. Woelky-H. Mendthal, Leipzig, 1891-1905. itt: NPUB I. Nr. 182.: Siegfried, der Bischof von Samland hat am 15. Juli 1296 den Besitz eines früher von Albrecht dem Dolmetscher erworbenen Landgutes bestätigt. Peter Gerrit THIELEN: *Die Verwaltung des Ordensstaates Preussen vornehmlich im 15. Jahrhundert* Köln-Graz, 1965. S. 115.; R. WENSKUS: Das Ordensland Preußen als Territorialstaat S.334.

Pramene a literatúra

- Acten der Ständetage Preußens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens.* Bde. I-V. Hg. Leipzig 1878–1886.
- Ausgewählte Aufsätze zum frühen und preußischen Mittelalter.* Hg. Hans Patze. Sigmaringen 1986.
- Marian BISKUP. Der Zusammenbruch des Ordensstaates in Preussen im Lichte der neuesten polnischen Forschungen. In *Acta Poloniae Historica* XVIII (1963).
- Marian BISKUP. Etniczno-demograficzne przemiany Prus Krzyżackich w rozwoju osadnictwa w średniowieczu. In *Kwartalnik Historyczny*, XCVIII, Nr. 2 (1991).
- Marian BISKUP – Gerard LABUDA. *Die Geschichte des Deutschen Ordens in Preußen. Wirtschaft – Gesellschaft – Staat – Ideologie.* Osnabrück 2000.
- Hartmut BOOCKMANN. Civis und verwandte Begriffe in ostdeutschen, insbesondere preußischen Stadtrechtsquellen. In *Über Bürger, Stadt und städtische Literatur im Spätmittelalter.* Hg. Josef Fleckenstein, Karl Stackmann. Sigmaringen 1980.
- Hartmut BOOCKMANN. *Der deutsche Orden. Zwölf Kapitel aus seiner Geschichte.* München 1981.
- Hartmut BOOCKMANN. *Ostpreußen und Westpreußen. (Deutsche Geschichte im Osten Europas).* Berlin 1992.
- Christian CROLLMANN. *Politische Geschichte des Deutschen Ordens in Preussen.* Königsberg 1932.
- Petri de DUSBURG. *Cronica terre Prussie. Scriptores rerum prussicarum.* Tom. I–V. Hgg. Theodor Hirsch, Max Toeppen, Ernst Strehlke. Leipzig 1861–1874.
- Sven EKDAHL. Über die Kriegsdienste der Freien im Kulmerland zu Anfang des 15. Jahrhunderts. In *Preußenland* 2 (1964).
- Siegfried EPPERLEIN. *Waldnutzung, Waldstreitigkeiten und Waldschutz in Deutschland im hohen Mittelalter : 2. Hälfte 11. Jahrhundert bis ausgehendes 14. Jahrhundert.* Stuttgart 1993.
- Peter ERLÉN. *Europäischer Landesausbau und mittelalterliche deutsche Ostsiedlung. Ein struktureller Vergleich zwischen Südwestfrankreich, den Niederlanden und dem Ordensland Preußen.* (Historische und landeskundliche Ostmitteleuropa-Studien 9.) Marburg 1992.
- Armin GERSTENHAUER. Die Stellung des Waldes in der deutschen Kulturlandschaft des Mittelalters und der frühen Neuzeit. In *Der Wald in Mittelalter und Renaissance.* Hg. Josef Semmler. Düsseldorf 1991.
- Karol GÓRSKI. Die Anfänge der ständischen Vertretung der Ritterschaft im Ordensland Preußen im 15. Jahrhundert. In *Der Deutschordensstaat Preussen in der polnischen Geschichtsschreibung der Gegenwart.* Hgg. Udo Arnold, Marian Biskup. Marburg 1982.
- Karól GÓRSKI. Wojna trzynastoletnie 1454–1466. In *Przegląd Zachodni* 7/8 (1954).
- Manfred HELLMANN. Beiträge zur Geschichte des Dreizehnjährigen Krieges im Ordenslande Preussen. In *Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands.* Bd. VIII. Tübingen 1960.

- Hansjörg KÜSTER. *Geschichte des Waldes. Von der Urzeit bis zur Gegenwart*. München 1998.
- Thomas LEWERENZ. *Die Großentwicklung der Kleinstädte in Ost- und Westpreußen bis zum Ende des 18. Jahrhunderts. (Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas 101)*. Hamburg 1976.
- Henryk ŁOWMIANSKI. *Prus pogańskie*. Toruń 1935.
- Klaus MILITZER. *Die Geschichte des Deutschen Ordens*. Stuttgart 2005.
- Neues preussisches Urkundenbuch*. Bde. I-III. Hg. C. P. Woelky, H. Mendthal. Leipzig 1891–1905.
- Richard PLÜMICKE. *Zur ländlichen Verfassung des Samlandes unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*. Leipzig 1912.
- PÓSZÁN, László. *A Német Lovagrend története a 13. században*. Debrecen 1996.
- PÓSZÁN László. Kamarások és kamarai körzetek a középkori Porosországban. In *Történeti tanulmányok XI*. Szerk. Takács Péter. Debrecen 2003.
- Preußisches Urkundenbuch*. Bde. I.1.–VI.2. Hgg. Rudolf Philippi, Carl Peter Woelky, August Seraphim, Max Hein, Erich Maschke, Hans Koeppen, Klaus Conrad. Königsberg – Marburg 1882–2000.
- Werner RÖSENER. *Bauern im Mittelalter*. München 1987.
- Werner RÖSENER. Der Wald als Wirtschaftsfaktor und Konfliktfeld in der Gesellschaft des Hoch- und Spätmittelalters. In *Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie*. Jhg. 55, H.1 (2007).
- Jürgen SARNOWSKY. *Der Deutsche Orden*. München 2007.
- Winfried SCHENK. Das Forschungsfeld „Wald und Siedlung“ aus der Sicht der Historischen Geographie. In *Siedlungsforschung. Archäologie – Geschichte – Geographie* 19 (2001).
- Peter Gerrit THIELEN. *Die Verwaltung des Ordensstaates Preussen vornehmlich im 15. Jahrhundert*. Köln – Graz 1965.
- Marian TUMLER. *Der Deutsche Orden im Werden, Wachsen und Wirken bis 1400. Mit einem Abriß der Geschichte von 1400 bis zur neuesten Zeit*. Wien 1955.
- Urkundenbuch des Bisthums Samland*. Bd. I. Hg. Carl Peter Woelky, Hans Mendthal. Leipzig 1881.
- Erich WEISE. *Das Widerstandsrecht im Deutschordenslande Preußen*. Göttingen 1955.
- Kurt FORSTREUTER. Fragen der Mission in Preußen von 1245 bis 1260. In *Zeitschrift für Ostforschung* 9 (1960).
- Heide WUNDER. *Siedlungs- und Bevölkerungsgeschichte der Komturei Christburg*. (Marburger Ostforschungen 28.) Wiesbaden 1968.

Obec Bačkov od stredoveku do konca 17. storočia

Peter Kónya

KÓNYA, Peter. The village of Bačkov from the Middle Ages to the end of 17th century. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2010, vol. 10, no. 1-2, p. 65-92.

The village of Bačkov in Zemplin seat was a village which did not vary significantly from the hundreds of other municipalities of Hungary in centuries of the Middle Ages and early modern times. It showed all the processes of society development and economy in it, which took place across the country and also the key historical events had similar effects, as in other parts of Hungary. Knowledge of the individual sites of community life since the Middle Ages to the end of 17th century is the first state of preservation of historical resources that are available to researchers. While some aspects of Bačkov history, for example Purušťan castle and its role in the development of the surrounding villages in the Middle Ages remains almost completely unknown, the next aspects can be quite faithfully reconstructed thanks for accidentally caught in historical documents. In Bačkov history in the Middle Ages and early modern period some interesting facts came to the fore. This fact is a documentary incidence of the personal name – Bačok, which could be used as the name of the village itself, whether in the early modern period mainly to capture the dynamic changes in the religious situation with undeniable role in the Greek Catholic Church in recatholisation of reformed population or changes in the ethnic proportions in the village. Bačkov history is thus further evidence that history begins at the local level and the great history is impossible to know without the research of local and regional history.

Key words: Bačkov, 16th–17th century, Purušťan castle.

Aj keď obec Bačkov vznikla určite až v stredoveku, územie chotára bolo sporadicky osídlené už od mladšej doby bronzovej. Z toho obdobia boli objavené nálezy keramiky na mieste hradu Purušťan. Najstaršia osada v blízkosti obce sa nachádzala východne od obce medzi cestami na Albinov a zo Sečoviec do Kravian. Slovan-ské sídlisko, doložené viacerými nálezmi keramiky, pochádza z počiatkov raného stredoveku, z 8. – 9. storočia.¹

Napriek uvádzaným archeologickým nálezom z chotára obce možno nepretržité osídlenie jej územia predpokladať až od stredoveku, najneskôr od začiatku 13. storočia.

1 BUDINSKÝ-KRIČKA, V. Nové nálezy na východnom Slovensku. In *AVANS 1981*. Nitra : AÚ SAV, 1982, s. 44 – 45.

Na obdobie vzniku obce na sklonku raného stredoveku poukazuje aj analýza jej názvu. Ten sa už v najstarších písomnostiach v 13. storočí uvádza v maďarskej podobe Bacskó, resp. Bocskó (Bohcou r. 1245)², čo je pomadžarčený tvar pôvodného slovenského mena Bačkov. Táto skutočnosť znamená, že názov obce prešiel do maďarského jazyka vo svojej súčasnej podobe, teda už po zmenách, ktorým prešla slovenčina i maďarčina v období raného stredoveku. Pomenovanie obce Bačkov vzniklo odvodením od osobného mena, napr. Bačko, Baček a pod. V tejto súvislosti sa v prípade Bačkova možno stretnúť s nesmierne zaujímavou skutočnosťou, a to výskytom priezviska Bačok, ktoré je v obci doložené v najstarších dostupných písomnostiach a vyskytuje sa až do 18. storočia.³

Prvá písomná zmienka, zaznamenávajúca existenciu obce, pochádza z roku 1245. Zachovala sa na listine, vystavenej kráľom Belom IV. na hrade Šariš 31. augusta 1245, za účelom darovania majetkov Petrovi, synovi comesa (špána) Petra. Obdarovaný ňou získal dve obce, patriace dovtedy Jánovi, synovi Andora, a to Albinov a Dvorianky (Techna). V texte listiny sa pri vymedzení chotárnych hraníc dediny Albinov spomína aj cesta, vedúca do susednej obce Bačkov, v listine zapísanej v tvare Bohcou.⁴

Z tohto skromného údaja v uvedenej listine možno usudzovať na niekoľko dôležitých skutočností z najstaršieho obdobia existencie obce. Prvou je fakt, že dedina jestvovala už pred rokom 1245, vznikla teda rozhodne minimálne o niekoľko desaťročí skôr, na začiatku 13. alebo ešte v predchádzajúcom storočí. Podľa Ferdinanda Uličného ju založili obyvatelia neďalekej obce Višňov.⁵ Keďže neďaleký Albinov a Dvorianky získal vtedy do vlastníctva neskorší oligarcha špán Peter Peteň, možno sa domnievať, že v listine uvádzaný Bačkov bol už vtedy v jeho majetku. Poukazuje na to aj fakt, že na začiatku nasledujúceho storočia ho preukázateľne vlastnil a práve v jeho blízkosti si postavil hrad ako sídlo tamojšieho panstva. V neposlednom rade je zaujímavá aj skutočnosť, že listina zaznamenala iba jeden Bačkov, resp. Bačkov bez ďalšej časti jeho mena (Veľký alebo Malý), na základe čoho sa možno domnievať, že v prvej polovici 13. storočia existovala iba jedna dedina menom Bačkov, nie dve ako o polstoročie neskôr. Logicky tak možno usudzovať, že išlo o neskorší Veľký Bačkov a až po polovici 13. storočia vznikla v jeho bezprostrednej blízkosti ďalšia obec, Malý Bačkov, založená zrejme obyvateľmi staršej dediny.

Ďalšie správy o obci, resp. dvoch obciach s menom Bačkov, pochádzajú z prvej polovice 14. storočia. Po postavení hradu Purušťan (Purustyán, Borostyán) na konci 13., resp. začiatku 14. storočia sa Veľký aj Malý Bačkov stal súčasťou rovnomenné-

2 *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II.* Ed. R. Marsina. Bratislava : Obzor, 1987, s. 132.

3 MOL Budapest, HTT, Súpis obyvateľstva z r. 1715.

4 *Codex diplomaticus...*, s. 132.

5 ULIČNÝ, F. *Dejiny osídlenia Zemplínskej župy.* Michalovce : Zemplínska spoločnosť, 2001, s. 40.

ho hradného panstva patriaceho Petrovi Peteňovi, podobne ako ďalších pätnásť obcí vrátane Sečoviec.⁶

Od 14. storočia sa Bačkov (resp. obidve obce tohto mena) objavuje v písomnostiach spravidla vždy v súvislosti so zmenami či potvrdeniami vlastníctva hradu Purušťan a jeho panstva. Tie nastali už po roku 1320, keď kráľ Karol Róbert v priebehu vojen s odbojnými oligarchami skonfiškoval všetky majetky Petra Peteňa.

Peter Peteň, jeden z popredných magnátov v krajine, potomok mocného rodu Abovcov, bol takmer neobmedzeným pánom severovýchodných stolíc, územia, rozliehajúceho sa na dnešnom severovýchodnom Slovensku a Podkarpatsku (Zakarpatskej Ukrajine). Keď nový kráľ Karol Róbert z Anjou začal na začiatku 14. storočia rozsiahle ťaženie proti oligarchom ovládajúcim veľkú časť Uhorska, postavil sa aj Peteň na stranu Matúša Čáka, Omodejovcov a ďalších veľmožov, proti panovníkovi.

Peter Peteň vstúpil do tábora kráľových nepriateľov najneskôr v roku 1316 a odtedy sa osobne zúčastnil viacero povstaní oligarchov, najčastejšie ako spojenec oligarchov Kopasa (Lysého) Boršu či Omodejovcov. Po prvý raz vojensky vystúpil proti panovníkovi pri dobýjaní omodejovského hradu Regéc.⁷ V nasledujúcom roku dokonca ohrozoval život Karola Róberta. V roku 1317 sa pokúsil zavraždiť kráľa počas jeho choroby, keď sa zdržiaval v Pataku. Po panovníkovom odchode do Temesváru (Timisoara, RO), kam sa utiahol práve kvôli vojne s oligarchami, sám najal nájomného vraha, aby spáchal na kráľa atentát. Po týchto udalostiach skonfiškoval Karol Róbert Peteňovi viaceré jeho majetky v Zemplínskom komitáte a susedných pohraničných oblastiach, predstavujúcich tzv. konfínium.⁸ Tieto majetky, konkrétne hrad Zemplín a dvadsaťdva dedín daroval kráľ svojmu vernému prívržencovi Filipovi Drugethovi, pôvodom z Apúlie, vtedy špánovi (comesovi) komitátov Spiš a Nový hrad.⁹ Onedlho prišli na rad ďalšie jeho hrady v Zemplínskom a susedných komitátoch.

V roku 1318 dobyl kráľov prívrženec, šarišský komes (špán) Mikč z rodu Ákoš (Ákos) peteňovský hrad Nevicke pri Užhorode. V nasledujúcom roku sa Peteň spojil s ďalším kráľovým nepriateľom, sedmohradským oligarchom Majošom a spolu s Kopasom Boršom sa snažil dopraviť do krajiny haličské knieža Leva, kráľovho švagra, ktorému ponúkli uhorský trón. V rokoch 1320 – 1321 zaútočil kráľ na posledné zemplínske hrady Petra Peteňa, z ktorých podnikal ničivé nájazdy na kráľovské majetky: Brekov, Klin nad Bodrogom a Purušťan. Za cenu veľkých strát ich obliehal a dobyl najneskôr začiatkom roku 1321 šarišský komes Mikč Ákoš, pričom zajal Peteňovho syna.¹⁰

6 *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II.* Ed. V. Sedlák. Bratislava : Veda, 1987, s. 284.

7 KRISTÓ, G. *Az Anjou-kor háborúi.* Budapest : Zrínyi Katonai Kiadó, 1988, s. 44.

8 ŠA Prešov, DH (Drugeth Humenné), inv. č. 52: Testament palatína Filipa Drugetha z r. 1328 v prepise listiny z r. 1475.

9 ŠA Prešov, DH, inv. č. 4: Testament Viliama Drugetha z r. 1330.

10 KRISTÓ, G. *Az Anjou-kor...*, s. 52.

Práve tieto udalosti sa stali dôvodom vzniku druhej písomnej zmienky o Bačkove, v listine kráľa Karola Róberta z 10. februára 1321. Vznikla v súvislosti s konfiškáciou hradu Puruštan a jeho náležitostí Petrovi Peteňovi a ich darovaním novým zemepánom. Medzi obcami, patriacimi k hradnému panstvu sú uvedené aj obidva Bačkovy. Veľký aj Malý Bačkov, rovnako ako hrad i všetky obce jeho panstva, daroval vtedy kráľ ako výmenu za hrad a panstvo (Blatný) Potok, synom Tomáša, Bokšu, Detrika, Juraja a Dionýza z rodu Bokša (Baxa).¹¹

Obce Veľký a Malý Bačkov sa tak v treťom decénií 14. storočia dostali do vlastníctva členov rodu Bokša. Vzhľadom na vysoký počet jeho obdarovaných príslušníkov neboli vlastnícke pomery v nasledujúcom období stabilné a delením panstva ich získali ďalší majitelia. Podľa rozdelenia majetkov medzi príslušníkov rodu Bokša, potvrdeného v listine z roku 1322, získali hrad a väčšinu panstva synovia Tomáša Ladislav a Donč, niektoré dediny, medzi nimi aj Malý Bačkov, pripadli však synovi Dionýza, Gregorovi. Lesy na území celého panstva, vrátane chotára Veľkého aj Malého Bačkova, mali užívať všetci príslušníci rodu spoločne.¹²

Po získaní panstva a ďalších zemplínskych obcí presunuli príslušníci rodu centrum svojich majetkov do mestečka Sečovce a začali používať meno (predikát) zo Sečoviec (de Zech, Szécsi). V polovici storočia, v roku 1355, pristúpili príslušníci rodu k ďalšiemu vnútornému prerozdeleniu majetkov, ktoré listinou potvrdil palatín Mikuláš Drugeth. Podľa neho bol ako majiteľ Veľkého aj Malého Bačkova, spolu s ďalšími štyrmi obcami a jednou usadlosťou v Sečovciach, potvrdený Gregor, syn Dionýza.¹³

Gregorovi potomci si za svoje sídlo vybrali Bačkov, kde si postavili opevnené zemepanské sídlo a začali používať predikát a z neho neskôr i priezvisko, doložené od začiatku nasledujúceho storočia.¹⁴ V 15. storočí tak najväčšími zemepánmi v obci boli páni z Bačkova (de Bacsko), používajúci neskôr maďarskú podobu mena „Bocskai“. Okrem nich mali v 15. storočí v obci majetkové podiely aj Agóczyovci, Csapyovci, Soósovci, Szerdahelyiovci a Szécsiovci.¹⁵

Po vlastníckych zmenách a zrejme aj vybudovaní panského sídla došlo postupne k splynutiu Veľkého a Malého Bačkova. Stalo sa to pravdepodobne na sklonku 14., najneskôr však v prvej tretine 15. storočia, keďže v roku 1441 sa už uvádza iba jedna obec Bačkov.¹⁶

11 *Regesta diplomatica...*, s. 284.

12 *Regesta diplomatica...*, s. 386 – 387.

13 *A Zichy és Vásoneői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára II.* Eds. Imre Nagy, Iván Nagy, Dezső Véghely. Pest : Magyar Történelmi Társulat, 1872, s. 643.

14 ULÍČNÝ, F. *Dejiny osídlenia...*, s. 40. *Zsigmond-kori oklevéltár VI.* Eds. E. Mályusz, I. Bors. Budapest : Akadémiai kiadó, 1999.

15 *Zemplén vármegye történeti földrajza. Birtokok és birtokosaik a 15. században.* In *Adalékok Zemplén vármegye történetéből.* Ed. G. Dongó Gyárfás. Sátoraljaújhely : A „Zemplén“ könyvnyomtató intézetéből, 1901, s. 35.

16 MOL Budapest, DL 99507, Portálny súpis z r. 1441.

Vzhľadom na predpokladaný čas vzniku sa možno domnievať, že Bačkov patril medzi obce, riadiace sa tzv. zvykovým právom. V nich, na rozdiel od dedín založených počas nemeckej kolonizácie a po nej, sa pomerne dlho konzervovali viaceré prvky ranostredovekého vývinu, ako bolo spoločné obecne vlastníctvo, osobitý vzťah poddaných k hnutelnému i nehnuteľnému majetku a pretrvávajúca pripútanosť k pôde.¹⁷ Až neskôr, v priebehu 14. storočia bolo zvykové právo nahradené progresívnejším emfyteutickým, ktoré k nám preniklo zo západu. Poddanské obyvateľstvo získalo slobodu sťahovania, právo disponovania užívanou pôdou v extraviláne a ďalšie slobody, no tieto obce si naďalej uchovali isté osobitosti vo svojom vývine.

Možno predpokladať, že jediným zamestnaním obyvateľov obce v stredoveku bolo poľnohospodárstvo. Sedliaci pestovali predovšetkým obilniny, ako pšenicu, jačmeň a ovos. Pasienky a lúky im slúžili na chov hovädzieho dobytku, dubové lesy využívali na pasenie sviň. Okrem polí, pasienkov a lúk boli zrejme v chotári aj vinohrady. Tak ako v iných obciach na zvykovom práve, prebiehala hospodárska činnosť sedliakov tak na pôde, ktorú mali v dedičnej držbe, ako aj na alodiálnej či prediálnej pôde. Tú užíval bezprostredne zemepán a obrábali ju poddaní v zmysle svojich poddanských povinností. Všetka pôda, obrábaná poddanými, či už užívaná nimi alebo zemepánom, patrila šľachtickému vlastníkovi obce, resp. majiteľom panstva. Výnimkou boli pasienky, lesy, vodné plochy a azda aj časť lúk, ktoré v obciach na zvykovom práve užívala spoločne obecne pospolitosť.¹⁸ K zemepanskej pôde nepatrili takisto ani záhrady poddaných v intraviláne, ani ich vinohrady. Ďalšou osobitosťou dedín na zvykovom práve bolo pomerne dlho aj spoločné, občinnové obrábanie pôdy.

Základom vzťahov medzi poddanými a zemepánmi boli poddanské povinnosti. V ich skladbe už v priebehu 14. storočia zaujala vedúce postavenie peňažná renta, pozostávajúca zo sumy, vyžadovanej panstvom od sedliakov. Popri tom sa v dedinách so zvykovým právom naďalej udržali aj ďalšie dve formy renty, naturálna a robotná, predstavujúca prácu na panskom prédiu. Okrem tejto renty boli poddaní povinní zemepánovi poskytovať povozy, rôzne služby, loviť zver, ryby a pod.

Ďalšie povinnosti si poddaní plnili voči štátu. Tie pozostávali predovšetkým z portálnej dane, zavedenej v prvej polovici 14. storočia. Jej výška predstavovala najprv 18, neskôr 20 denárov od jednej porty. Zdaňovanou jednotkou bola tzv. porta, teda brána, za ktorou pôvodne stál jeden sedliacky dom. Neskôr začali sedliaci stavať viacero domov za jednu portou, aby znížili daňovú povinnosť. Popri riadnej dani vyberali panovníci v 15. storočí i mimoriadnu daň v sume 1 zlatý za každú celú usadlosť, určenú na protitureckú obranu, ktorá sa stala pravidelnou počas vlády Mateja Korvína. Od platenia dane boli spravidla oslobodení richtári a želiari.¹⁹ Cirkvi boli všetci poddaní (sedliaci aj želiari) povinní odvádzať desiatok (pôvodne desatinu úrody), do konca 15. storočia spravidla v naturáliách. Počas vojenských

17 SOKOLOVSKÝ, L. *Správa stredovekej dediny*. Bratislava : AEP, 2002, s. 37 – 72.

18 SOKOLOVSKÝ, L. *Správa...*, s. 37 – 72.

19 SOKOLOVSKÝ, L. *Správa...*, s. 37 – 72.

výprav muselo dedinské obyvateľstvo poskytovať prechádzajúcemu vojsku potraviny, krmivo a rôzne služby.

V roku 1441 zaplatili obyvatelia Bačkova daň vo výške 35 zlatých²⁰, čo znamená, že miestni sedliaci hospodárili na 35 celých usadlostiach. V skutočnosti bol však počet domácností vyšší, minimálne o rodinu richtára (neplatil daň) a niekoľkých domácností, hospodáriacich na zlomkoch usadlosti.

Na čele obce stála obecná samospráva, ktorá disponovala určitými obmedzenými právomocami v oblasti správy, organizácie hospodárenia, odvádzania renty a daní, súdnictva a zabezpečovania vnútorného poriadku. Obecnú samosprávu v dedinách so zvykovým právom tvorili: obecná pospolitosť, richtár, prisažní a starší. Aj keď o niektorých závažných otázkach aj vo vrcholnom stredoveku rokovala obecná pospolitosť ako celok, jej funkcia sa postupne obmedzila na voľbu richtára a prisažných a prijímateľa rôznych oznamov, nariadení a rozsudkov vrchnosti či obecného súdu. Na čele samosprávy stál richtár (označovaný aj ako vesník-villicus). Bol volený obecnou pospolitosťou a potvrdzovaný zemepánom. Richtár zastupoval tak záujmy zemepána, ako aj obecnej pospolitosti. Mal na starosti pravidelné odvádzanie renty, daní a cirkevného desiatku, zodpovedal za verejný poriadok, na čo používal vlastných ozbrojencov, súdil menšie majetkové, susedské a iné prečiny, organizoval niektoré poľnohospodárske práce, riadil správu obecného majetku, dozeral na splnenie povinností poddaných pred ich odsťahovaním sa z dediny, v prípade prechodu vojska zabezpečoval splnenie jeho požiadaviek a plnil ďalšie dôležité úlohy v živote obce. Svoj úrad vykonával spravidla iba jeden rok. Pri výkone funkcie mu pomáhali prisažní, ktorých počet sa pohyboval od dvoch do dvanástich. Richtár s prisažnými tvorili radu a predstavovali zároveň dedinský súd. Vážnejšie trestné činy súdil zemepanský a stoličný súd.²¹

Obyvateľstvo Bačkova v stredoveku bolo nesporne rímskokatolíckeho náboženstva. Z obdobia stredoveku nie sú priame správy o existencii kostola v obci, Ferdinand Uličný predpokladá existenciu dreveného kostola „už v 14. – 16. storočí“.²² Rovnako sa nezachovali žiadne správy o existencii fary v obci v období stredoveku. Obec bola najskôr filiou farnosti v Sečovciach alebo niektorej zo susedných dedín. Rovnako etnicitu obyvateľov Bačkova v stredoveku nezachytávajú žiadne písomné pramene. Vzhľadom na okolnosti jej vzniku, názvu a iné skutočnosti je však najpravdepodobnejšie, že obec obývalo slovenské obyvateľstvo.

Hrad Purušťan

Lokalita neskoršieho hradu, vrch Vavrová (predtým Babja Hura) v Slanských vrchoch, bola osídlená už od mladšej doby bronzovej, ako to dokazujú archeolo-

20 MOL Budapest, DL 99507, Portálny súpis z r. 1441.

21 SOKOLOVSKÝ, L. *Správa...*, s. 37 – 72.

22 ULIČNÝ, F. *Dejiny osídlenia...*, s. 40.

gické nálezy zvyškov keramiky. Rovnako nálezmi keramiky je doložené aj mladšie osídlenie v ranom stredoveku, a to v 10. – 13. storočí.²³

Prvá písomná zmienka o hrade Purušťan je o niekoľko desaťročí mladšia, než prvá správa o Bačkove. Vznikla až v súvislosti s bojmi kráľa Karola Róberta s Petrom Peteňom na začiatku druhého decénia 14. storočia. Vzhľadom na to, že na listine z roku 1245, po prvý raz uvádzajúcej Bačkov, sa hrad nespomína, je pravdepodobné, že vznikol najskôr až v druhej polovici 13. storočia. Jeho staviteľom bol jednoznačne Peter Peteň. Názory historikov na datovanie vzniku hradu sa rozchádzajú. Podľa Erika Fügediho bol hrad postavený v rokoch 1312 – 1316, pričom vychádzal zo skutočnosti, že počas dobývania (Blatného) Potoku ponechal Peteň svoju manželku a klenoty v opevnenom sídle v Sečovciach.²⁴ Ferdinand Uličný (bez vysvetlenia príčin) uvádza ako obdobie vzniku hradu začiatok 14. storočia, najneskôr okolo roku 1310.²⁵ Autori doteraz jedinej monografie o východoslovenských hradoch, Michal Slivka a Adrián Vallašek kladú vznik hradu do staršieho obdobia, najneskôr do sklonku 13. storočia. Vychádzajú pritom z dispozície najstaršej stavebnej časti hradu, veže s obranným múrom, predstavujúcej významnú datovaciu pomôcku. V tom prípade nedal hrad postaviť spomínaný oligarcha Peter Peteň, ale jeho otec magister Peter (Peteň).²⁶ Myslím si, že tento názor je najpravdepodobnejší, na čo nepriamo poukazuje aj existencia fungujúceho hradného panstva v druhom desaťročí 14. storočia.

Prvé správy o hrade však pochádzajú až z čias jeho dobývania. Napriek tomu, že Peter Peteň vojensky vystúpil proti panovníkovi už najneskôr v roku 1316 a v nasledujúcom období stratil veľkú časť svojho panstva (hrad Jasenov, Nevicke a celé územie zásekov na severovýchodnom Slovensku), hrad Purušťan spolu s Brekovom a Klinom nad Bodrogom sa mu podarilo udržať až do začiatku 20. rokov. Slúžili jeho ľuďom ako základne, z ktorých napádali kráľovské majetky a posádky. V roku 1320, najneskôr na začiatku roku 1321 vyslal kráľ na ich dobytie svojho verného prívrženca šarišského komesa Mikča z rodu Ákoš, ktorý už v roku 1318 úspešne obliehal a obsadil Peteňov hrad Nevicke v Užskom komitáte. Mikč dobyl Purušťan spolu s Klinom nad Bodrogom a Brekovom najneskôr do konca januára 1321, pričom počas bojov padlo viacero jeho príbuzných a služobníkov. Z toho možno usudzovať na ťažké boje pri dobýjaní hradu Purušťan. Mikč sa síce pokúšal zajať aj Petra Peteňa, tomu sa však podarilo ujsť a musel sa tak uspokojiť s jeho synom Petrom.²⁷ Sám Mikč, ktorý pri obliehaní Nevickeho utrpel zranenie a pri dobýjaní spomínaných troch zemplínskych hradov stratil viacerých svojich mužov a príbuzných, bol za svoje činy odmenený majetkom Nová Ves (Újfalu) v Šarišskom komitáte.²⁸

23 BUDINSKÝ-KRIČKA, V. *Nové nálezy...*, s. 44 – 45.

24 FÜGEDI, E. *Vár és társadalom a 13. – 14. századbeli Magyarországon*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1977, s. 112 – 113.

25 ULICHNÝ, F. *Dejiny osídlenia...*, s. 41.

26 SLIVKA, M. – VALLAŠEK, A. *Hrady a hrádky na východnom Slovensku*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1991, s. 92 – 94.

27 KRISTÓ, G. *Az Anjou-kor...*, s. 52.

28 *Regesta diplomatica...*, s. 370 – 371.

Podľa už spomínanej listiny z 10. februára 1321 daroval kráľ Karol Róbert hrad Purušťan a celé k nemu patriace panstvo rodu Bokša, výmenou za hrad a panstvo Potok v južnom Zemplíne. K hradnému panstvu v čase jeho skonfiškovania kráľom patrili dediny: Sečovce, Veľký Bačkov, Malý Bačkov, Kravany, tri Višňovy, Sečovská Polianka, Dvorianky (Techna), Petrusfalva (zaniknutá obec), Parchovany, Kochanovce, Hriadky, Zbehňov, Albinov, Trnávka a Kenesencsandrásfalva.²⁹

Po úteku Petra Peteňa do cudziny daroval kráľ Karol Róbert 10. februára 1321 hrad Purušťan s celým panstvom výmenou za hrad a panstvo (Blatný) Potok rodu Bokša (Baxa): synom Tomáša Ladislavovi a Dončovi, synom Bokšu Mikulášovi a Františkovi, synom Detrika Mikulášovi, Štefanovi a Šimonovi, synom Juraja Jánovi a Petrovi, synovi Dionýza Gregorovi a synovi Šimona Tomášovi.³⁰ Jednotlivé obce a ďalšie majetky, resp. práva patriace panstvu, si členovia rodu rozdelili medzi sebou v nasledujúcom roku na šesť častí, čo spisali v listine z roku 1322.³¹

V rukách rodu ostali hrad a obce panstva aj v polovici storočia. Vtedy sa však už centrum niekdajších hradných majetkov presunulo do mestečka Sečovce a ich majitelia začali používať predikát, resp. priezvisko „zo Sečoviec“ (de Zech, Szécsi). V roku 1355 boli majiteľom hradu pravdepodobne synovia Tomáša, syna Šimona z rodu Bokša.³²

Ďalší majitelia hradu ani jeho ďalšie dejiny, žiaľ, nie sú známe. Jeho význam po rozdelení panstva medzi príslušníkov rodu Bokša, resp. Szécsi, výrazne poklesol. Prispeli k tomu aj iné skutočnosti. Majitelia jednotlivých podielov v panstve si vybudovali vlastné opevnené sídla v Sečovciach, Bačkove a iných dedinách a hrad tak stratil svoju funkciu zemepanského sídla. Po zániku konfinia (vnútornej hranice) a vytvorení nového systému obrany krajiny za Anjouovcov stratil zrejme hrad aj svoju dovtedajšiu úlohu pri obrane krajinskej cesty, vedúcej k zásekom na severe Zemplínskeho komitátu. Možno predpokladať, že hrad pomaly pustol, bez nutnej údržby sa stal postupne neobývateľným a majitelia ho opustili. No takisto je možné, že bol zničený počas nepokojov za vlády Žigmunda Luxemburského. Zanikol tak pravdepodobne v priebehu 15. storočia. Vzhľadom na neexistenciu písomných prameňov môže k bližšiemu ozrejmieniu zániku, ako i dejín hradu prispieť iba dôkladný archeologický výskum.

Hrad Purušťan existoval najmenej jedno, najviac však dve storočia. V jeho stavebnom vývine prekonal dve, resp. tri etapy, počas ktorých vznikol horný hrad a nádvorie s predsunutou pevnôstkou. Horný hrad bol postavený pravdepodobne ešte v druhej polovici 13. storočia. Jeho jadro predstavovala (minimálne) trojpodlažná obytná veža, stojaca na najvyššom mieste hradného vrchu. Bola situovaná na okraji príkrehu svahu, predstavujúceho na východnej strane prirodzenú ochranu hradu a mala múry hrubé 2 m. Okolo nej vzniklo nádvorie, rozšírené na západnej strane, z troch strán obohnané hradbovým múrom s hrúbkou 1 m. Na severozápade vybieha

29 *Regesta diplomatica...*, s. 284.

30 *Regesta diplomatica...*, s. 284.

31 *Regesta diplomatica...*, s. 386 – 387.

32 *A Zichi és Vásonkeői...*, s. 617.

hradbový múr do polkruhovo zaobleného jazykového výbežku. Na východnej strane nahrádzal hradbový múr už uvádzaný strmý svah hradného vrchu. Ďalším fortifikačným prvkom hradu bola mohutná priekopa, široká 17 m a hlboká viac ako 15 m, obiehajúca okolo hradu na severnej a západnej strane. Na jej východnom obvode bol navýšený zemný val, možno s drevenou palisádou. Na severe ho chránila ďalšia priekopa, široká 9 m a hlboká minimálne 4 m. Prístupová cesta sa tiahla pozdĺž hradbového múru na južnej strane a vchod do hradu sa nachádzal na juhovýchodnej strane, medzi hradbovým múrom a strmým skalným svahom. Na juhu nebola kvôli ceste priekopa a hradbový múr bol postavený na zemnom vale vysokom 3 m.³³

V druhej stavebnej etape hradu, v 14. storočí, bolo postavené nové nádvorie, rozsiahlejšie ako prvé, v predĺženej severo-južnej osi pôvodného hradbového múru, rozširujúce celý objekt asi o 50 m na juh. Na juhovýchode prechádzal hradbový múr so šírkou 1 m k strmému svahu, na severozápade sa napájal na staršie opevnenie a na juhozápadnom rohu bola doň vsadená kamenná valcová veža. Východne od nej, asi v jednej tretine hradbového múru, bola situovaná nová vstupná brána. Po vybudovaní druhého nádvoría bola predĺžená pôvodná priekopa na západnej strane, ktorá prebiehala okolo kruhovej veže obranného múru, pokračovala v krátkom úseku na juhu a končila sa pred bránou. Poslednou etapou v stavebnom vývine hradu bola predsunutá pevnôstka, postavená asi 50 m južne od nového obranného kamenného múru, pri východnom svahu hradného vrchu. Prístupová cesta prebiehala južne, východne a severne od pevnôstky, na východnej strane medzi ňou a svahom. Pevnosť bola blokovou vežovitou stavbou na takmer štvorcovom pôdoryse.³⁴

Novšie architektonické súčasti hradu, umožňujúce datovanie do 15. storočia, sa v teréne nedochovali a neboli zistené archeologickým prieskumom, čo tiež dovoľuje klásť obdobie zániku hradu do začiatku 15. storočia.

Obec v 16. storočí

Báčkov mal počas celého 16. storočia viaceri majiteľov. Z nich najvýznamnejšími boli Bocskaiovci, potomci pánov z Bačkova z rodu Bokša, vlastníaci väčšiu časť obce. Sídlili v opevnenom kaštieli priamo v dedine, postavenom ešte v predchádzajúcom období, zrejme už v 14. storočí. Ďalšia, menšia časť obce, bola v rukách viacerých menších zemepánov. Popri menších vlastníkoch z predchádzajúceho storočia získali v tomto období väčšie či menšie majetkové podiely aj iní šľachtici. V roku 1569 dostali kráľovskú donáciu na poddanské usadlosti v Bačkove Juraj Rákóczi, František Kálnássy a Pavol Deregnyej.³⁵ Na sklonku storočia, v roku 1593, vlastnila 60 % usadlostí (3 z 5 port) vdova Ladislava Bocskai a zvyšok viacerí zemaní,

33 SLIVKA, M. – VALLAŠEK, A. *Hradý...*, s. 92 – 94.

34 SLIVKA, M. – VALLAŠEK, A. *Hradý...*, s. 92 – 94.

35 *Zemplén vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Szerk. S. Borovszky. Budapest : Országos Monográfiai Társaság 1906.

z nich najviac Rákócziovci.³⁶ O tri roky, v roku 1596, bol majiteľom viac ako dvoch tretín poddanských usadlostí v dedine (25 z 37 domov) Mikuláš Bocskai a ostatné patrili rôznym menším zemepánom.³⁷ Na sklonku storočia, v roku 1598, sú popri Mikulášovi Bocskaiovi ako vlastníci obce doložení: Gregor Deregnyei, František Rákóczi, František Kálnássy, Andrej Farkas, Štefan Keczer a Peter Szokoly.³⁸

Rod Bocskaiovcov, odvodzujúci svoje meno z Bačkova, sa počas 16. storočia významne vzmohol a získal viaceré majetky aj v iných stoliciach a rozdelil sa na niekoľko vetiev. Ešte na sklonku 15. storočia získal jeden z členov rodu, Peter, majetky v Chorvátsku, kde založil jednu z vetiev rodu a začal používať predikát podľa sídelného hradu Ražina. Ďalšie dve vetvy založili dvaja synovia Šimona Bocskaia, žijúceho na prelome 15. a 16. storočia. Juraj získal v polovici 16. storočia panstvo Kis Marja v Biharskej stolici a podľa neho začal používať predikát Kis-Marjai. Keďže na konci 60. rokov prešiel od kráľa Maximiliána I. k sedmohradskému kniežaťu Jánovi Žigmundovi, potrestal ho panovník stratou všetkých majetkov na území kráľovstva, medzi nimi aj v Bačkove. Vzápätí jeho usadlosti v obci daroval už spomínanému Jurajovi Rákóczimu.³⁹ Jeho synom bol Štefan, ktorý sa stal na začiatku nasledujúceho storočia sedmohradským kniežaťom a ako vodca prvého protihabsburského povstania v kráľovskom Uhorsku, aj uhorským kniežaťom. Ním táto vetva rodu po meči vymrela. Ďalší Šimonov syn, Gregor, ostal na starobyľých rodových majetkoch so sídlom v Bačkove. Po vymretí príbuzného rodu Zerdaheľyovcov získal v poslednej tretine storočia hrad Kamenec v Medzibodroží. Jeho synom bol spomínaný Andrej, uvádzaný ako vlastník Bačkova.⁴⁰

Veľkosť obce počas 16. storočia nebola stála a v jeho druhej polovici bola zrejme menšia ako v predchádzajúcom období, čo sa prejavilo v poklese počtu port (zdaňovaných jednotiek). V druhej polovici storočia, v roku 1567, bolo v Bačkove spolu 5 sedliackych port a 12 opustených sedliackych usadlostí. Ďalších 24 domácností obývali želiari a sluhovia.⁴¹ Počet obývaných sedliackych usadlostí sa zrejme príliš nezmenil ani v nasledujúcich rokoch a v roku 1582 bola obec takisto zdanená od 5 port.⁴² Ten istý počet, 5 sedliackych port zaznamenal aj súpis z roku 1593, pričom 3 patrili vdove Andreja Bocskaia a 2 iným zemepánom.⁴³ Na sklonku storočia, v roku 1596, stálo v Bačkove 37 poddanských domov, z ktorých 25 patrilo Mikulá-

36 BAZML Sátorajújhely, Zemlén Levéltára Sátorajújhely SFL. IV. 2005/a. Zemlén vármegye adószedőinek iratai 1553 – 1850 (1852). Loc. 123. No. 66: Portarum totius Comitatus Comnumeratio 1593.

37 DÁVID, Z. *Az 1598. évi házősseírás*. Budapest : Központi Statisztikai Hivatal 2001, s. 602.

38 *Zemlén vármegye...*

39 NAGY, I. *Magyarország családjai címerekkel és nemzékrendi táblákkal*. Pest 1851.

40 NAGY, I. *Magyarország családjai címerekkel...*

41 ULIČNÝ, F. *Dejiny osídlenia...*, s. 41.

42 ULIČNÝ, F. *Dejiny osídlenia...*, s. 41.

43 BAZML Sátorajújhely, Zemlén Levéltára Sátorajújhely SFL. IV. 2005/a. Zemlén vármegye adószedőinek iratai 1553 – 1850 (1852). Loc. 123.No. 66: Portarum totius Comitatus Comnumeratio 1593.

šovi Bocskaiovi a 12 iným zemepánom.⁴⁴ Na základe tohto údaja sa možno domnievať, že pokles počtu domov nebol oproti stavu z polovice predchádzajúceho storočia príliš dramatický.

Okrem uvádzaných takmer štyridsiaticich poddanských domov s ich sedliackym, želiarskym a služobným obyvateľstvom, existovali v Bačkove aj budovy, neevidované v daňových súpisoch, patriace zemepánom a cirkvi. Bol to predovšetkým opevnený bocskaiovský kaštieľ, obývaný zemepánom, jeho rodinou a služobníctvom. Podobne daňové záznamy neuvádzali farské obyvateľstvo, žijúce na miestnej katolíckej fare. V 16. storočí bol Bačkov sídlom katolíckej farnosti a v obci teda žil farár s bližšie neurčiteľným služobným personálom fary.

Nesporne najvýznamnejšou udalosťou v duchovnom vývine spoločnosti v ranom novoveku v západnej a strednej Európe bola reformácia, ktorá začala v Nemecku v roku 1517. Do Uhorska prenikla už v prvej polovici 20. rokov, jej prívrženci boli však prenasledovaní a z viacerých príčin sa začala šíriť až niekoľko rokov po moháčskej bitke. K novému učeniu sa najprv hlásili nemeckí meštania slobodných kráľovských a kráľovských banských miest, až neskôr sa s ním stotožnila aj šľachta a jej poddaní. Vidiecke obyvateľstvo si osvojilo idey reformácie a vznikajúcich nových cirkví predovšetkým z iniciatívy svojich zemepánov. Takisto miestni zemepáni boli prívržencami a neskôr i šíriteľmi a podporovateľmi nového učenia. Na rozdiel od západných častí krajiny (Zadunajska a väčšej časti dnešného Slovenska) a kráľovských miest si v radoch šľachty na východe našlo viac stúpcov učenie švajčiarskeho reformátora Jána Kalvína, šíriace sa v ďalšej vlne po lutherskom smere od polovice storočia.

Takisto obyvatelia Bačkova a ich zemepáni Bocskaiovci sa stali stúpcami nového učenia a najneskôr na konci prvej štvrtiny 17. storočia pôsobil už v tunajšom kostole kalvínsky farár. Bačkovská farnosť patrila už vtedy do Zemplínskeho seniorátu reformovanej cirkvi. Nie je známe, kedy prešli k reformácii všetci bačkovskí zemepáni ani odkedy bola tunajšia farnosť protestantská. Mikuláš Bocskai prestúpil na kalvínsku vieru v roku 1600.⁴⁵ V druhej polovici 16. storočia sa však Bačkov ešte uvádza medzi 67 obcami, odvádzajúcimi cirkevný desiatok Jágerskému katolíckemu biskupstvu.⁴⁶ V Bačkove, tak ako v Sečovciach a 21 okolitých obciach disponovalo Jágerské biskupstvo jednou osminovou usadlosťou, výnosy z ktorej (vtedy v prenájme) boli určené na oltár sv. Alžbety v jágerskej katedrále.⁴⁷ Ani tieto skutočnosti však neznamenajú, že Bačkov bol v druhej polovici storočia ešte katolícky, keďže desiatky a iné poplatky vyžadovala katolícka cirkev ešte dlhý čas aj od protestantských farností.

44 DÁVID, Z. *Az 1598. évi...*, s. 602.

45 NAGY, I. *Magyarország családjai czímerekkel...*

46 *Az Egri káptalan Szent János könyve*. Eger 2005, s. 30.

47 *Zemplén az egri „Szent János könyvé”-ben IV*. In *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez XVII*. Ed. G. Dongó Gyárfás. Sátoraljaújhely 1912, s. 139.

Obec v 17. storočí

Nasledujúce obdobie, predstavujúce tzv. „dlhé 17. storočie“ a zaberajúce celé 17. storočie a prvé desaťročie 18. storočia, je jednou z najvýznamnejších, prelomových etáp v histórii Uhorska a, samozrejme, i Slovenska. Vtedy prebehli dôležité historické udalosti a procesy, ktoré potom predznamovali ďalší vývoj krajiny a ich dôsledky sa prejavovali aj počas nasledujúcich storočí. Hlavné smery vývinu spoločnosti boli v tom období určované tak najvýznamnejšími celoeurópskymi udalosťami, ako aj zložitými cestami domáceho politického a spoločenského vývoja.

Vo vlastníckych pomeroch obce až do poslednej tretiny 17. storočia nenastali významnejšie zmeny. V roku 1647 daroval kráľ Ferdinand bližšie neurčený majetok v Bačkove, spolu s hradom a panstvom Regéc, mestčko Tállya s ďalšími pätnástimi obcami v niekoľkých hornouhorských stoliciach či majetkovými podielmi v týchto obciach sedmohradskému kniežat'u Jurajovi I. Rákóczimu a jeho manželke Zuzane Lorántffy do doživotnej držby. Do dedičného vlastníctva mohli ich potomci tieto majetky získať po zaplatení sumy 160 000 uhorských zlatých.⁴⁸

Zrejme tak neurobil, keďže hlavným majiteľom obce až do roku 1670 ostával Štefan Bocskai, spolu s Jurajom Soósom, doloženým v roku 1663.⁴⁹ Nie však známy vodca prvého protihabsburského povstania a sedmohradské knieža zo szentmarjaiskej vetvy rodu. Jeho otec Mikuláš Bocskai z Bačkova prestúpil v roku 1600 na kalvínsku vieru, onedlho bol zvolený za zemplínskeho podžupana a v roku 1608 získal od panovníka barónsky titul. Napriek tomu podporoval vodcu protihabsburského povstania, sedmohradské knieža Gabriela Bethlena a stal sa jeho radcom. Jeho jediný syn barón Štefan Bocskai sa v roku 1647 stal zemplínskym županom a v roku 1655 prísediacim sudcom kráľovskej tabule. V roku 1661 sa zúčastnil protitureckých bojov v Sedmohradsku. Na sklonku 60. rokov sa zapojil do príprav odboja proti Leopoldovi I., známych ako Wesselényiho sprisahanie a v roku 1669 sa zúčastnil na porade odbojných stavov v Banskej Bystrici.⁵⁰

V lete 1670, potom, ako Leopoldove vojská začali obsadzovať územie kráľovského Uhorska, vypukol sporadický odpor vedený vodcami sprisahania. Skutočné, aj keď nepripravené povstanie sa začalo iba na východe, v hornom Uhorsku, kde došlo k dohode a spoločnému postupu magnátskej strany vedenej Františkom I. Rákóczim a protestantskej šľachty so slobodnými kráľovskými mestami. Ozbromjený odpor prepukol vtedy na viacerých miestach v Zemplínskej stolici. K jednej z menších potýčiek medzi povstalcami a cisárskym vojskom došlo aj medzi mestečkom Sátoraljaújhely a obcou Borša. Zúčastnil sa jej aj zemplínsky župan Štefan

48 Zemplén vármegye politikai és helyrajzi ösmertetése 50. In *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez V.* Ed. G. Dongó Gyárfás. Sátoraljaújhely : A „Zemplén“ könyvnyomtató intézetéből, 1900, s. 100 – 101.

49 *Zemplén vármegye...*

50 NAGY, I. *Magyarország családjai czímerekkel...*

Bocskai.⁵¹ Odboj sa však po niekoľkých týždňoch skončil, Rákóczi sa vzdal panovníkovi a stolicu obsadili habsburské jednotky. Po uväznení vodcov sprisahania a desiatok šľachticov za účasť v sprisahaní bolo Bocskaiovi jasné, že ako jeden z vysokých hodnostárov kráľovstva nemôže dúfať v panovníkovu zhovievavosť a podobne ako mnohí iní protestantskí zemanovia sa rozhodol opustiť krajinu. S narýchlo zhromaždeným hnutelným majetkom ušiel do Sedmohradska, pričom svoju manželku nechal v bačkovskom kaštieli. Tá ho však onedlho tiež nasledovala do exilu.⁵² Vo vyhnanstve sa už nezapojil do politického diania, nezasiahol do formovania kuruckých oddielov ani protihabsburskej emigrácie, pripravujúcej nové povstanie a 24. decembra 1672 v Koložvári (Cluj-Napoca, RO) umrel vo veku 63 rokov.⁵³

Keďže barón Štefan Bocskai nemal od svojich dvoch manželiek legitímnych mužských potomkov, ním vymrel rod Bocskaiovcov. Všetky jeho uhorské majetky mu po odchode do exilu nechal panovník skonfiškovať. Obec Bačkov s kaštieľom, majetkovými dielmi v Sečovciach, Albinove a okolitých i iných zemplínskych obciach sa stali majetkom komory. Bačkov so všetkými náležitosťami ostal potom v správe Spišskej komory takmer po dve nasledujúce storočia, do roku 1688.

V 70. rokoch prechodne získal od komory polovicu Bačkova a zrejme aj ďalšie bocskaiovské majetky, najskôr z titulu zálohu, Ladislav Szemere.⁵⁴ V roku 1688 sa stal novým majiteľom Bačkova Michal Fischer z Veľkej Slatiny. Jeho rodina pochádzala zo Zvolenskej stolice, kde jeho predkovia Baltázár a Juraj, pravdepodobne mešťania, dostali v roku 1603 šľachtický titul od Rudolfa II. za činnosť v kráľovskom banskom úrade.⁵⁵ Zrejme nevlastnili žiadne významnejšie majetky, keďže ich potomok Michal Fischer bol košickým mešťanom a slúžil štátu ako úradník komory. Po potlačení Thökölyho povstania zastával úrad administrátora Spišskej komory a pravdepodobne z toho dôvodu, ako aj kvôli jeho katolíckemu náboženstvu, bol v roku 1687 vymenovaný za člena mimoriadneho súdu v Prešove, vedeného generálom grófom Antoniom Caraffom. Na pôsobení tohto tribunálu, známom ako Prešovské či Caraffove jatky, ktorý nechal popraviť či umučiť 24 stúpecov nedávneho protihabsburského povstania, sa zúčastňoval od začiatku jeho činnosti. Neskôr však, podobne ako jeho predseda generál barón von Wallis, komisiu opustil. Podľa Rezika tak urobil z vlastnej vôle, keďže vraj „vedel veľmi dobre, že je lepšie umrieť hocijakou smrťou, ako na takom súde predsedieť, alebo hoci len účasť mať“.⁵⁶ V nasledujúcich rokoch ostal v službách Spišskej komory. Zabezpečoval zásobovanie

51 Zemplén vármegye történeti földrajza XLIV. In *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez VII.* Ed. G. Dongó Gyárfás. Sátoraljaújhely : A „Zemplén“ könyvnyomtató intézetéből, 1902, s. 165.

52 *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez VIII.* Ed. G. Dongó Gyárfás. Sátoraljaújhely : A „Zemplén“ könyvnyomtató intézetéből, 1903, s. 174.

53 NAGY, I. *Magyarország családjai címerekkel...*

54 MOL Budapest, UC, 156, 10/18: Súpis szemereovských majetkov v Bačkove z r. 1671.

55 NAGY, I. *Magyarország családjai címerekkel...*

56 REZIK, J. *Prešovská jatka z r. 1687* (Theatrum Eperienze anno 1687 erectum, seu laniena Eperiensis). Eds. J. Gömöry, G. Pogány. Liptovský sv. Mikuláš : Transcius, 1931, s. 79.

vojska (v roku 1688 v Šarišskej stolici),⁵⁷ viackrát sa zúčastnil ako komisár komory na voľbách magistrátov slobodných kráľovských miest, napr. v roku 1691 v Bardejove.⁵⁸

Ako odmenu za verné služby panovníkovi a pravdepodobne práve za členstvo v Caraffovom mimoriadnom súde, získal v roku 1688 za 8 000 zlatých rozsiahle (sčasti opustené) šľachtické majetky v Zemplínskej stolici: hrad Bačkov a poddanské usadlosti v Sečovciach, Čabovciach, Albinove, Kochanovciach, Hriadkach, Zbehňove, Trnávke a Dargove, skonfiškované v roku 1670 Štefanovi Bocskaiovi za účasť v odboji.⁵⁹ Neskôr, v roku 1692 dostal od panovníka aj barónsky titul.⁶⁰ Naďalej pôsobil aj v kráľovských úradoch. Bol povýšený na kráľovského komorského radcu a v roku 1692 sa stal hornouhorským komisárom kráľovskej komory.⁶¹ Niekdajší mešťan a úradník sa tak práve vďaka svojej účasti v Caraffovom súde stal barónom, zakladateľom jedného z najvýznamnejších šľachtických statkárskeho rodov na Zemplíne v 18. a 19. storočí. V nasledujúcom roku dostal barón Michal Fischer od panovníka privilégium na vykonávanie hrdelného práva na svojich majetkoch so sídlom v Bačkove. V obci, kde sa nachádzalo centrum panstva, mohol postaviť popravisko, šibenicu, držať a používať katovské meče, kolesá na lámanie a rôzne mučiace nástroje. Nimi mal trestať zbojníkov, zlodejov, čarodejníkov, bosorky, vrahov a rôznych iných zločincov.⁶²

Od začiatku 17. storočia nastal výraznejší úbytok port a s ním zrejme aj obyvateľstva obce. V roku 1610 bola celá dedina zdanená iba od 1,75 sedliackych a 1 želiarskej porty.⁶³ Pokles počtu port sa zrejme v nasledujúcich rokoch zastavil a možno počet obyvateľov aj mierne vzrástol. V roku 1630 boli v obci spísané dve sedliacke a pol želiarskej porty.⁶⁴ O niekoľko rokov, v roku 1635, zaplatila však už dedina daň iba od jednej sedliackej porty.⁶⁵ Jednou z príčin pokračujúceho poklesu port a s ním akiste aj počtu obyvateľov na začiatku storočia boli vojenské udalosti pätnásťročnej vojny. V nasledujúcich rokoch spôsobovali chudobnenie obce a pokles obyvateľstva protihabsburské povstania Gabriela Bethlena a Juraja I. Rákócziho, počas ktorých cez stolicu viackrát prechádzali habsburskí žoldnieri, vojská povstalcov, sedmohradských kniežat i ich tureckých spojencov. Ďalšou príčinou úbytku obyvateľstva a schudobnenia obce boli časté epidémie. Ani v tomto období

57 ŠA Prešov, ŠŽ K 15: Kongregačné zápisnice Šarišskej stolice z r. 1686 – 1690, s. 188 b.

58 ŠA Prešov, Pob. Bardejov, Mag. Knihy 1816: Účtovná kniha z r. 1682 – 1704.

59 MOL Budapest, Szepesi Kamarai Levéltár, E 706: Libri bonorum fiscalium.

60 Šľachtický titul získal ešte jeho starý otec od Rudolfa II. za svoje pôsobenie v kráľovskom banskom úrade. NAGY, I. *Magyarország családjai IV*, Pest 1858, s. 58.

61 REISZIG, E. Zemplén vármegye nemes családjai. In *Zemplén vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Szerk. S. Borovszky. Budapest 1906.

62 A Bocskay-birodalom történetéhez 9. In *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez XIII*. Ed. G. Dongó Gyárfás. Sátoraljaújhely 1908, s. 300-304.

63 ULIČNÝ, F. *Dejiny osídlenia...*, s. 41.

64 BAZML Sátoraljaújhely, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely SFL. IV. 2005/b. Loc. 101. No.475: Rectificatio Portarum Comitatus Zempliniensis (1630).

65 ULIČNÝ, F. *Dejiny osídlenia...*, s. 41.

však pokles počtu port nemusel znamenať drastický úbytok obyvateľstva, ale len jeho schudobnenie, resp. neschopnosť riadne odvádzať štátnu daň. Nepriamo na to poukazujú súpisy obce z konca druhej tretiny storočia, ktoré zaznamenali podstatne vyšší počet obyvateľov.

V čase konfiškovania majetkov Štefana Bocskaija, v roku 1670, bolo v Bačkove celkovo 32 obývaných a 9 opustených poddanských usadlostí. Z 32 obývaných usadlostí patrilo 28 sedliakom a 4 želiarom.⁶⁶ O dva roky na to, v roku 1672, existovalo v obci už 37 obývaných poddanských usadlostí, z nich 32 sedliackych, 4 želiarske a 1 usadlosť obecného pastiera. Z 32 sedliackych domácností 30 hospodáril na celej a 2 na trojštvrтинovej výmere usadlosti.⁶⁷ Veľkosť obce sa počas desaťročnej správy Spišskej komory príliš nezmenila, došlo však k miernemu úbytku poddanských usadlostí. V roku 1680 ju obývalo 26 sedliackych domácností. Z nich všetky hospodáрили na polovičnej výmere usadlosti. Ďalších 7 polovičných usadlostí bolo opustených. Želiarske domácnosti neevidoval súpis žiadne.⁶⁸ Pokles usadlostí akiste pokračoval aj naďalej a v roku 1682 žilo v Bačkove 23 poddanských domácností, z ktorých 21 patrilo sedliakom, hospodáriacim na polovičnej usadlosti, a 2 želiarom. Ako opustené evidoval súpis 9 usadlostí.⁶⁹

Ďalší pokles počtu obyvateľov spôsobili vojnové udalosti posledných protihabsburských povstaní na sklonku 17. storočia, čo zachytáva aj súpis z roku 1686. Podľa jeho údajov bolo vtedy v Bačkove iba 18 sedliackych domácností, z ktorých každá hospodáрила na celej výmere usadlosti. Ďalších 11 sedliackych usadlostí bolo opustených.⁷⁰ Po ukončení komorskej správy a príchode nového majiteľa sa zrejme situácia stabilizovala a pomaly ustal pokles obyvateľstva obce. Keď v roku 1688 prevzal panstvo nový majiteľ Michal Fischer, v Bačkove hospodáрили sedliaci na výmere 17 celých sedliackych usadlostí. Súpis vyhotovený pri tejto príležitosti však nezaznamenal, koľko bolo medzi nimi domácností a aké výmery mali v držbe. Okrem nich žili v dedine dve domácnosti podželiarov. Opustených bolo vtedy 23 sedliackych usadlostí.⁷¹ Posledné údaje, umožňujúce čiastočnú rekonštrukciu veľkosti obce, pochádzajú zo začiatku povstania Františka II. Rákócziho, z roku 1704. V Bačkove v tom čase existovalo spolu 32 sedliackych domácností, z nich 25 polovičných a 7 štvrtinových. Ďalších 16 polovičných a 4 štvrtinové usadlosti boli opustené. Takisto ani tento súpis neevidoval domácnosti želiarov. Na značné schudobnenie obyvateľov poukazuje skutočnosť, že z 32 sedliackych usadlostí len 8 polovičných a 3 štvrtinové platili daň.⁷²

66 MOL Budapest, UC, 156, 7/4: Súpis skonfiškovaných bocskaiovských majetkov v Bačkove z r. 1670.

67 MOL Budapest, UC, 156, 7/6: Súpis skonfiškovaných bocskaiovských majetkov z r. 1672.

68 MOL Budapest, UC, 156, 56/8: Súpis skonfiškovaných bocskaiovských majetkov z r. 1680.

69 MOL Budapest, UC, 156, 7/16: Súpis skonfiškovaných bocskaiovských majetkov z r. 1682.

70 MOL Budapest, UC, 156, 7/56: Súpis skonfiškovaných bocskaiovských majetkov z r. 1686.

71 MOL Budapest, UC, 156, 44/68: Súpis skonfiškovaných bocskaiovských majetkov z r. 1688.

72 MOL Budapest, UC, 156, 24/9: Súpis skonfiškovaných bocskaiovských majetkov z r. 1704.

Z viacerých údajov v súpisoch a urbároch panstva možno aspoň čiastočne rekonštruovať stav poľnohospodárstva v obci. Keďže obec bola zároveň sídlom panstva s rozsiahlym zemepanským hospodárstvom priamo v chotári, poľnohospodárska produkcia sa v Bačkove počas celého 17. storočia uskutočňovala tak na hospodárstvach sedliakov, ako aj na panskom majeri. Detailnejšie kompletne informácie o sedliackych hospodárstvach sa nedochovali. V roku 1671 užívalo jedenásť szemereovských usadlostí v Bačkove pôdu s plochou po 6 jutár, na ktorej každý vysieval po 6 gbelov obilia.⁷³ O rok neskôr mali všetci bačkovskí sedliaci s celou usadlosťou v držbe polia s rozlohou po 8 jutár, osievané 8 gbelmi obilia.⁷⁴ Podľa majetkového súpisu z roku 1670 mali poddaní aj vlastné vinohrady, a to 25 sedliakov v celkovom počte 34, z ktorých väčšina užívala jeden a iba výnimočne vyšší počet. O dva roky, v roku 1672, užívali miestni sedliaci 37 viníc. Údaje o lúkach užívaných poddanými sa z celého sledovaného obdobia nedochovali. Keďže v roku 1670 mali ku každej celej sedliackej usadlosti v Hriadkach patriť aj tri lúky, poskytujúce približne tri vozy sena, možno sa domnievať, že podobné lúky užívali aj sedliaci v iných obciach panstva.⁷⁵

Na poliach v chotári pestovali sedliaci predovšetkým obilniny, ako raž, jačmeň, pšenicu a ovos, z ďalších plodín napr. konope, proso, kapustu, šošovicu a hrach. Pôdu obrábali trojpoľným spôsobom, tzn., že na jednej časti pestovali oziminy, na ďalšej jariny a tretiu nechávali niekoľko rokov ležať úhorom. Užívali aj rozsiahle lesy v chotári, kde zbierali drevo na stavbu i na kúrenie a za poplatok smeli pást' svine.

Podstatne presnejšie údaje umožňujú zistiť stav domácich zvierat, chovaných na poddanských hospodárstvach. V roku 1670 mali bačkovskí poddaní celkovo 66 volov, 4 kone, 64 kráv, 167 sviň, 79 oviec a 47 včelích úľov.⁷⁶ O dva roky, v roku 1672, chovali na hospodárstvach v obci 74 volov, rovnaký počet kráv, 30 býkov a býčkov, 163 sviň, 59 kôz a mali 48 včelích úľov.⁷⁷ Počet malého i veľkého dobytka bačkovských sedliakov bol pomerne vysoký, zriedkavosťou neboli 4 voly ani 10 a viac sviň. Najbohatším sedliakom bol Vavrinec Mendel, ktorý v roku 1670 choval 8 volov, 9 kráv a 20 sviň a v roku 1672 8 volov, 5 kráv, 20 sviň, 25 kôz a 16 včelích úľov. Okrem dobytka chovali bačkovskí poddaní aj hydinu, predovšetkým sliepky a husi.⁷⁸

Ďalšia časť poľnohospodárskej výroby v obci bola realizovaná na panskom majeri. Ten, vzhľadom na to, že obec bola sídlom panstva, ležal predovšetkým v chotári Bačkova, no patrili k nemu polia, lúky a vinohrady aj v susedných dedinách.

73 MOL Budapest, UC, 156, 10/18: Súpis szemereovských majetkov v Bačkove z r. 1671.

74 MOL Budapest, UC, 156, 7/6: Súpis skonfiškovaných bocskaiovských majetkov z r. 1672.

75 MOL Budapest, UC, 156, 7/4: Súpis skonfiškovaných bocskaiovských majetkov v Bačkove z r. 1670.

76 MOL Budapest, UC, 156, 7/4: Súpis skonfiškovaných bocskaiovských majetkov v Bačkove z r. 1670.

77 MOL Budapest, UC, 156, 7/6: Súpis skonfiškovaných bocskaiovských majetkov z r. 1672.

78 MOL Budapest, UC, 156, 7/4: Súpis skonfiškovaných bocskaiovských majetkov v Bačkove z r. 1670.

Vznikol pravdepodobne ešte v predchádzajúcom storočí, na bývalom panskom hospodárstve, založenom vedľa opevneného panského sídla ešte v 14. storočí. Najstaršie údaje o bačkovskom majeri pochádzajú z roku 1638. V chotári Bačkova patrila k majeru orná pôda vo všetkých troch jeho častiach. V prvej časti to bolo 137 polí s rozlohou 150 košických gbelov, v druhej časti chotára 75 polí s plochou 40 gbelov a 10 rolí s výmerou 13 gbelov, v tretej chotárnej časti 24 polí s rozlohou 25 košických gbelov a 12 rolí s plochou 14 gbelov. V chotári Albinova patrilo k majeru 26 polí s výmerou 25 gbelov. Vo višňovskom chotári vlastnil majer najmenej sto polí, z ktorých polovicu užívali zemepáni a polovicu miestni sedliaci. Lúky nepatrili majeru žiadne, panstvo však na tento účel užívalo viacero plôch v bačkovskom i susedných chotároch. Na jednej opustenej usadlosti tak mali lúky s výmerou 12 vozov (miera, označujúca plochu lúky, poskytujúcu 1 voz sena), na samote menom Fil'ov (Filyó, zrejme na mieste rovnomennej zaniknutej dediny) 2 lúky s plochou 14 vozov, jednu lúku pri mlyne Balkov (tiež na mieste zaniknutej obce tohto mena) s rozlohou 20 vozov, v chotári Kravian tiež jednu lúku s výmerou 8 vozov a jednu na samote v miestnom chotári s nešpecifikovanou rozlohou. Zemepáni vlastnili aj 3 vinohrady, a to na Albinovskom kopci. Obrábalo ich 80 kopáčov a poskytovali 32 sudov vína ročne.⁷⁹

Oveľa podrobnejšie údaje o bačkovskom majeri sa zachovali z čias jeho konfiškácie Štefanovi Bocskaiovi, z roku 1670. Celková výmera ani umiestnenie majerských polí a lúk sa oproti prvej polovici storočia príliš nezmenila. K majeru vtedy patrilo viacero polí vo všetkých troch častiach bačkovského chotára, ako aj v ďalších obciach panstva: v hornom dieli v prvej časti 137 jutár, osievané 150 gbelmi obilia, v druhej časti pole Štefana Nagya s plochou 70 jutár, osievané 30 gbelmi, takisto 10 jutár s kapacitou 13 gbelov, v tretej časti chotára dve polia, jedno s výmerou 24 jutár, osievané 25 gbelmi a druhé s rozlohou 12 jutár a kapacitou 14 gbelov obilia. V albinovskom chotári k majeru patrila orná pôda s plochou 26 jutár, na ktorej vysievali 25 gbelov. V chotári Višňova malo panstvo opustené polia, pričom polovicu z nich užívali iní zemepáni, Ladislav Szemere, František Rákóczi, Žigmund Kálnássy a Valent Bertóty. V tom istom chotári užíval majer aj ďalších viac ako sto, zrejme menších a menej kvalitných polí, obrábaných dvojpoľným systémom.⁸⁰

Podobne ako v prvej polovici storočia, ani v roku 1670 nepatrili k majeru žiadne lúky v bačkovskom chotári. Ako lúky však panstvo využívalo viacere opustené sedliacke usadlosti a ďalšie neobrábané plochy v chotári Bačkova a susedných obcí. Priamo v miestnom chotári vykášali časť tzv. klčovísk s rozlohou 12 vozov. Na samote Fil'ov sa nachádzali dve majerské lúky, jedna s plochou 100 a druhá 14 vozov. Ďalšiu lúku mal majer pri balkovskom mlyne, s výmerou 20 vozov. V kravianskom chotári patrila k majeru lúka s plochou 8 vozov. V bačkovskom chotári vykášalo panstvo opustenú vinicu, s rozlohou 12 vozov. Ďalšiu lúku pri obci nekosili, ale nechávali spásať koňom. V chotári Hriadok patrili majeru štyri opustené sedliacke

79 MOL Budapest, UC, 156, 36/3: Súpis bocskaiovského hospodárstva z r. 1638.

80 MOL Budapest, UC, 156, 7/4: Súpis skonfiškovaných bocskaiovských majetkov v Bačkove z r. 1670.

usadlosti s pôdou s výmerou po 4 jutrá, vysievanou rovnakým množstvom obilia, pričom ku každej usadlosti patrili aj lúky s plochou 3 vozov.⁸¹

Z ďalších plôch poľnohospodárskej pôdy boli súčasťou panského majera záhrady a vinice. V areáli kaštieľa alebo v jeho susedstve sa rozprestieral veľký višňový sad, jedna zeleninová záhrada, jedna ovocná záhrada s vtedy už zanedbaným rybníkom, ďalšia včelia záhrada s 13 včelími úlmi, ďalej veľká ovocná záhrada a kapustná záhrada. K majeru patrili tri vinohrady na Bačkovskom kopci a rovnako tri vinice na sečovskom kopci, ktoré spolu ročne poskytovali 100 sudov vína. Panstvu patrili takisto dubovo-bukový les v chotári. Mohlo sa v ňom vypásť až 600 sviň.⁸²

Samotný majer s hospodárskymi budovami sa nachádzal v susedstve areálu panského opevneného kaštieľa. Ich centrom bol majerský dom, v tom čase už vo veľmi zlom stave. Patrili k nim tri veľké stajne pre voľy, dve stajne pre teľatá a stajňa pre drobný dobytok. Ďalšími majerskými budovami boli: stodola, dva chlievy pre svine a ľadovňa. Na majeri uskladňovali zemepáni úrodu i zásoby, určené pre jarnú či jesennú sejbu. V roku 1670 ju mali pozvážanú do troch stohov. Prvý sa skladal zo 100 krížov pšenice a 155 krížov raže, druhý zo 100 krížov pšenice a 231 krížov raže a tretí zo 60 krížov pšenice a 153 krížov raže. V ďalšom stohu bolo 10 krížov jačmeňa a 130 krížov jarného jačmeňa, v poslednom 70 krížov jačmeňa a 177 krížov ovsu. Z ďalšej úrody bolo zhromaždených na majeri 20 gbelov šošovice, 16 gbelov hrachu, 8 gbelov prosa a 18 krížov kvitnúcich konope. Ešte na zemi, resp. nezožaté boli: pohánka z 10 zasiatych gbelov zrna a neurčené množstvo konope na semeno.⁸³

Ďalšie presné údaje o stave majera a celého hospodárstva pochádzajú z času jeho odovzdania Michalovi Fischerovi, z roku 1688. V tom čase, po osemnásť rokov trvajúcej správe komory, patrili k majeru polia s celkovou výmerou 610 gbelov, vrátane pôdy na klčoviskách v Albinove, v osade Višňov a na opustených sedliackych hospodárstvach. Z celkovej rozlohy panských polí bolo v tom čase 20 gbelov zarastených mladým lesom. Lúky malo panstvo v chotári Bačkova, Dargova a na samote Fil'ov, s celkovou rozlohou 167 vozov, avšak aj časť z nich bola vtedy už pokrytá lesom. K panstvu patrili naďalej aj ovocné a kapustné záhrady v chotári obce. Šesť vinohradov, uvádzaných v súpise z roku 1670, z nich tri v chotári Bačkova a tri pri Sečovciach, bolo v tomto období už opustených a 20 rokov neobrábaných. K panskému hospodárstvu patrili aj dva rozsiahle dubové a bukové lesy, v chotári Bačkova a Dargova, z ktorých v úrodnom roku jeden dokázal poskytnúť pastvu pre 4000 a druhý pre 300 sviň. Súčasťou veľkostatku boli aj pôda, obrábaná poddanými

81 MOL Budapest, UC, 156, 7/4: Súpis skonfiškovaných bocskaiovských majetkov v Bačkove z r. 1670.

82 MOL Budapest, UC, 156, 7/4: Súpis skonfiškovaných bocskaiovských majetkov v Bačkove z r. 1670.

83 MOL Budapest, UC, 156, 7/4: Súpis skonfiškovaných bocskaiovských majetkov v Bačkove z r. 1670.

v obci, a to v celkovej výmere 15 celých sedliackych usadlosti, 2 sedliacke usadlosti bez dobytky, 7 podželiarskych usadlostí a 23 opustených sedliackych usadlostí.⁸⁴

Okrem celej obce Bačkov a uvádzaných majerských polí, lúk, záhrad, vinohradov a lesov vlastnilo panstvo aj menšie majetky v susedných obciach: v Kravanoch 3 celé sedliacke usadlosti a 7 opustených sedliackych usadlostí, v Sečovciach 2 štvrtinové sedliacke usadlosti, 30 opustených štvrtinových usadlostí, opustené vinohrady a šestinu výnosu z colnice, v Zbehňove jednu celú sedliacku usadlosť a 4 opustené sedliacke usadlosti, v Dvoriankach takisto jednu celú obývanú a 2 opustené sedliacke usadlosti, v Kochanovciach 8 opustených celých sedliackych usadlostí, v Dargove 5 opustených celých sedliackych usadlostí, v Albinove 11 takých usadlostí, v Trnávkve jednu a v Hriadkach 4 opustené sedliacke usadlosti.⁸⁵

Okrem poľnohospodárstva, ktoré bolo rozhodne dominantným hospodárskym odvetvím v obci, sa časť obyvateľstva zaoberala aj iným zamestnaním, a to remeslom a prácou v zemepanských hospodárskych objektoch v službách panstva. V roku 1682 sú v Bačkove uvedení dvaja tesári a jeden mlynár. Jeden z obyvateľov obce bol pritom panským hájnikom, teda zamestnancom panstva.⁸⁶

Z hospodárskych objektov panstva mali najväčší význam mlyny. V roku 1670 stáli v obci dva vodné mlyny, jeden priamo pri kaštieli a druhý mimo dediny. Obidva mali po dva mlynské kamene. Mlyn pri kaštieli bol v tom čase nefunkčný, bez zariadenia, druhý, aj keď mal kamene v zlom stave, bol v prevádzke. Obidva sa mohli využívať len po výdatných dažďoch, po naplnení mlynskeho potoka vodou. Tretí mlyn, takisto s dvoma mlynskými kameňmi, malo panstvo v sečovskom chotári, na samote Balka.⁸⁷ V podobnom stave boli mlyny aj v roku 1688, pričom horný mlyn využíval iba jeden z kameňov a dolný bol zanedbaný. Balkovský mlyn pritom nedávno vypálili kuruci.⁸⁸ Hospodárskym objektom, doloženým iba v roku 1670, bola panská tehelňa so zásobami tehál, využívaná vtedy Ladislavom Szemerem. V čase zmeny majiteľa panstva, v roku 1688, patrili veľkostatku aj dva hostince, jeden v Bačkove a druhý v Sečovciach. Ďalším zemepanským hospodárskym objektom bol rybník, nachádzajúci sa v ovocnej záhrade neďaleko kaštieľa. Ten bol však už v roku 1670 zanedbaný a bez rýb a v roku 1688 sa už neuvádza.⁸⁹

Väčšinu obyvateľstva obce v tomto období tvorili poddaní. V spoločenskej skladbe poddaných pritom počas celého obdobia vysoko prevažovali sedliaci nad želiarmi. V dôsledku rozvoja panského majera v obci, zrejme racionálnejšie využí-

84 MOL Budapest, UC, 156, 44/68: Súpis skonfiškovaných bocskaiovských majetkov z r. 1688.

85 MOL Budapest, UC, 156, 44/68: Súpis skonfiškovaných bocskaiovských majetkov z r. 1688.

86 MOL Budapest, UC, 156, 7/16: Súpis skonfiškovaných bocskaiovských majetkov z r. 1682.

87 MOL Budapest, UC, 156, 7/4: Súpis skonfiškovaných bocskaiovských majetkov v Bačkove z r. 1670.

88 MOL Budapest, UC, 156, 44/68: Súpis skonfiškovaných bocskaiovských majetkov z r. 1688.

89 MOL Budapest, UC, 156, 7/4: Súpis skonfiškovaných bocskaiovských majetkov v Bačkove z r. 1670.

vaného v období správy komory, došlo v 70. rokoch k prerozdeleniu pôdy v držbe poddaných. Všetci sedliaci, ktorí dovtedy užívali celú usadlosť, dostali do držby len polovičnú usadlosť a takto získaná pôda bola potom akiste pričlenená k veľkostatku. Okrem tejto, urbárskej pôdy však užívali poddaní ešte tzv. kľčoviská, polia, ktoré získali vyklčovaním lesa či zúrodnením pasienkov v chotári. Táto pôda nepodliehala všetkým obvyklým poddanským povinnostiam.

Základom spoločenského postavenia poddaných bolo plnenie si povinností, tak voči zemepánovi, ako aj voči štátu. V súvislosti s rozvojom majerského hospodárenia prešla skladba poddanských povinností v 17. storočí viacerými zmenami. Zároveň sa v dôsledku vyšších nárokov štátu stupňovalo daňové zaťaženie poddanského obyvateľstva.

Rozsah a skladbu poddanských povinností vidieckeho obyvateľstva voči jeho zemepánom určovali písané urbáre alebo kontrakty (dohovory). Pre Bačkov ani ďalšie obce panstva sa takýto urbár alebo dohovor zo 17. storočia nezachoval. Podľa údajov v súpise panstva z roku 1670 bol každý sedliak povinný zaplatiť ročne peňažný cenús vo výške 64 denárov, a to na deň sv. Michala. Ďalšiu časť cenús, obvykle odovzdávanú na sv. Juraja, tunajší poddaní neplatili. V tom istom termíne odovzdával panstvu aj tri sliepky, jednu kýtu konope, jeden gbel chmeľu, jedno vreco a jeden kus priadze. Boli povinní brať z kaštiel'a vajcia na vysedenie a potom dať panstvu rovnaký počet kurčiat alebo sliepok, kto choval husi, odovzdával aj hus. Z titulu panskej krčmy predávali zemepánovo víno, resp. pivo. Zo všetkého obilia, teda pšenice, raže, jačmeňa a ovsu odvádzali panstvu deviatok. Z opustených usadlostí, ktoré užívali, odovzdávali dva deviatky. Pri dobrej úrode žaluďov a bukovic pásli svoje svine v panskom lese, za čo platili desiatok. Podobne odovzdávali desatinu aj z pasienkov, avšak len pri nedostatočnej úrode žaluďov, a to 4 denáre za dospelú sviňu. Pri mlátení odovzdávali zemepánovi každý desiaty gbel obilia, na obed pol gbelu.⁹⁰

Okrem cenús, desiatku, deviatku a naturálnych dávok boli poddaní povinní vykonávať pre panstvo aj rôzne práce. V súpise z roku 1670 nie je ešte uvedená ich robotná povinnosť, viaceré skutočnosti však poukazujú na jej existenciu. Pri zbere chmeľu nemuseli ísť poddaní pracovať na panskú pôdu, podobne bol od robotnej povinnosti oslobodený aj panský krčmár a rovnako ani poddaní po odovzdaní desiatich gbelov obilia po vymlátení.⁹¹ V roku 1672 boli všetci sedliaci povinní pracovať na panskej pôde každý druhý deň počas poľnohospodárskych prác a dva dni každý druhý týždeň v zime.⁹²

V dôsledku veľkého zaťaženia štátnej pokladnice počas viacerých vojen v priebehu 17. storočia (tridsaťročná vojna, dve protiturecké vojny) a protihabsburských povstaní sa permanentne zvyšovalo daňové zaťaženie vidieckeho obyvateľstva.

90 MOL Budapest, UC, 156, 7/4: Súpis skonfiškovaných bocskaiovských majetkov v Bačkove z r. 1670.

91 MOL Budapest, UC, 156, 7/4: Súpis skonfiškovaných bocskaiovských majetkov v Bačkove z r. 1670.

92 MOL Budapest, UC, 156, 7/6: Súpis skonfiškovaných bocskaiovských majetkov z r. 1672.

Okrem riadnej dane, tzv. cenzu, sa zvyšovala najmä suma vojenskej dane, tzv. kontribúcie. Základom povinností poddanského obyvateľstva voči cirkvi ostávalo aj v tomto období odvádzanie desiatkov. Desiatky, aj keď boli síce určené pre katolíckych biskupov, vymáhala vrchnosť ešte veľmi dlho takisto od stúpcov reformačných učení. Keďže tí museli odovzdávať dávky aj svojim kazateľom, ich povinnosti tak podstatne vzrástli. V priebehu 17. storočia v dôsledku rozpadu katolíckej cirkevnej správy a posilňovania autonómie evanjelických alebo reformovaných cirkevných zborov táto prax postupne prestala. Vyberanie desiatkov prenajímali biskup stolici alebo súkromným osobám.

Náboženské pomery obce v 17. storočí určovali dva najvýznamnejšie spoločenské procesy, resp. hnutia tej doby: reformácia a rekatolizácia. Najneskôr od začiatku 17. storočia, keď Mikuláš Bocsakai prestúpil k reformovanej cirkvi, existoval v Bačkove reformovaný cirkevný zbor a obec, alebo aspoň väčšina jej obyvateľstva bola kalvínska minimálne celých nasledujúcich sto rokov.

Bačkovský cirkevný zbor najneskôr po prechode obce na kalvínsku vieru prestal byť samostatnou farnosťou a stal sa jednou z viacerých filií reformovanej farnosti v Sečovciach, do ktorej patrili viac ako polstoročie. Z najstarších záznamov o pomeroch v bačkovskej filii, pochádzajúcich z roku 1626, vyplýva, že sečovskí farári ani patróni farnosti zrejme nevenovali obci veľkú pozornosť. Starý stredoveký kamenný kostol⁹³ bol vo veľmi zlom stave a slamenu strechu mal už prepadnutú. Filia mala aj svoje peniaze, tie však sami premrhali. Bohoslužby viedol sečovský diakon, aj keď v obci býval študent menom Michal, ktorý však opustil svoju manželku.⁹⁴ Miestni poddaní sa podieľali na dôchodkoch sečovskej farnosti a poskytovali polovicu príjmov tamojšieho kaplána. Sedliaci mu dovzdávali po 26, resp. 13 snopov obilia.⁹⁵

Bačkov bol sečovskou filiou do roku 1660, keď sa oddelil a vytvoril samostatnú farnosť. Podnetom pre vznik, či skôr obnovenie bačkovskej farnosti bolo asi správanie sa sečovského kaplána Martina Szakolyaiho, administrujúceho Bačkov, Stankovce, Kravany a Višňov. Veriaci sa naňho sťažovali, že nechodil pravidelne na služby Božie, kázne ani krštenie, dokonca nechodil ani na pohreby. Žiadali preto pridelenie iného kňaza, iba pre svoje štyri obce. Presbyteri preto rozhodli o vyslaní ozorovského a sačurovského kazateľa na vyšetrovanie sťažností vo všetkých štyroch filiách.⁹⁶

Po vytvorení samostatnej farnosti v Bačkove k nej patrili filie Stankovce, Kravany a Višňov. Prvým kazateľom novej farnosti sa stal Ján Kassai. K povinnostiam veriacich všetkých štyroch obcí patriacich k farnosti okrem odovzdávania dávok cirkvi a farárovi patrilo aj poskytovanie chleba a vína na prisluhovanie Večere Pá-

93 *Zemlèni vizitációk 1629 – 1671. Miskolci Csulyák István zemlèni esperes és hivatali utó-dainak feljegyzései.* Ed. D. Dienes. Sárospatak 2008, s. 29. Tvrdenie F. Uličného o drevenom kostole (c. d., s. 41) nie je pravdivé a vychádza zrejme z údajov o slamenej streche chrámu.

94 *Zemlèni vizitációk 1629 – 1671...*, s. 29.

95 *Zemlèni vizitációk 1629 – 1671...*, s. 197.

96 *Zemlèni vizitációk 1629 – 1671...*, s. 277.

novej. Mali tak robiť podľa poriadku, jedna filia po druhej.⁹⁷ O tri roky bol už vo farnosti nový kazateľ, Ján Szécsi. Podľa vizitácie s ním boli veriaci spokojní, aj on si pochvaloval ich správanie. Obyvatelia Višňova sa však opäť sťažovali, že o sídlo farnosti sa stará viac ako o nich a odmietali mu nosiť naturálne dávky do Bačkova. Farár sa rozhodol založiť v obci aj školu, na zriadenie a prevádzku ktorej chcel vyčleniť polovicu dôchodkov zo Stankoviec.⁹⁸ Školu zrejme aj založil, na čo nepriamo poukazuje vizitácia z roku 1670. Aj v tom roku bol farárom Ján Szécsi, s ktorým boli veriaci v obci spokojní. Farnosť mala už len dve filie, a to Kravany a Stankovce. Aj ony sa na kazateľa sťažovali a odmietali mu platiť peňažné dávky.⁹⁹

Po roku 1670, v súvislosti s represiami po nevydarenom Wesselényiho sprisahaní došlo k likvidácii obidvoch protestantských cirkví v krajine, luterskej aj kalvínskej. Nastalo tzv. „tragické desaťročie“ v dejinách uhorského protestantizmu, ktoré ukončil až šopronský snem v roku 1681, zvolaný pod tlakom udalostí povstania Imricha Thökölyho. Reformovaný zbor v Bačkove bol zrejme vtedy obnovený a nezanikol ani po porážke povstania, keďže miestny kostol sa ako reformovaný uvádzal ešte v roku 1702.¹⁰⁰

Údaje z kanonických vizitácií bačkovskej reformovanej farnosti poukazujú na viaceré veľmi zaujímavé skutočnosti. V prvom rade vypovedajú o mravoch a disciplíne miestnych sedliakov. Keďže v roku 1660 mal kazateľ vykázať z kostola toho, kto by poskytol svoj dom pre opíjanie sa mládeže, možno predpokladať, že alkoholizmus bol v tom čase v dedine veľmi rozšírený. Podobne časté sú aj správy o opustení manželiek ich manželmi. Najcennejšie sú však zmienky o živelnom prechode reformovaných ku gréckokatolíkom, a to hneď v troch vizitáciách. V roku 1660 mal kazateľ zákaz pochovávať mŕtvych a sobášiť mladých tým, ktorí by dali svoje deti krstiť ortodoxnému, resp. gréckokatolíckemu kňazovi (baľkovi).¹⁰¹ O tri roky niektorí bačkovskí reformovaní odmietali farárovi platiť a vyhrážali sa, že inak pôjdu ku gréckokatolíckemu kňazovi.¹⁰² Napokon v roku 1670 odniesli svoje deti pokrstiť ku gréckokatolíckemu kňazovi viacerí obyvatelia filií Kravian a Stankoviec, keď bačkovský farár nebol ochotný prísť k nim do obce.¹⁰³

Uvedené skutočnosti jasne dokumentujú doteraz neprebádaný proces konštituovania gréckokatolíckej cirkvi na území východného Slovenska a vzniku slovenských a maďarských gréckokatolíkov. Ak totiž neboli zriedkavosťou prestupy reformovaných ku katolicizmu východného rítu v pokojnom období, ešte intenzívnejšie možno tento jav predpokladať v čase kulminujúcej rekatolizácie po roku 1670, po prechodnom zániku farnosti a nútenom odchode kňaza. Pritom dôležitou bola skutočnosť, že gréckokatolícka cirkev so svojimi osobitosťami (ženba kňazov, po-

97 *Zempléni vizitációk 1629 – 1671...*, s. 300.

98 *Zempléni vizitációk 1629 – 1671...*, s. 314.

99 *Zempléni vizitációk 1629 – 1671...*, s. 385.

100 *Adatok az Egri egyházmegye történelméhez*. Ed. J. Leskó. Eger 1907, s. 292.

101 *Zempléni vizitációk 1629 – 1671...*, s. 300.

102 *Zempléni vizitációk 1629 – 1671...*, s. 314.

103 *Zempléni vizitációk 1629 – 1671...*, s. 385.

užívania zrozumiteľného rusínskeho jazyka a pod.) bola pre kalvínskych sedliakov iste prítťažlivejšia ako rímskokatolícka. Na základe týchto faktov možno tvrdiť, že časť slovenských a maďarských gréckokatolíkov, medzi nimi aj v Bačkove, tvorili pôvodne reformovaní, ktorí či už dobrovoľne alebo prinútení okolnosťami zmenili svoje náboženstvo.

Uvedené skutočnosti nepriamo poukazujú aj na existenciu gréckokatolíckej farnosti v Bačkove už v 17. storočí. Podľa neoveriteľných údajov z neskorších gréckokatolíckych vizitácií mal byť bačkovský drevený gréckokatolícky kostol postavený približne v polovici 17. storočia.¹⁰⁴

Presnejšie, resp. vierohodné údaje k národnostným pomerom v 17. storočí sa nedochovali. Jazykovú či národnostnú situáciu v obci sa však možno pokúsiť rekonštruovať na základe prvého zachovaného súpisu obyvateľov z roku 1670. Podľa neho vtedy v Bačkove žili nositelia týchto priezvisk: Lángos, Dobiš, Madarász, Farkas, Miska, Fabián, Mendel, Vitéz, Török, Bačok, Nagy, Vančo, Vasil', Cabovský, Varga, Orosz, Sviňár, Kocsis, Köntös, Kemény, Biroš, Gošán, Gerbel', Hegedús, Huba, Kertész, Varga, Lángos, Kómúves, Bodnár a Horla.¹⁰⁵ Z týchto 31 vlastných mien možno označiť minimálne 18 za maďarské, 10 za slovenské a 3 za rusínske. Z toho možno usudzovať, že Bačkov obývali v ranom novoveku prevažne Maďari, podobne ako Sečovce či iné dediny v bližšom okolí. Tí sa mohli prisťahovať do pôvodne slovenského sídliska ešte v stredoveku a časom sa stali väčšinovým obyvateľstvom. Maďarmi boli nesporne aj Bocskaiovci a prípadní ďalší zemaní v obci. Väčšina nositeľov slovenských a rusínskych priezvisk patrila zrejme k Rusínom, ktorí na toto územie prenikali už v polovici 17. storočia zo severných okresov stolice, aj keď v menšom rozsahu ako o polstoročie neskôr. Boli ortodoxného, či gréckokatolíckeho náboženstva a akiste oni postavili aj spomínaný drevený kostolík.

Bačkov bol v ranom novoveku stále poddanskou obcou, patriacou k rovnomennému nevel'kému panstvu. Obecná samospráva, jej zloženie a kompetencie sa od konca stredoveku pravdepodobne príliš nezmenili. Na jej čele stál naďalej richtár, volený spomedzi miestnych sedliakov. Prvé meno richtára je známe z roku 1626 a bol ním Ján Köntös.¹⁰⁶ V roku 1679 vykonával funkciu richtára Andrej Köntös.¹⁰⁷ V 17. storočí sa ustálilo staré administratívne členenie Zemplínskej stolice a obec v ňom patrila do Sečovského okresu.

Väčšina budov v obci bola po celé 17. storočie postavená z dreva. Kamenný bol len reformovaný kostol a panský kaštieľ. O kostole sa nezachovali bližšie správy. Pomerne podrobný popis kaštieľa obsahujú písomnosti z čias konfiškácie a komorskej správy niekdajšieho bocskaiovského majetku. Bola to budova s pravouhlou (obdĺžnikovou alebo štvorcovou) dispozíciou, so štyrmi nárožnými baštami a jednou

104 ГАДЖЕГА, В. Додатки до исторії русинов и руських церквей в бив. жупе Земплинскої. 1936.

105 MOL Budapest, UC, 156, 7/4: Súpis skonfiškovaných bocskaiovských majetkov v Bačkove z r. 1670.

106 *Zempléni vizitációk 1629 – 1671...*, s. 29.

107 MOL Budapest, UC, 156, 56/8: Súpis skonfiškovaných bocskaiovských majetkov z r. 1680.

samostatne stojacou vežou (zrejme najstaršia, stredoveká časť objektu), obohnaná bližšie nešpecifikovaným opevnením (múr, val, priekopa), ku ktorej patrili hospodársky dvor a priliehajúci majer.¹⁰⁸ Kaštieľ bol v tom období ešte prízemnou stavbou. Jeho najväčšou miestnosťou bol tzv. dlhý palác, zaberajúci zrejme celý jeden trakt dlhšej strany budovy medzi dvoma nárožnými baštami. Na susednej, kratšej strane sa nachádzala izba komornej a pekáraň, oproti palácu potom izba panej, ďalšia nedefinovaná miestnosť a na prilahlej strane izba správcu. Medzi jednotlivými miestnosťami boli priestranné predsieni a pitvory. Pod celou budovou boli veľké pivnice, určené najmä na uskladnenie vína. Na hospodárskom dvore stáli tri stajne pre kone a veľká letná kuchyňa, postavená z dreva. Vedľa vstupného schodišťa a vchodu do kaštieľa stála menšia kamenná stavba. V čase konfiškácie kaštieľa komorou bol celý objekt značne zanedbaný a poškodený, s prázdnyimi miestnosťami a okennými rámmi.¹⁰⁹ Spôsobil to buď sám Štefan Bocskai, v snahe odniesť si všetko čo mohol do emigrácie, alebo vojsko, ktoré obec po potlačení odboja obsadilo.

Údaje o dianí v Bačkove počas protihabsburských povstaní v prvej polovici storočia sa nedochovali. Možno však predpokladať, že Bocskaiovci, podobne ako väčšina hornouhorských protestantských zemanov, podporovali svojho príbuzného, vodcu prvého povstania Štefana Bocskai. O ich zainteresovaní v protihabsburskom odboji v tomto období svedčia aj ďalšie skutočnosti. Barón Mikuláš Bocskai bol stúpencom a radcom sedmohradského kniežata Gabriela Bethlena, vodcu druhého povstania. Jeho syn barón Štefan Bocskai získal úrad zemplínskeho župana v roku 1647 od sedmohradského kniežata Juraja I. Rákócziho, vodcu ďalšieho protihabsburského povstania, ktorý práve vďaka nemu dostal na istý čas Zemplínsku stolicu.

Nová vlna protihabsburského odboja nastala v poslednej tretine 17. storočia. Bola reakciou veľkej časti uhorskej spoločnosti na absolutistickú politiku Leopolda I., vrátane pokračujúcej násilnej rekatolizácie, zvýšeného daňového zaťaženia, násilností vojska a neriešenia otázok zahraničnopolitického vývinu krajiny. Začala sa udalosťami známymi ako Wesselényiho sprisahanie. Po jeho potlačení viedli násilnosti vojska sprevádzané prenasledovaním protestantov v roku 1678 k začatiu nového protihabsburského povstania, pod vedením Imricha Thökölyho. Východ krajiny (s ním i Zemplínska stolica) bol vtedy hlavnou hospodárskou a sociálnou základňou povstania. Zemplínska aj šarišská šľachta sa hneď na začiatku pridala k odboju a tunajšie mestečká a obce sa stali na niekoľko rokov zázemím kuruckých vojsk.

Vzhľadom na svoju polohu neďaleko krajinskej cesty a azda aj stále vojensky využiteľný opevnený kaštieľ bol Bačkov určite počas povstania obsadený povstaleckým vojskom. Údaje o účasti jeho obyvateľov v odboji ani o udalostiach počas povstania sa síce nedochovali, nepriamo však na nich poukazujú iné správy. Podľa súpisu z roku 1686 bola obec značne poškodená a panské (vtedy komorské) hospo-

108 MOL Budapest, UC, 156, 44/68: Súpis skonfiškovaných bocskaiovských majetkov z r. 1688.

109 MOL Budapest, UC, 156, 7/4: Súpis skonfiškovaných bocskaiovských majetkov v Bačkove z r. 1670.

dárstvo rozvrátené. Počet poddanských rodín klesol z 26 (v roku 1680) na 18 a počet opustených usadlostí vzrástol zo 7 na 11.¹¹⁰ Údaje z roku 1688 uvádzajú zničenie jednej časti kaštieľa, majera, záhrad, hospodárskych budov a balkovského mlyna kurucmi.¹¹¹

Ďalšie zhoršovanie situácie v celej krajine viedlo na začiatku 18. storočia k najmohutnejšiemu protihabsburskému povstaniu na čele s Františkom II. Rákóczim, ktoré prebiehalo v rokoch 1703 – 1711. Zemplínska stolica sa opäť ocitla v centre odboja a povstalecké vojsko ju obsadilo už na jeho začiatku. O udalostiach v obci a prípadnom pôsobení opevneného kaštieľa v povstaní sa nedochovali bližšie údaje. Opäť však na nich poukazujú iné správy, najmä o pobyte hlavného veliteľa vojska, krajinského miestodržiteľa a maršala grófa Mikuláša Bercsényiho v Bačkove v decembri 1709 a v januári 1710. Na základe jeho listov napísaných počas tejto zastávky sa možno domnievať, že v obci pobýval aj vodca povstania knieža František II. Rákóczi.¹¹²

Jedným z hlavných cieľov posledného protihabsburského povstania, popri náboženskej slobode a politických požiadavkách, bolo aj oslobodenie časti poddaných. Odboj Františka II. Rákócziho mal preto veľkú odozvu medzi vidieckym ľudom. Sedliaci, najmä na východe, bez rozdielu národnosti hromadne vstupovali do kuruckej armády. V roku 1705 boli v kuruckom vojsku prítomní minimálne štyria obyvatelia obce. Krištof Mészáros a Juraj Čarňanský bojovali v pluku Nádaskaiho a Ján Varró s Michalom Vendelom bojovali v neznámych povstaleckých jednotkách.¹¹³ V roku 1709 a azda aj 1710 – 1711 bol Bačkov jednou z obcí, kam sa prísťahovali tzv. exulanti. Boli to sedmohradskí magnáti, zemanía a poprední Sikuli, stúpenci Františka II. Rákócziho, ktorí po obsadení krajiny habsburskou armádou opustili vlasť a našli útočisko v hornom Uhorsku. Na území celej Zemplínskej stolice boli v počte 164 rodín. Niekoľko z nich, medzi nimi aj popredný vedúci predstaviteľ exulantov Šimon Kemény, našli načas nový domov v Bačkove.¹¹⁴

Najmä ku koncu povstania, ako dôsledok rozvratu hospodárstva a zásobovania vojsk, dochádzalo k častému rabovaniu povstaleckých vojakov. K nemalým materiálnym škodám sa pridružila hrozná morová epidémia, ktorá v lete 1710 zachvátila krajinu a zdecimovala obyvateľstvo, vyčerpané dlhotrvajúcou vojnou. Na Zemplíne mal pritom mor zvlášť v okolí Trebišova a Vranova veľmi ťažké dôsledky. V Trebišove v júli umrelo viac ako 500 ľudí a v okolí Sečoviec i Trebišova nemal ani kto

110 MOL Budapest, UC, 156, 7/56: Súpis skonfiškovaných bocskaiovských majetkov z r. 1686.

111 MOL Budapest, UC, 156, 44/68: Súpis skonfiškovaných bocskaiovských majetkov z r. 1688.

112 *II. Rákóczi Ferencz leveleskönyvei, levéltáranak egykorú lajstromaival. 1703 – 1712 III.* Ed. K. Thaly. Budapest 1873, s. 437; *Székesi gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez 1704 – 1712 I - IV.* Ed. K. Thaly. Budapest 1877 – 1878, s. 357, 456.

113 MOL Budapest, Rákóczi Szabadságharc Levéltára, G-28, 75. cs., 10: Súpis vojakov zo Zemplínskej stolice z r. 1704.

114 Szegény bujdosó magyarok 1709-ben. In *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez XX.* Ed. G. Dongó Gyárfás. Sátoraljaújhely 1915, s. 149 – 150.

zožať úrodu na poliach a pásť dobytok.¹¹⁵ Napriek hroznej epidémii ostali kuruci na tomto území až takmer do konca povstania. Ešte v novembri 1710 bol kraj medzi Trebišovom a Boťanami obsadený povstaleckým vojskom Imricha Szentpéteriho a generála Františka Sennyeyho.¹¹⁶ Toto územie obsadili jednotky habsburskej armády zrejme až po páde Košíc a menších zemplínskych pevností začiatkom nasledujúceho roku.

Bačkov v Zemplínskej stolici bol v storočiach stredoveku a raného novoveku obcou, ktorá sa azda v ničom príliš nelíšila od stoviek ďalších uhorských dedín. Prejavili sa v nej všetky procesy vývinu spoločnosti a hospodárstva, ktoré prebiehali v celej krajine a takisto kľúčové historické udalosti v nej mali podobné dôsledky, ako v iných častiach Uhorska. Poznanie jednotlivých stránok života obce od stredoveku do konca 17. storočia je dané v prvom rade stavom zachovania historických prameňov, ktoré sú bádateľom k dispozícii. Kým niektoré aspekty dejín Bačkova, napr. hrad Purušťan a jeho úloha vo vývine okolitých dedín v stredoveku, ostávajú z toho dôvodu takmer úplne neznáme, ďalšie práve vďaka možno neraz aj náhodnému zachyteniu v dobových dokumentoch možno pomerne verne rekonštruovať. V dejinách Bačkova v stredoveku a ranom novoveku tak vystupuje do popredia niekoľko zaujímavých skutočností. Takou je preukázateľný výskyt osobného mena Bačok, ktoré dalo kedysi pomenovanie samotnej obci, či v ranom novoveku hlavne zachytenie dynamických zmien náboženských pomerov s nespornou úlohou gréckokatolíckej cirkvi pri rekatolizácii reformovaného obyvateľstva či zmeny v národnostných pomeroch v obci. Dejiny Bačkova sú tak ďalším dôkazom toho, že história sa začína na miestnej úrovni a veľké dejiny nie je možné poznať bez výskumu miestnych a regionálnych dejín.

Pramene a literatúra

- II. Rákóczi Ferencz leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival. 1703 – 1712 III.* Ed. K. Thaly. Pesten : Eggenberger Ferdinánd Akadémiai Könyvtárúrnál, 1873. 688 s.
- A Bocskay-birodalom történetéhez 9. In *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez XIII.* Ed. G. Dongó Gyárfás. Sátoraljaújhely 1908.
- Adalékok Zemplén vármegye történetéhez VIII.* Ed. G. Dongó Gyárfás. Sátoraljaújhely : A „Zemplén“ könyvnyomtató intézetéből, 1903.
- Adatok az Egri egyházmegye történelméhez.* Szerk. J. Leskó. IV. Kötet, Eger : Egri Egyházmegyei Irodalmi Egylet, 1907.
- A Zichi és Vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára II.* Eds. Imre Nagy, Iván Nagy, Dezső Véghely. Pesten : Magyar Történelmi Társulat, 1872. 645 s.

115 Listy Mikuláša Bercsényiho Františkovi II. Rákóczimu z júna – júla 1710. *Székesi gróf Bercsényi Miklós levelei Rákóczi fejedelemhez 1704 – 1712.* Ed. K. Thaly. Budapest 1878, s. 563.

116 List Františka II. Rákócziho z 20. XI. 1704. *II. Rákóczi Ferencz leveleskönyvei levéltárának egykorú lajstromaival II.* Ed. K. Thaly. Budapest 1873, s. 309.

- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. Nové nálezy na východnom Slovensku. In *AVANS 1981*. Nitra : AÚ SAV, 1982, s. 44 – 45.
- Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II*. Ed. R. Marsina. Bratislava : Obzor, 1987. 608 s.
- DÁVID, Z. *Az 1598. évi házösszeírás*. Budapest : Központi Statisztikai Hivatal, 2001. 756 s. ISBN 9632153812.
- FÜGEDI, E. *Vár és társadalom a 13. – 14. századbeli Magyarországon*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1977. 218 s.
- ГАДЖЕГА, В. Додатки до исторії русинов и руських церквей в бив. жупе Земплинскої. 1936.
- KRISTÓ, G. *Az Anjou-kor háborúi*. Budapest : Zrínyi Katonai Kiadó, 1988. 293 s.
- LIBER SANCTI JOHANNIS CAPITULI AGRIENSIS. Az Egri káptalan Szent János könyve*. Eger : Erseki Gyűjteményi Közp., 2005. 260 s. ISBN 978-963-7242-43-4.
- NAGY, I. *Magyarország családjai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal IV*, Pest : Friebeisz I. 1858. 525 s.
- NAGY, I. *Magyarország családjai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. Pest 1851.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II*. Ed. V. Sedlák. Bratislava : Veda, 1987. 634 s.
- REISZIG, E. Zemplén vármegye nemes családjai. In Szerk. S. Borovszky. *Zemplén vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Budapest 1906. 516 – 544 pp.
- REZIK, J. *Prešovská jatka z r. 1687 (Theatrum Eperienze anno 1687 erectum, seu laniena Eperiensis)*. Eds. J. Gömöry, G. Pogány. Liptovský sv. Mikuláš : Tranoscius, 1931. 142 s.
- SLIVKA, M. – VALLAŠEK, A. *Hrady a hrádky na východnom Slovensku*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1991. 271 s.
- SOKOLOVSKÝ, L. *Správa stredovekej dediny*. Bratislava : AEP, 2002. 308 s. ISBN 80-88880-24-6.
- Szegény bujdosó magyarok 1709-ben. In *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez XX*. Ed. G. Dongó Gyárfás. Sátoraljaújhely 1915.
- Székesi gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez 1704 – 1712 I-IV*. Szerk. K. Thaly. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, 1877 – 1878.
- Székesi gróf Bercsényi Miklós levelei Rákóczi fejedelemhez 1704 – 1712*. Szerk. K. Thaly. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, 1878. 724 s.
- ULIČNÝ, F. *Dejiny osídlenia Zemplínskej župy*. Michalovce : Zemplínska spoločnosť, 2001. 760 s. ISBN 80-968579-1-6.
- Zemplén az egri „Szent János könyvé“-ben IV. In *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez XVII*. Ed. G. Dongó Gyárfás. Sátoraljaújhely 1912.
- Zemplén vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Szerk. S. Borovszky. Budapest : Országos Monográfiai Társaság, 1906. 567 s.

- Zemplén vármegye politikai és helyrajzi ösmertetése 50. In *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez V.* Ed. G. Dongó Gyárfás. Sátoraljaújhely : A „Zemplén“ könyvnyomtató intézetéből, 1900.
- Zemplén vármegye történeti földrajza. Birtokok és birtokosaik a 15. században. In *Adalékok Zemplén vármegye történetéből.* Ed. G. Dongó Gyárfás. Sátoraljaújhely : A „Zemplén“ könyvnyomtató intézetéből, 1901.
- Zemplén vármegye történeti földrajza XLIV. In *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez VII.* Ed. G. Dongó Gyárfás. Sátoraljaújhely : A „Zemplén“ könyvnyomtató intézetéből, 1902.
- Zempléni vizitációk 1629 – 1671. Miskolci Csulyák István zempléni esperes és hivatali utódainak feljegyzései.* Ed. D. Dienes. Sáropatak : Sáropataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, 2008. 471 s. ISBN 9789638684196.
- Zsigmond-kori oklevéltár VI.* Szerk. E. Mályusz, I. Borsa. Budapest : Akadémiai kiadó, 1999. 819 s. ISBN 963-631-099-8.

Parný mlyn vo Veľkom Šariši (1856 – 1945)*

Patrik Derfiňák

DERFIŇÁK, Patrik. Steam mill in Veľký Šariš (1856 – 1945). In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528. 2010, vol. 10, no. 1-2, p. 93-132.

Steam mill in Veľký Šariš was the most prominent private company from the 19th century. It became the biggest mill in Slovakia because of processing capacity and modern technology and maintained its position until twenties of the 20th century. This contribution is mainly devoted to business activity, its economic performance and the overall situation of Hungary in its milling industry at the turn of the 19th and 20th centuries, when other larger businesses had to cope with loss of foreign markets and growing competition in Hungary itself. The period after 1918 brought business stagnation that lasted until the end of World War II.

Key words: Veľký Šariš, Steam Mill, 19th–20th century.

Hospodársky vývoj v Uhorsku v priebehu 19. storočia, hoci prešiel viacerými zložitými premenami, bol stále v rozhodujúcej miere závislý od výsledkov poľnohospodárskej výroby. Napriek postupnej industrializácii krajiny, ešte v roku 1890 pracovalo v tomto odvetví viac ako sedemdesiat percent a do začiatku 20. storočia tento podiel klesol iba na zhruba 65 % obyvateľstva. Aj kvôli výrazným regionálnym rozdielom zostávalo Uhorsko typicky agrárnym štátom, čo však na druhej strane vytváralo veľmi dobré podmienky pre rozvoj predovšetkým ľahkého, najmä potravinárskeho priemyslu. Ten využívajúc domácu surovinovú základňu, rovnako ako skutočnosť, že išlo o kapitálovo menej náročné odvetvia priemyslu, poskytoval predovšetkým pre majiteľov veľkostatkov možnosť lepšieho zhodnotenia svojej produkcie. Z tohto pohľadu predstavoval najrozšírenejšiu formu podnikania mlynský priemysel, ktorého dlhodobú základňu tvorili malé vodné mlyny miestneho významu. Už v prvej polovici 19. storočia sa však začína objavovať aj nový typ mlynov, valcové mlyny, ktoré popri využívaní lacného, tradičného vodného pohonu postupne prechádzali aj na zavádzanie nových výkonnejších parných strojov.

Počiatky priemyselného spracovania obilia v moderných parných mlynoch sa tak na území dnešného Slovenska datujú už od roku 1835. V tomto roku totiž gróf Károlyi na svojom majetku v Šuranoch založil prvý parný mlyn, čím otvoril úplne novú kapitolu v rozvoji tohto druhu podnikania. Parné mlyny tak tvorili síce najmladšiu, ale súčasne najrýchlejšie sa rozvíjajúcu zložku mlynárstva v Uhorsku po-

* Príspevok vznikol ako súčasť riešenia grantového projektu KEGA 3/7499/09 s názvom Pramene k dejinám techniky a priemyselnej výroby na východnom Slovensku v novoveku.

čas obdobia druhej polovice 19. storočia. Ich vznik viedol k tomu, že vďaka efektívnejšej a kvalitnejšej produkcii postupne vytlačali z trhu väčšinou veľmi malé vodné, veterné či suché mlyny, vyrábajúce spravidla múku iba pre svoje najbližšie okolie.

Dôležitým impulzom pre rozvoj priemyselnej veľkovýroby múky na Slovensku, ale aj v celom Uhorsku bolo založenie niekoľkých veľkých parných mlynov v okolí Pešti v rokoch 1838 – 1848. Boli to účastinné spoločnosti vybavené v tom čase modernou technológiou, navyše s veľkou kapacitou, pretože iba tá mohla zaručiť návratnosť pomerne vysokých vstupných investícií. Aj vďaka ich úspešnej činnosti a schopnosti jednotlivých producentov presadiť sa na západoeurópskych trhoch, sa mlynský priemysel stal vzápätí synonymom úspechu a rozvoja priemyslu v celom Uhorsku. Za svoje úspechy však mohol ďakovať aj tomu, že potrebné suroviny i technické zariadenia bolo možné získať z domácich zdrojov. Kvalitné obilie sa pestovalo na väčšine územia krajiny. Druhou dôležitou podmienkou výroby kvalitnej múky boli výkonné stroje. Ich výrobcom sa stala predovšetkým firma A. Ganz, spolu s jej nasledovníkom A. Mechwartom. Jeho valcová stolica, umožňujúca kvalitné a podstatne efektívnejšie spracovanie vstupných surovín, sa rýchlo rozšírila práve vo veľkých parných mlynoch.¹ Do roku 1850 tak v Uhorsku vzniklo a začalo svoju činnosť prvých šesť parných mlynov. Ich počet však v nasledujúcich rokoch a desaťročiach rýchlo stúpal. V roku 1860 existovalo už 39 takýchto podnikov a roku 1870 ich počet stúpol na 175. Počas sedemdesiatych rokov 19. storočia sa napriek kríze, ktorá v roku 1873 postihla finančné trhy v strednej Európe, počet akciových parných mlynov ďalej rýchlo zvyšoval. V roku 1880 ich pracovalo 539, do roku 1894 stúpol ich počet na 1752 a v roku 1906 už na území Uhorska pracovalo dokonca 1908 parných mlynov.²

Ďalším významným impulzom pre rýchly rozvoj mlynského priemyslu v Uhorsku začiatkom päťdesiatych rokov 19. storočia bol zvýšený dopyt po chlebovinách najmä v priestore západnej Európy. Obilná konjunktúra sa tak, okrem najúrodnejších oblastí Uhorska, dotkla aj západoslovenských pestovateľov obilia a mlynárov. Tí totiž mali možnosť vďaka už existujúcej, i postupne priebežne budovanej dopravnej sieti rýchlo dopraviť svoju produkciu do západoeurópskych centier. Rovnako dôležitou bola aj skutočnosť, že parné mlyny vo veľkej väčšine prípadov predstavovali v tom čase veľmi výnosné podniky. V priebehu šesťdesiatych až osemdesiatych rokov 19. storočia sa napríklad čistý zisk parných mlynov na východnom Slovensku pohyboval spravidla v rozpätí 18 – 27% z hodnoty ich akciového kapitálu. Vo všeobecnosti však v rámci celého Uhorska nezriedka dosahoval výnos aj 35% ročne. To priťahovalo záujem nielen veľkostatkárov, ktorí sa takto usilovali ešte viac zhodnotiť produkciu svojich veľkostatkov, ale aj pozornosť obchodníkov a podnikateľov. Tí, okrem príležitostí súvisiacich s obchodnou činnosťou, videli v investíciách do mlynov aj možnosť rýchleho zhodnotenia svojho voľného kapitálu. Ideálnu formu podnikania, ktorá mohla spojiť záujmy oboch týchto skupín, predstavovalo zalo-

1 *Magyarország története a 19. században*. Szerk. A. Gergely. Budapest : Osiris, 2003, s. 301.

2 KALAVSKÝ, M. Mlynárstvo na Slovensku v 19. a 20. storočí. In *Vlastivedný časopis*. 1978, roč. 27, č.4, s. 179.

ženie akciovej spoločnosti. Rozložením potrebného základného kapitálu na väčšie množstvo podielov nižšej nominálnej hodnoty sa súčasne výrazne znižovalo vždy existujúce riziko straty vložených prostriedkov v prípade neúspechu spoločnosti.

Parné mlyny mali v porovnaní s tradičnými, menšími producentmi múky niekoľko významných výhod. Medzi tie najdôležitejšie patrila skutočnosť, že múka vyrobená vo veľkých mlynoch bola jednoznačne kvalitnejšia, pretože sa vyrábala s použitím modernej technológie. V porovnaní s pôvodne vyrábanými tromi druhmi, v parných mlynoch sa vďaka lepšiemu čisteniu vyrábalo až päť druhov múky, pričom sa súčasne predĺžila aj jej trvanlivosť. Ďalšou veľkou výhodou bolo, že veľké parné mlyny ľahšie získavali kvalitné suroviny na výrobu, pričom s dodávateľmi obilia mohli uzatvárať dlhodobé zmluvy najmä na dodávky kvalitnej tvrdej pšenice. Malé mlyny boli v plnej miere odkázané iba na miestnu produkciu obilnín, čomu museli spravidla úplne prispôbiť vyrábaný sortiment výrobkov. Tretia výhoda, ktorú mali veľké parné mlyny voči malým výrobcom, spočívala v tom, že dokázali kvalitnú múku nielen produkovať lacnejšie, ale navyše mohli svojim väčším odberateľom v prípade potreby poskytovať dlhodobý úver. V niektorých prípadoch si dokonca zakladali aj vlastné predajne, kde mohli dokonca v porovnaní s konkurenciou znížiť cenu vlastných výrobkov.

Prvá etapa rýchleho rozvoja priemyselného spracovania múky v Uhorsku spadá do rokov 1838 – 1866. Okrem uvedených faktorov ho výrazne ovplyvnila aj hospodárska politika viedenského dvora. Jeho predstavitelia na jednej strane colnými bariérami bránili dovozu múky zo zahraničia, na druhej strane všestranne podporovali vývoz uhorskej múky do zahraničia. Rozvoju uhorského mlynskeho priemyslu súčasne pomohla aj vysoká kvalita výroby, keď už na londýnskej výstave roku 1862 bola uhorská múka označená za najlepšiu múku na svete. Jej kvalita sa prejavila aj v neustále stúpajúcom vývoze. Kým v roku 1868 predstavoval export za hranice monarchie 160-tisíc ton múky, v roku 1885 to už bolo 350-tisíc a v roku 1896 dokonca 790-tisíc ton múky.³

Slovensko však aj napriek tomu, že predstavovalo priemyselne vyspelejšiu časť Uhorska, zostávalo dlho krajinou mlynskej malovýroby. Najmä na východnom Slovensku sa iba veľmi pomaly presadzovali nové, moderne vybavené akciové parné mlyny. Nezaujímajúc prípadných zakladateľov pramenil z viacerých skutočností. Jednou z nich bol fakt, že veľký počet vodných panských mlynov prinášal svojim majiteľom síce neveľký, no pravidelný príjem, navyše pri nepatrných prevádzkových nákladoch. V celom Uhorsku sa z tohto dôvodu, až do prvej svetovej vojny, udržal pomerne vysoký počet takýchto väčšinou malých mlynov. V nich najčastejšie pracoval iba samotný mlynár, iba niekedy, v prípade väčších mlynov, s jedným či dvoma pomocníkmi. Z technického hľadiska je možné vodné mlyny rozdeliť do dvoch veľkých skupín. Tú prvú tvorili lodné mlyny, ktoré sa však v priestore východného Slovenska nemali možnosť širšie uplatniť. Druhú, počtom rozhodujúcu skupinu tvorili mlyny potočné. Tie podľa spôsobu prívodu vody možno rozdeliť na mlyny na spodnú vodu, kde koleso je ponorené do vody a poháňané zospodu, a mlyny na

3 SLOUP, V. *Československé mlynařství 1936*. Brno 1937, s. 165.

vrchnú vodu. V tomto prípade voda z prírodného kanála dopadá zhora na lopatky mlynského kola. Počet vodných mlynov, aj keď pri jeho určovaní poznáme často iba odhady a nepresné údaje, bol aj napriek vážnym neskorším problémom uhorského mlynského priemyslu, počas posledných desaťročí 19. a na začiatku 20. storočia, stále vysoký. Kým v roku 1863 pracovalo na území Uhorska celkovo 13 474 mlynov, v roku 1873 už dokonca 17 249, v roku 1885 ich počet síce klesol na 12 520, aby v roku 1894 opäť stúpol na 15 417. Vysoký počet týchto jednoduchých, ale pomerne efektívnych zariadení sa udržal aj začiatkom 20. storočia. Ešte v priebehu roku 1906 ich totiž evidovali v Uhorsku 13 425.⁴

Slovensko bolo navyše bohaté na vodné toky, čo umožňovalo získavať lacnú a ľahko dostupnú energiu na pohon početných vodných mlynov.⁵ Vážnou nevýhodou, ktorá súčasne umožnila dlho prežívať malým vodným mlynom, bola skutočnosť, že moderná veľkovýroba múky si vyžadovala veľké množstvo obilia. Jeho doprava do hornatých oblastí Slovenska však bola pomerne nákladná. Predražovala sa najmä vinou nevyhovujúceho stavu cestných a vodných komunikácií. Verejnosťou najviac vnímaným faktom, výrazne obmedzujúcim vznik veľkých mlynských akciových spoločností na území dnešného Slovenska, bol dlhodobý nedostatok voľného kapitálu. Ten však bol nevyhnutnou podmienkou na zakladanie väčších priemyselných podnikov. Chýbali aj silnejšie finančné ústavy orientujúce sa na financovanie potrieb rozvíjajúceho sa uhorského priemyslu. V roku 1867 síce napríklad vznikol Uhorský hypotekárny ústav, ten sa však sústredil výhradne na financovanie prevádzky a modernizácie veľkostatkov.⁶ Postupne sa rozvíjajúci súkromný bankový sektor, reprezentovaný najmä akciovými sporiteľňami, sa vzhľadom na vlastnú kapitálovú slabosť vyhýbal väčším investíciám do priemyselných podnikov. Uprednostňoval skôr poskytovanie menších úverov solventnejším vrstvám obyvateľstva, ktoré boli kryté nehnuteľnosťami alebo štátnymi cennými papiermi.⁷

Hoci situácia nebola jednoduchá, aj napriek tomu však od polovice päťdesiatych rokov 19. storočia nastáva určitý pokrok i v budovaní mlynského priemyslu na východe Slovenska. Obilná konjunktúra, ktorá umožnila rýchlejší rozvoj potravinárskeho priemyslu západného Slovenska, sa síce tohto územia významnejšie nedotkla, predsa však došlo aj v tomto priestore k zvýšeniu dopytu po kvalitnejšej múke, najmä z radov väčších miestnych obchodníkov a obyvateľstva. Prvý pokus založiť parný mlyn v Košiciach, uskutočnený v roku 1851, sa však ešte skončil neúspechom, najmä pre nedostatočný záujem miestnych obchodníkov a statkárov. Svoju úlohu pritom nepochybne zohrala aj celková situácia panujúca v Uhorsku tesne po potla-

4 LAMBRECHT, K. *Magyar malmok könyve*. Budapest 1915, s. 30.

5 ŠA Prešov, Šarišská župa. Podžupan, inv. č. 255 (1874), VIII E 1-7. šk. 34, Sáros megye területén létező gyárak fökimutatása (1874).

6 Bližšie: TOMKA, B. *A magyarországi pénzüzetek rövid története (1836 – 1947)*. Budapest : Gondolat, 1996, s. 20, 22. Ústav vznikol s na tú dobu mimoriadne vysokým základným kapitálom v hodnote šesť miliónov zlatých.

7 DERFIŇÁK, P. Prešovská sporiteľňa účastinná spoločnosť. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, Vol. 6/2006, s. 179.

čení povstania prebiehajúceho v rokoch 1848/1849. Preto prvým veľkým a moderne vybaveným parným obchodným mlynom, ktorý na východnom Slovensku vznikol v roku 1856, bol práve mlyn vo Veľkom Šariši. Neskoršie obchodné úspechy tohto podniku potlačili počiatočnú nedôveru a podnietili aj vznik ďalších mlynských podnikov. Vďaka tomu sa akciové parné mlyny postupne zakladali v Košiciach (1861 – 1863), Spišskej Novej Vsi (1862) a Čani (1863). Pri zakladaní všetkých týchto podnikov mal rozhodujúci podiel kapitál miestnych obchodníkov a remeselníkov. Spočiatku len v menšej miere sa na ňom podieľali aj miestni veľkostatkári, ktorí boli v tom čase skôr dôležitými dodávateľmi vstupných surovín. Aj napriek tomu však obsadzovali významné miesta vo vedení týchto podnikov, využívajúc pri tom nielen svoje spojenia s miestnou štátnou správou, ale neraz tiež svoje v tom čase ešte stále platiace feudálne privilégia.

Vznik najstaršieho východoslovenského obchodného mlyna vo Veľkom Šariši je spojený s menom známeho prešovského podnikateľa Karola Rainera. Jeho spočiatku jediným a najdôležitejším spoločníkom sa stal barón Luženský, majiteľ vodného práva i pôvodného vodného mlyna vo Veľkom Šariši. Spoločne chceli využiť stále stúpajúci dopyt po kvalitnej múke v Prešove i širšom okolí, ktorý už nestačili uspokojovať existujúci výrobcovia. Preto zastaraný vodný mlyn vo Veľkom Šariši dali úplne prebudovať a rozšíriť. Tento mlyn pritom patril k tým najväčším v celom priestore Šarišskej stolice. Mal dôležité miesto aj v dejinách mestečka. Často sa spomína v dochovaných písomných prameňoch a zachytáva ho aj najznámejšie vyobrazenie hradu vo Veľkom Šariši z roku 1617.⁸ V roku 1685 sa napríklad opisuje v situácii, keď došlo k definitívnemu potlačeniu rozsiahleho protihabsburského povstania vedeného Imrichom Tökölim. S príchodom cisárskych jednotiek a obnovením moci Habsburgovcov sa začalo účtovanie s povstalcami, keď postupne dochádzalo najmä ku konfiškáciám ich majetkov.

V tejto súvislosti, presne 1. októbra 1685, vypracovali dvaja cisárski komisári, Juraj Turcsányi a Matej Medveczky, jeden zo súpisov konfiškovaných majetkov na Šariši.⁹ V rámci neho venovali pozornosť aj mestečku Veľký Šariš. To podľa ich názoru počas bojov veľmi utrpelo. Obyvateľstvo schudobnelo, hospodárske i obytné budovy, vrátane tunajšieho kaštieľa boli silne poškodené. Oba kedysi výnosné veľkošarišské hostince boli prázdne a poškodené. O ich podrobnom skúmaní reálneho stavu svedčí aj konštatovanie, že v mestečku sa nachádza mlyn, ktorý pracuje so štyrmi kameňmi. Ako však dodávajú, v tom čase sa v ňom nachádzali iba tri mlecie kamene. Samotný mlynár za normálnych okolností mal nárok na jednu tretinu

8 Ide o tzv. Hufnagelovu vedutu, ktorá zachytáva mlyn v podobe, v akej pracoval roku 1617. Jej autorom je flámsky umelec Jacob Hufnagel, ktorý medirytinu vytvoril na základe staršej maľovanej predlohy svojho otca G. Hufnagela, pochádzajúcej približne z roku 1600. Zaujímavosťou je, že okrem mlyna a ďalších významných dominant Veľkého Šariša na nej zachytil aj pre prevádzku mlyna mimoriadne dôležitý vodný kanál, ktorý pod názvom Martala existuje dodnes.

9 Podrobnejšie aj DERFIŇÁK, P. Veľký Šariš v dávnom roku 1685. In *Veľkošarišan*. 2010, roč. 19, č. 10, s. 6.

príjmov z mlyna a týždenne pol gbelu raže. Za to ale musel realizovať stavebné práce pri oprave kaštiela a chovať pre panstvo svine. V roku 1685 sa aj jeho situácia výrazne zhoršila. Obilia na mletie vôbec nebolo a jeho príjmy tak klesli na minimum.¹⁰

Napriek tomu, že mlyn mal bohatú históriu a na miestne pomery aj nadpriemernú spracovateľskú kapacitu, rozhodli sa ho nielen prestavať a zväčšiť, ale aj vybaviť podstatne výkonnejšou modernou technikou. Ich kapitál však nestačil na dokončenie plánovanej rozsiahlej modernizácie, preto sa rozhodli potrebné prostriedky získať založením akciovej spoločnosti. Zakladajúci výbor spoločnosti, pod vedením pôvodných majiteľov vodného mlyna Karola Rainera a baróna Luženského, navrhol vydať spolu tisíc kusov akcií v hodnote po 200 zlatých.¹¹

Napriek tomu, že zakladatelia získali podporu pomerne veľkého počtu akcionárov priamo v Prešove a blízkom okolí a akcie sa predávali aj vo viacerých ďalších mestách, nepodarilo sa naplniť pôvodne plánovaný cieľ.¹² Akciový kapitál sa nakoniec ustálil na výške 100-tisíc zlatých. Väčšinu akcií si kúpili prešovskí obchodníci a remeselníci, medzi ktorými nachádzame v tom čase známe mená, ako napríklad J. Benczúr, V. Benczúr, K. Cunczius, F. Kochmann, S. Ganzang, K. Rainer, K. Steinerová, L. Thror, J. Riszdorfer, F. a K. Dunkel či C. Scharz. Táto početnejšia skupina akcionárov upisovala cenné papiere najčastejšie v hodnote od tisíc do dvetisíc zlatých. Menej početná skupina akcionárov pochádzala z radov miestnej šľachty. Tá však na druhej strane upisovala cenné papiere vo vyššej nominálnej hodnote. Medzi zakladateľmi, okrem samotného baróna J. Luženského, nachádzame aj L. Szentandrásyho, E. Pulszkého, resp. členov významných miestnych rodín Banó a Meliorisz.¹³ Spočiatku sa podniku darilo. Svedčí o tom nielen pravidelne dosahovaný zisk, ale aj skutočnosť, že o informácie týkajúce sa priamo prevádzky, rovnako ako o jednotlivých skúsených zamestnancov, mali záujem aj ďalšie mlynské podniky, ktoré postupne vznikali v priestore východného Slovenska. Dokladom je napríklad záujem zakladateľov Košického umelého mlyna o odborníkov aj informácie týkajúce sa vybudovania a zariadenia nového podniku.¹⁴

Ťažkú ranu nádejne sa rozvíjajúcej spoločnosti, ktorá postupne so svojimi výrobkami prenikala do všetkých väčších miest východného Slovenska, však spôsobil

10 Bližšie: MOL. *Urbaria et Conscriptiones* 6:26. Správa je datovaná dňom 1. októbrom 1685.

11 *Programm der Kunstmühle und Maschinenfabrik zu Nagy Sáros*. Leutschau 1856, s. 7. Aj napriek tomu sa postupne vo viacerých odborných publikáciách objavili aj iné termíny v súvislosti so založením tejto akciovej spoločnosti. Jej vznik do roku 1859 napríklad kladú autori v publikácii *Dejiny Slovenska III*. Red. S. Cambel. Bratislava : Veda, 1992, s. 159.

12 V blízkom okolí sa akcie upisovali v Kežmarku, Levoči, Spišskej Novej Vsi a Košiciach. Okrem toho potrebný kapitál sa snažili zakladatelia získať prostredníctvom finančných ústavov i súkromných osôb tiež v Debrecíne, Miškovci, Nyiregyháze, Pešti a dokonca aj vo Viedni.

13 *Programm der Kunstmühle...*, s. 10.

14 VADKERTYOVÁ, K. Výrobná a obchodná činnosť Košického umelého mlyna akciovej spoločnosti v Košiciach v rokoch 1862 – 1918. In *Nové obzory* 20. Zost. I. Michnovič. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1978, s. 120.

ničivý požiar. Ten vo výrobných priestoroch podniku vypukol v roku 1867, pričom budova i zariadenie mlyna boli z veľkej časti zničené.¹⁵ Náklady na jeho opravu spôsobili v roku 1868 podniku vysokú stratu, ktorú bolo potrebné riešiť nielen použitím všetkých postupne vytvorených rezerv, ale aj znížením základného kapitálu spoločnosti na 68-tisíc zlatých. Z tejto situácie sa podnik spamätával pomerne dlho. Začiatkom sedemdesiatych rokov sa síce jeho predstavitelia pokúšali získať nové prostriedky na rozšírenie a celkovú modernizáciu prevádzky. Neúrody v rokoch 1870 – 1872, spôsobené predovšetkým suchom, a následný finančný krach na európskych burzách v roku 1873 však nepriaznivo ovplyvnili hospodárenie podniku i možnosti získania nového kapitálu. Aj napriek tomu, že podnik prakticky neustále dosahoval pomerne vysoký zisk a jeho vedenie sa usilovalo každoročne vyplácať svojim akcionárom dividendy, opäť sa podarilo postupne predať iba časť z ponúkaných nových akcií. Základný kapitál spoločnosti sa tak opäť podarilo zvýšiť, tentokrát na úroveň 128-tisíc zlatých.¹⁶ Nové prostriedky umožnili vedeniu podniku začať s postupnou modernizáciou technického vybavenia mlyna a ďalej rozširovať jeho spracovateľskú kapacitu. Aj vďaka tomu bol veľkošarišský mlyn najvýznamnejším priemyselným podnikom v priestore Šariša, pričom veľkosťou a počtom zamestnancov mu mohol konkurovať iba solivarský závod na výrobu soli, nachádzajúci sa však vo vlastníctve štátu.¹⁷

Výraznejšie zlepšenie situácie na trhu s mlynskými výrobkami priniesol opäť až záver sedemdesiatych rokov 19. storočia. Postupné odbúravanie dôsledkov finančnej krízy, spolu s nárastom dopytu po múke v Uhorsku i za jeho hranicami, mali pozitívny dopad na hospodárske výsledky mlyna i na zvýšenie záujmu o jeho cenné papiere. Aj vďaka tomu prostriedky získané z predaja akcií i prevádzkového zisku umožňovali predovšetkým neustále rozširovať spracovateľskú kapacitu podniku. Tá pôvodná, v objeme okolo 5 000 ton múky ročne, ktorú mal podnik v roku 1866, sa do roku 1888 postupne zvýšila na 24 000 ton. Podnik navyše už začiatkom osemdesiatych rokov začal na mletie v plnej miere využívať tzv. ganz-mechwartové valcové stolice. Namontovala ich peštianska firma Ganz – Danubius, pričom dvojice liatinových valcov nielenže úplne nahradili pôvodné mlynské kamene, ale vďaka nim aj vyrobená múka mala vyššiu kvalitu.¹⁸ Od roku 1882, keď bola dokončená železničná prípojka k hlavnej trati Prešov – Sabinov, spolu s mostom cez Torysu, doplnila zariadenie mlyna malá parná lokomotíva, ľudovo nazývaná „mlinska

15 REPČÁK, J. *Literatúra k dejinám Veľkého Šariša : Predbežný súpis*. Prešov : Štátna vedecká knižnica, 1969, s. 9.

16 Najprv zníženie a následné zvýšenie základného kapitálu akciovej spoločnosti, spojené s nutnou prestavbou mlyna, bolo niektorými autormi vnímané ako založenie nového podniku. Napríklad založenie parného mlyna vo Veľkom Šariši, ako účastinnej spoločnosti tamojších podnikateľov, uvádza publikácia HORVÁTH, Š. – VALACH, J. *Peňažníctvo na Slovensku do roku 1918*. Bratislava : Alfa, 1978, s. 68.

17 ŠA Prešov, Šarišská župa. Podžupan, inv. č. 255 (1874), VIII E 1-7, šk. 34, Sáros megye területén létező gyárak fökimutatása (1874).

18 *Magyarország története...*, s. 351.

džurka“. Jej úlohou bolo dopravovať do mlyna privázané obilie. Späť, k prekládke na hlavnej trati, následne ťahala vagóny s vyrobenou múkou.¹⁹ Mlyn síce 27. augusta roku 1885, spolu s časťou mestečka Veľký Šariš, opäť vyhorel, v priebehu nasledujúceho roku ho však obnovili, a to v termíne, že mohol ešte začať spracovávať novú úrodu.

Dôležité pre úspech mlyna vo Veľkom Šariši bolo, že aj napriek pomerne rýchlemu nárastu objemu výroby sa vedeniu podniku darilo udržiavať vysokú kvalitu výrobkov. Kým pôvodné vodné mlyny vyrábali iba tri druhy múky, konkrétne hladkú, chlebovú a krupicovú, parné mlyny pracujúce s tzv. polovysokým mletím produkovali kvalitnejšie výrobky. Vďaka dokonalejšiemu čisteniu získavali až päť druhov múky, navyše s predĺženou trvanlivosťou. Najmä nulová pšeničná múka produkovaná uhorskými mlynmi bola považovaná za najlepšiu na svete.²⁰ Veľkošarišská múka získala viaceré ocenenia nielen v regionálnych či celouhorských, ale aj na prestížnych európskych výstavách. Napríklad v roku 1879 ju ohodnotili striebornou medailou na veľkej berlínskej výstave a zlatou na výstave vo Viedni.²¹ V roku 1869 zasa získala medailu na priemyselnej výstave v Lipsku, roku 1885 na podobnej výstave v Budapešti a o desať rokov neskôr získala aj zlatú medailu z mileniálnej výstavy z Budapešti.

Z hľadiska ďalšieho rozvoja podniku bol veľmi dôležitý rok 1887. Ten z pohľadu uhorských výrobcov múky bolo možné vo všeobecnosti hodnotiť ako nie veľmi priaznivý. Ceny vstupnej suroviny kolísali a stúpajúca konkurencia neumožňovala podniku dosahovať dostatočne vysoký zisk. Aj viacerí veľkí odberatelia vyčkávali s nákupom múky a využívali neistotu, ktorá na trhu s múkou panovala.

Tieto pomery viedli k tomu, že v snahe znížiť straty pristupovali mlyny k obmedzovaniu výroby. Aj veľkošarišský mlyn počas júla roku 1887 vôbec nepracoval. Napriek tomu dokázal, vlastne iba počas jedenásť mesiacov trvajúceho obchodného roka, spracovať spolu 29 587,9 tony obilia. Z tohto množstva sa mu podarilo rozhodujúcu časť výrobkov aj predať, takže koncom roka zostalo na sklade iba 949,6 ton zásob. Vzhľadom na problém s výrobou i odbytom múky, sa tento nečakane úspešný výsledok pripisoval, podobne ako viackrát predtým aj potom, predovšetkým mimoriadnym schopnostiam a úsiliu riaditeľa veľkošarišského mlyna Lászlóa Bieleka. Počas roka bolo navyše potrebné riešiť aj viaceré opravy a výmenu opotrebovaných častí parného stroja, rezervných prístrojov vyrábajúcich elektrinu, rovnako ako ďalších menších zariadení potrebných na zabezpečenie nerušenej prevádzky mlyna. Pri realizácii týchto technických vylepšení podniku pomohli aj prostriedky získa-

19 *Veľký Šariš – mesto a hrad*. Ed. M. Levendovský. Veľký Šariš : Vydavateľstvo Pavel Sárosy, 1999, s. 126.

20 Nulová pšeničná múka predstavovala najkvalitnejšiu krupicovú múku produkovanú v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch 19. storočia. V deväťdesiatych rokoch bola dokonalejšia technológia mletia ešte zjemnená a označovaná 0 – 0 (tzv. dvojnulka). Zaradenie vyrábanej múky do jednej zo spomínaných kategórií záviselo od veľkosti jednotlivých múčnych zrníek.

21 *Veľký Šariš – mesto a hrad...*, s. 126.

né vydaním 1600 kusov nových akcií. Okrem niekoľko málo kusov všetky cenné papiere kúpili starí akcionári, čím vyjadrili svoju dôveru podniku, ktorý „...*takto kapitálovo posilnený mohol smelo hľadiet' do budúcnosti...*“²²

Podnik, aj napriek potrebe pomerne značných investícií, dosiahol za rok 1887 pomerne vysoký zisk. Ten správna rada navrhla rozdeliť nasledovne: pre majiteľov starých akcií na každú z nich po desať zlatých, čo zo zisku odčerpalo 16 000 zlatých. Ďalších osemtisíc zlatých sa rozdelilo majiteľom nových akcií, pričom na každú z nich pripadlo po 5 zlatých. Zostávajúcich 3 669 zlatých a 62 grajciarov sa previedlo do rezervného fondu spoločnosti, ktorý bol v tom čase úplne prázdny. Vzhľadom na uskutočnenú opravu mlyna a technického zariadenia po požiari dosahoval iba 101 zlatých a 98 grajciarov.²³

Medzi zaujímavé obdobia počas existencie mlyna vo Veľkom Šariši, ktoré navyše plne odrážalo zložitosť podnikania v tom čase, možno zaradiť záver deväťdesiatych rokov 19. a začiatok 20. storočia. V tomto období sa pôvodný, viac menej stabilný nárast objemu výroby múky pomaly končí. To sa postupne v nemalej miere prejavilo aj na výsledkoch, ktoré v rámci svojho hospodárenia dosahoval mlyn vo Veľkom Šariši. Faktorov, ktoré to spôsobili, bolo hneď niekoľko. Spomedzi tých, ktoré by sme mohli označiť ako vonkajšie, najvýraznejší podiel mal dovoz lacných surovín a múky z amerického kontinentu do Európy. Spomedzi problémov, ktoré mali pôvod v samotnom Uhorsku, to bol predovšetkým neúmerne nárast spracovateľských kapacít mlynského priemyslu. Ten sa následne kvôli tomu postupne stával existenčne závislým na vývoze svojich výrobkov do zahraničia.

Pritom vedenie mlyna vo Veľkom Šariši i jeho akcionári mohli začiatok deväťdesiatych rokov očakávať s optimizmom. Základný majetok spoločnosti sa podarilo zvýšiť na 320 000 zlatých, podstatne sa rozšírila aj jeho spracovateľská kapacita. Podnik navyše disponoval moderným technickým vybavením, výbornou povestou spoľahlivého, solventného odberateľa obilia a súčasne aj dodávateľa celého sortimentu mlynských výrobkov nielen v miestnom meradle, ale aj v priestore Haliče či dokonca u viacerých partnerov v západnej Európe. Keďže firma už od svojho vzniku vykazovala solídne hospodárske výsledky, čo dokumentuje aj tabuľka č. 1, očakávali akcionári celkom prirodzene, že po prekonaní agrárnej krízy, ktorá postihla značnú časť Európy približne v rokoch 1882 – 1886, bude mlyn pracovať s ešte lepšími výsledkami.

22 A Nagysárosi Műmalom zárszámadása. In *Sárosvármegye Közlöny*. 1888, roč. 7, č. 5, s. 2.

23 A Nagysárosi Műmalom zárszámadása. In *Sárosvármegye Közlöny*. 1888, roč. 7, č. 5, s. 2. Rezervné fondy sa akciová spoločnosť v nasledujúcich rokoch usilovala udržiavať na čo najvyššej úrovni. Okrem prípadných výrobných strát sa z nich totiž postupne vykrývali aj stavebné úpravy podniku, nákup nového strojného vybavenia a v neposlednom rade aj sezónne výkyvy cien nakupovaných vstupných surovín. Najmä posledná položka často rozhodovala o celkovom hospodárskom výsledku spoločnosti.

Tabuľka č. 1. Čistý zisk veľkošarišského mlyna v zlatých

Rok	Čistý zisk v zlatých	Rok	Čistý zisk v zlatých
1870	40 727	1879	90 558
1872	56 078	1880	117 300
1877	72 281	1883	103 834
1878	64 584	1890	35 000

(Zdroj: *Felvidéki Szemle, ŠA Prešov*)

Úroveň dosahovaného čistého zisku totiž rozhodujúcim spôsobom podmieňovala aj výšku každoročne vyplácaných dividend. Veľkošarišský mlyn, pokiaľ možno súdiť podľa dochovaných údajov, v rokoch 1872 – 1884 vyplácal svojim akcionárom každoročne dividendy vo výške 30 – 45 zlatých na jednu akciu, ktorej nominálna hodnota bola 200 zlatých.²⁴

Prvé roky poslednej dekády 19. storočia však priniesli pre uhorských podnikateľov v oblasti mlynskeho priemyslu veľké sklamanie. Napriek tomu, že veľké akciové uhorské mlyny využívali všetky najnovšie technické objavy a stroje vyvíjané v odbore, situácia vo výrobe a predovšetkým v odbyte múky sa rýchlo zhoršovala. Značná časť Európy bola postupne doslova zaplavená lacnou múkou a obilím, vďaka zdokonaleniu lodnej dopravy výhodne prívážaným zo zámoria. Európsky mlynský priemysel, medzi špičku ktorého patrili aj uhorské mlyny, tak začal rýchlo strácať svoje dovtedy dominantné postavenie. Ani síce veľmi kvalitná, ale súčasne pomerne drahá uhorská múka nedokázala americkej produkcii účinne konkurovať. Preto postupne dochádza k výraznému poklesu využívania existujúcich výrobných kapacít.

Táto skutočnosť sa výrazne dotkla aj silnej skupiny východoslovenských parných mlynov, medzi ktorými mal veľkošarišský podnik dominantné postavenie. Ich predstavitelia sa museli vzdať veľkej časti tradičných vývozných oblastí a iba vďaka colnej ochrane územia rakúsko-uhorskej monarchie si dokázali udržať aspoň dôležité odbytové územia v oblasti Haliče a Sliezska. Samotný veľkošarišský mlyn sa snažil všetkými prostriedkami čeliť neprijemnej konkurencii. Mohutne investoval do modernizácie výroby, zakladali sa nové obchodné zastúpenia, v plnej miere sa využívala silná colná ochrana vnútorného trhu a tiež v predošlých rokoch vytvorené rezervy. V tomto smere je nepochybne zaujímavé, že počas celej svojej existencie mlyn vo Veľkom Šariši iba v minimálnej miere využíval bankové úvery. Prakticky celý svoj chod i náročné investície do nových technológií dokázal financovať z vlastného kapitálu a prevádzkového zisku.²⁵

Značný pokles čistého zisku veľkošarišského parného mlyna začiatkom deväťdesiatych rokov 19. storočia možno v najväčšej miere pripísať práve tejto novej

24 VADKERTYOVÁ, K. Mlynský priemysel na východnom Slovensku v rokoch 1848 – 1918. In *Nové obzory* 22. Zost. I. Michnovič. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1980, s. 45 – 70.

25 DERFIŇÁK, P. Chátrajúci mlyn bol kedysi najväčší na Slovensku. *Prešovský denník Korzár*. 2004, roč. 6, č. 10, s. 5.

konkurencii. Vo všeobecnosti možno konštatovať, že pokles v rokoch 1890 – 1893 predstavuje v porovnaní s predošlým obdobím zhruba päťdesiat percent.²⁶ Ani rok 1893 nepriniesol zlepšenie pomerov v mlynskom priemysle a predaji jeho produkcie. Do Európy stále vo veľkom množstve dovážaná lacná americká pšenica a múka spôsobili výrazný pokles cien uhorskej produkcie. Jej vývoz do zahraničia kvôli tomu zostával nerentabilný. Uhorské mlyny preto zostávali v stále väčšej miere odkázané len na domáci trh, čo viedlo k ďalšiemu zosilneniu konkurenčného boja medzi nimi. Jeho najzreteľnejším dôsledkom bol ďalší, pomerne výrazný pokles cien celého vyrábaného sortimentu, pozostávajúceho z rôznych druhov múky a ďalších produktov.

Takáto cenová vojna samotnému veľkošarišskému mlynu spôsobovala veľké straty. Napriek tomu, že sa v priebehu roka spracovalo 25 590,5 ton pšenice a 903,9 tony raže a väčšinu tohto množstva sa podarilo vďaka zvýšenej aktivite riaditeľstva aj predať, keď na sklade na konci roku zostalo iba 794,4 tony výrobkov, spoločnosť nedokázala zvýšiť svoj čistý zisk. Ten dosiahol iba 40 778 korún a 29 halierov. Treba síce pritom upozorniť na skutočnosť, že zo zisku sa odpísala suma 42 250 korún a 61 halierov. Tá sa podľa rozhodnutia vedenia mlyna a akcionárov previedla do mimoriadneho rezervného fondu, z ktorého sa priebežne čerpali prostriedky na modernizáciu podniku. Napriek nižšiemu vykázanému zisku vedenie podniku navrhlo vyplatiť na dividendách akcionárom 64 000 korún s tým, že chýbajúcich 23 220,71 korún sa doplní z riadneho rezervného fondu spoločnosti.²⁷ Takýto postup sa v tomto období spravidla uplatňoval aj kvôli zníženiu daňového zaťaženia. Pre akcionárov toto rozhodnutie však prinieslo výnos 20 korún na akciu.

V nasledujúcom roku 1894 sa situácia mierne zlepšila. Vďaka stabilizácii cien na trhu s obilím sa výsledky hospodárenia spoločnosti zlepšili. Aktívnu obchodnú politiku a získavaním nových obchodných zástupcov sa podarilo rozšíriť okruh stálych zákazníkov najmä v oblasti Haliče. Mlyn dokázal počas roka spracovať spolu 28 620 ton obilia. Všetok vyrobený tovar sa podarilo predať a na konci roka na sklade neevidovali významnejšie množstvo múky. Čistý zisk spoločnosti sa v porovnaní s predošlým rokom mierne zvýšil na 48 882, 96 korún s tým, že súčasne sa do mimoriadneho rezervného fondu previedlo ďalších 40 888, 21 korún. Vedenie podniku navrhlo, vzhľadom na celkový výsledok hospodárenia, znížiť celkovú výšku vyplácaných dividend na 57 800 korún. Chýbajúce prostriedky v celkovom objeme 8 716,04 korún sa mali čerpať z riadneho rezervného fondu spoločnosti.²⁸

Vedenie podniku sa nepriaznivú situáciu usilovalo zmierniť, keď okrem hľadania nových odbytov začalo realizovať aj výrazné prevádzkové úspory. Súčasne však je potrebné konštatovať, že sa nezanedbávala ani v tom čase pomerne rozvinutá

26 To, že vo finančných výkazoch sa na prvý pohľad pokles výraznejšie neprejavil, možno pripísať skutočnosti, že v Uhorsku v tom čase došlo k zmene. Pôvodný zlatý sa postupne začal prepočítavať na koruny, v pomere jeden zlatý rovná sa dve koruny. VADKERTYOVÁ, K. Mlynský priemysel..., s. 45 – 70.

27 A Nagysárosi Műmalom. In *Felvidéki Szemle*. 1894, roč. 19, č. 16, s. 3.

28 A Nagysárosi Műmalom. In *Felvidéki Szemle*. 1895, roč. 20, č. 11, s. 2.

sociálna starostlivosť o zamestnancov mlyna. Hoci penzijný fond sa začal postupne vytvárať už v predošlom období, v roku 1894 došlo k oficiálnemu založeniu ďalšieho podporného spolku. Dňa 1. januára začal svoju činnosť Nemocenský a pohrebný spolok sv. Jána Nepomuckého vo Veľkom Šariši. Keďže na jeho vzniku sa začalo pracovať už oveľa skôr, hneď od začiatku mal 137 členov, väčšinou zamestnancov mlyna. Tí mali nárok v prípade potreby na bezplatné ošetrovanie, lieky a drobnú finančnú výpomoc v čase práceneschopnosti.²⁹ Spolok nepracoval dlho, neskôr sa totiž zamestnanci mlyna poistili v Okresnej nemocenskej pokladnici a prostriedky zhruba vo výške 10 000 korún, ktoré sa im postupne podarilo zhromaždiť, previedli do penzijného fondu zamestnancov veľkošarišského mlyna. Ten ku koncu roku 1894 dosahoval výšku 44 940 korún a 77 halierov, pričom už prebiehalo vyplácanie prvého dôchodku. Ten dostávala vdova po jednom z úradníkov pracujúcich v mlyne, v celkovej výške 480 korún ročne.

V politike maximálnej šetrnosti a hľadania nových úspor sa muselo, vzhľadom na situáciu na trhu s obilím a mlynskými výrobkami, pokračovať aj v nasledujúcich rokoch. Napriek tomu, že sa spracovalo zhruba rovnaké množstvo obilia ako v predchádzajúcom roku, celkovo 28 048,4 tony obilia, a na sklade zostali pomerne vysoké zásoby, finančné výsledky spoločnosti sa výrazne zlepšili. Ako však pripustilo vedenie mlyna, nemalý vplyv na to mali aj ďalšie úspory. Čistý zisk dosiahol výšku 79 682,89 korún, pričom súčasne sa ešte do mimoriadneho rezervného fondu previedlo ďalších 61 940 korún a 15 halierov.³⁰

Nasledujúci rok 1896 bol do veľkej miery špecifický. V celom Uhorsku zaznamenali mimoriadne veľkú nadúrodu obilia. Hoci jeho ceny na trhu plošne mierne klesli, mlyny na celom území museli opäť výraznejšie znižovať ceny svojich výrobkov. Mnohé z nich preto v tomto roku pracovali so stratou. Mlyn vo Veľkom Šariši však napriek týmto nepriaznivým okolnostiam hospodáril vcelku úspešne, keď spracoval spolu 28 200, 3 tony obilia. K tomuto výsledku jeho vedeniu pomohla predovšetkým dobrá povest' podniku, no tiež nepochybne aj vynikajúca kvalita vyrábanej múky. Tú v roku 1896 ocenili zlatou medailou na mileniálnej výstave v Budapešti. Na prvý pohľad menej viditeľným, no dôležitým predpokladom finančného úspechu spoločnosti bolo výrazné zníženie spotreby uhlia, používaného na pohon parných strojov. Došlo k tomu v dôsledku ukončenia realizácie nákladnej rekonštrukcie parného stroja, ktorá sa uskutočňovala postupne v priebehu roku 1895. Vďaka výraznému zníženiu nákladov sa podnik ľahšie dokázal vyrovnáť aj s neočakávanými stratami. Tou bol napríklad bankrot známej prešovskej obchodnej spoločnosti Linkesch – Podraczky. Tá, hoci pôsobila ako dlhoročný spoľahlivý obchodný partner veľkošarišského mlyna, zostala mu nakoniec dlžná viac ako sedemdesiat tisíc korún. Tieto prostriedky bolo potrebné, vzhľadom na nevyhnutnosť

29 *Dejiny Prešova 2*. Ed. I. Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1965, s. 48. Vedenie spoločnosti sa tak usilovalo nadviazať aj na činnosť viacerých podporných a charitatívnych organizácií pôsobiacich v tom čase v Prešove.

30 A Nagysárosi Műmalom. In *Felvidéki Szemle*. 1896, roč. 21, č. 5, s. 3.

pohľadávky, v plnej výške odpísať z prevádzkového zisku.³¹ Čistý zisk však aj napriek tomu dosiahol 93 086,67 korún. Vďaka tomu mohlo vedenie veľkošarišského podniku, aj napriek ťažkostiam, ktoré postihli mnohé iné obchodné parné mlyny, nechať schváliť akcionárom dividendy v celkovej výške 76 800 korún. Zostávajúce prostriedky prideliť do rezervného fondu spoločnosti.³²

Aj nasledujúci rok patril k tým zaujímavejším v rámci histórie podniku. Dlhotrvalé problémy s predajom múky a ďalších mlynských produktov na vnútornom uhorskom trhu, nadbytok výrobných kapacít a silný konkurenčný boj medzi jednotlivými mlynmi viedol k nárastu ich vzájomných rozporov. To nakoniec, práve v priebehu roku 1897, vyústilo do rozpadu celouhorského Združenia mlynského priemyslu. Následne v rôznych častiach krajiny si predovšetkým väčšie vidiecke mlyny začali vytvárať vlastné záujmové združenia. Jedno z nich vzniklo napríklad v Szegede, ďalšie sa vytvorilo v marci 1897 v Miškovci pod názvom Hornouhorská mlynská spoločnosť.³³ Na zakladajúcom valnom zhromaždení sa zaregistrovalo zhruba tridsať zástupcov parných akciových mlynov, medzi ktorými nechýbal ani zástupca veľkošarišského podniku. Po prerokovaní navrhnutých stanov a ich schválení prítomnými zástupcami spoločností, bolo zvolené aj navrhnuté predstavenstvo nového združenia. Za jeho predsedu bol zvolený barón Károly Hatvany-Deutsch, zastupujúci miškovecký mlyn. O význame a postavení veľkošarišského mlyna na tomto zhromaždení svedčí aj skutočnosť, že László Bielek, jeho dlhoročný riaditeľ, sa stal podpredsedom tejto novej spoločnosti. Hlavným cieľom založeného združenia bolo účinne chrániť záujmy svojich členov, v tomto prípade menších vidieckych mlynov, vzájomne si pomáhať a v prípade potreby vystupovať v záujme prijatia zákonov prospešných pre ďalší rozvoj mlynského priemyslu v Uhorsku. Už na tomto zakladajúcom zhromaždení sa však objavil aj ďalší, veľmi konkrétny cieľ, ktorým bola snaha menších mlynov spojením svojich síl získať čo najvýhodnejšie podmienky pri rajonizácii rakúsko-uhorského trhu s múkou.³⁴

Rajonizácia trhu s múkou bola životne dôležitou témou pre všetky väčšie uhorské mlyny. Ich vedenie muselo neustále zápasiť s nadprodukciou a silnou konkurenciou ostatných podnikov. Preto väčšina veľkých mlynov privítala úsilie dohodnúť sa na rozdelení trhov, ktoré pod tlakom okolností vyšlo práve z prostredia budapeštianskych veľkomlynov. Aj preto sa zástupcovia viacerých východoslovenských mlynov, predovšetkým veľkošarišského, spišskonovoveského, čanianskeho a košického, stretli v októbri 1897 na spoločných jednaniach v Košiciach. Tu sa mali dohodnúť nielen na spoločnom stanovisku k problému rajonizácie a rozdeleniu výrobných kvót na domácom uhorskom trhu, ale aj na spoločných zástupcoch, ktorí

31 Vedenie podniku celkovo muselo odpísať z čistého zisku spoločnosti 70 086, 79 korún. Strata to bola nečakaná a pomerne vysoká, pričom pred samotnými akcionármi ju vedenie vysvetľovalo veľmi nechotne. Bližšie: A nagysárosi műmalom közgyűlése. In *Felvidéki Szemle*. 1897, roč. 22, č. 9, s. 3.

32 A Nagysárosi műmalom közgyűlése. In *Felvidéki Szemle*. 1897, roč. 22, č. 9, s. 3.

33 VADKERTYOVÁ, K. *Mlynský priemysel...*, s. 65.

34 A magyar vidéki malomipar – egyesület. In *Felvidéki Szemle*. 1897, roč. 22, č. 11, s. 3.

by záujmy východoslovenských mlynov zastupovali na spoločnom stretnutí s predstaviteľmi ostatných podnikov v Budapešti. To sa malo uskutočniť do konca roka a podľa predpokladov sa na ňom malo dospieť k rozhodnutiu o vzájomne prijateľnom rozdelení výrobných kvót na území Uhorska.³⁵

Samotný obchodný rok 1897 sa pre veľkošarišský mlyn výraznejšie nelíšil od toho predchádzajúceho. Pre úspešné pôsobenie mlynov bol, a aj v súčasnosti je, mimoriadne dôležitý rozdiel medzi nákupnou cenou pšenice a cenou predávanej múky. Z tohto rozdielu mlyny financujú všetky svoje prevádzkové potreby a produkujú zisk. Tento rok predstavoval typickú ukážku toho, ako výrobu i dosahované výsledky mohli ovplyvňovať výkyvy, ktoré sa na tomto trhu objavovali. Najmä v druhej polovici roku 1897 sa kvôli slabej úrode vyšplhali ceny pšenice zrazu veľmi vysoko. Spracovanie drahého obilia zvyšovalo aj cenu múky a jej spotreba prirodzene začala klesať. Uhorské mlyny mali všeobecne značné problémy s jej odbytom. Jedným z možných riešení vzniknutej situácie bola snaha maximalizovať export mlynských výrobkov nielen do ostatných častí habsburskej monarchie, ale aj do zahraničia. Ten bol vďaka dobrej povesti uhorskej múky možný, na zahraničných trhoch sa však pre značnú konkurenciu iba ťažko dosahoval akýkoľvek zisk. Situáciu komplikovala aj skutočnosť, že vyrobenú múku nebolo možné dlhodobo skladovať. Naopak, aby sa zabránilo jej znehodnoteniu a stratám, bolo potrebné ju čo najrýchlejšie predat'. Preto mnohé podniky radšej vyvážali svoje výrobky do zahraničia, hoci aj za cenu vykazovania miernej straty.³⁶

Samotný veľkošarišský mlyn spracoval v roku 1897 spolu 26 209,1 tony obilia. Vzhľadom na odbytové problémy mierne stúpli zásoby, ktoré ku koncu roka evidoval podnik na sklade, keď dosiahli 1 734,2 tony. Čistý zisk spoločnosti sa však napriek horšiemu odbytu a poklesu množstva spracovaného obilia opäť zvýšil a dosiahol 97 690,75 korún. Riaditeľstvo navrhlo použiť z neho na výplatu dividend 76 800 korún.³⁷ Do riadneho rezervného fondu smerovalo 13 714,59 korún a do penzijného fondu zamestnancov uložili 7 172,16 korún, čím ho zaokrúhlili na 30 000 korún.

Hospodárske výsledky na podobnej, v porovnaní s konkurenciou veľmi uspokojivej úrovni, dosiahol veľkošarišský mlyn aj v nasledujúcom roku. Mierne stúpajúci dopyt po uhorskej múke na zahraničných trhoch umožnil, aj pri celkovo nižšej produkcii, dosahovať zaujímavý zisk. Okrem toho samotný veľkošarišský mlyn si úspešne počínal pri budovaní nových obchodných zastúpení v rakúskej časti monarchie. Okruh svojich odberateľov sa mu podarilo rozšíriť najmä v oblasti Haliče. Podnik v priebehu roka spracoval menej obilia ako v predošlom roku. Zomlelo sa

35 A felvidéki malmok értekezlete. In *Felvidéki Szemle*. 1897, roč. 22, č. 44, s. 3 – 4.

36 O tom, že aj mnohé veľké a v predošlých rokoch úspešné mlyny sa na rozdiel od veľkošarišského podniku dostávali do zložitej situácie, svedčí príklad budapeštianskeho mlyna Henger, založeného ako akciová spoločnosť v roku 1860. Tento moderne vybavený mlyn musel v priebehu deväťdesiatych rokov nielen že niekoľkokrát po sebe vykázať vysoké straty, ale aj znížiť svoj základný kapitál o polovicu. Bližšie: KLEMENT, J. Apák és fiák gazdasági stratégiái. In *AETAS*. 2005, roč. 20, č. 1 – 2, s. 80 – 83.

37 A Nagysárosi Múmalom. In *Eperjesi Lapok*. 1898, roč. 23, č. 4, s. 5.

25 299,4 tony obilia. Vďaka zvýšenému dopytu sa však podarilo nielen predat' všetku vyrobenú múku, ale podnik sa zbavil aj starších zásob.

Finančné výsledky podniku boli veľmi dobré, čo umožnilo v priebehu roka 1898 uskutočniť ďalšie menšie úpravy technického vybavenia podniku. Ich výsledkom bolo zvýšenie spracovateľskej kapacity na takmer 90 ton obilia denne. Napriek investíciám do zariadenia stúpol aj vykázaný čistý zisk na 100 928 korún. Kvôli dlhodobu nestabilnej a neistej situácii na domácom trhu sa však vedenie podniku odhodlalo k neštandardnému kroku. Napriek vyššiemu zisku navrhlo znížiť výšku vyplácaných dividend o štyri koruny na akciu. Z čistého zisku tak k akcionárom malo smerovať 64 000 korún, do riadneho rezervného fondu 25 728 korún a do penzijného fondu zamestnancov navrhovali previesť 10 000 korún.³⁸ Valné zhromaždenie prekvapujúco, vcelku bez väčších ťažkostí, návrh predstavenstva schválilo. Navyše rozhodlo aj o venovaní 1000 korún pre Šarišský ženský dobročinný spolok so sídlom v Prešove.³⁹ Ďalších dvesto korún, ktoré darovali, malo prispieť k rýchlejšej výstavbe budovy novej školy vo Veľkom Šariši.

Tak ako očakávalo vedenie podniku, situácia na trhu s obilím sa v roku 1899 výrazne zhoršila. Dobrá úroda spôsobila najmä prepad cien pšenice a tým aj cenovej hladiny vyrábanej múky. Podnik tak na jednej strane mohol spracovať oveľa viac obilia ako v predchádzajúcom roku, na druhej strane však pri predaji svojich výrobkov nedosahoval ani zďaleka predošlú rentabilitu. A tak, hoci mlyn prvýkrát vo svojej histórii prekročil úroveň tridsaťtisíc ton spracovaného obilia ročne, keď zomlel 30 512,8 ton, musel svoju produkciu predávať za nižšie ceny ako v predošlom roku. Aj napriek tomu však čistý zisk spoločnosti opäť stúpol, teraz na 117 587,78 korún. Vedenie podniku, s ohľadom na dosiahnuté výsledky hospodárenia, navrhlo zvýšiť objem vyplácaných dividend na 96 000 korún, čo na každú dvestokorunovú akciu znamenalo 30-korunový, resp. pätnásťpercentný výnos. Do mimoriadneho rezervného fondu, určeného predovšetkým na modernizáciu strojného vybavenia, prideliť z čistého zisku 11 587,78 korún. Do penzijného fondu zamestnancov opäť previedli zostávajúcich desaťtisíc korún.⁴⁰

Aj v nasledujúcom roku pokračovalo pre veľkošarišský mlyn veľmi priaznivé obdobie. V hodnotiacich správach, určených pre verejnosť i akcionárov, bol rok 1900 vyhodnotený ako jeden z najúspešnejších v celej histórii podniku. Bez väčších ťažkostí sa, vďaka úspešnej obchodnej politike vedenia mlyna, podarilo prekonať menšiu odbytovú krízu, ktorá sa objavila počas jeho prvých mesiacov. Vďaka postupnému nárastu cien obilia bolo možné, aj keď iba pomaly a opatrne, zvyšovať tiež ceny mlynských výrobkov. Vyššia rentabilita sa prirodzene rýchlo prejavila na lepších hospodárskych výsledkoch spoločnosti.

38 A Nagysárosi Műmalom – részvénytársaság 1898-évi zárszámadása. In *Eperjesi Lapok*. 1899, roč. 24, č. 4, s. 2.

39 A Nagysárosi Műmalom és a Sárosvármegyei Jótékony Nőegylet. In *Eperjesi Lapok*. 1899, roč. 24, č. 3, s. 3.

40 A Nagysárosi Műmalom évi jelentése. In *Eperjesi Lapok*. 1900, roč. 25, č. 3, s. 3.

Mlyn v tomto roku dokázal spracovať 31 000 ton obilia, pričom všetku vyrobenú múku i otruby sa podarilo ešte pred koncom roka predať. Vďaka tomu sa v porovnaní s predošlým rokom čistý zisk spoločnosti zvýšil o takmer sto percent a dosiahol sumu 206 359,22 korún. Dosiahnutý výsledok umožnil vedeniu podniku ponúknuť akcionárom na schválenie dividendy v celkovej výške 128 000 korún. Do riadneho rezervného fondu previesť 40 712,19 korún a do mimoriadneho rezervného fondu 15 203,04 korún. Týmto prevodom by sa hodnota mimoriadneho rezervného fondu zvýšila na 100 000 korún. Štedrá dotácia mala byť pridelená aj penzijnému fondu zamestnancov. Vedenie podniku navrhlo prispieť sumou 22 444,08 korún. Tým celková hodnota fondu dosiahla presne 120 000 korún. Riadne valné zhromaždenie, nepochybne aj pod vplyvom ponúkaných štyridsiatich korún čistého výnosu na jednu akciu, návrh bez problémov schválilo⁴¹.

Obdobie rokov 1893 – 1900 predstavovalo pre veľkošarišský podnik pomerne úspešné obdobie. Už spomínané problémy, ktoré postihli celý uhorský mlynský priemysel, dokázalo vedenie podniku vyriešiť k všeobecnej spokojnosti. Navyše vďaka viacerým modernizáciám, či už v rokoch 1892 – 1895 alebo v roku 1899, sa podarilo podnik vybaviť najmodernejšou technikou určenou pre mlyny. Do istej miery aj opatrnosť pri vyplácaní zisku akcionárom umožnila podniku vytvorenie si dostatočných finančných rezerv pre vstup do veľmi náročného 20. storočia. Žiaľ, neskoršie udalosti plne potvrdili opatrnosť vedenia podniku a správnosť úsilia vytvárať rezervy.

Hneď na začiatku 20. storočia totiž mlynský priemysel v Uhorsku postihla silná odbytová kríza. Najvýraznejšie sa na nej podpísali zrušenie tzv. obratu zo spracovania a nadmerná spracovateľská kapacita uhorských mlynov. Vzhľadom na tvrdú domácu konkurenciu totiž mnohé podniky svoju zložitú situáciu riešili tak, že spracovávali, v prípade ak cena domáceho obilia prekročila únosnú hranicu, zahraničné obilie. To výlučne na spracovanie, dovážali bez zaplatenia akéhokoľvek cla. Vyrobenú múku, s miernym ziskom, obratom z krajiny vyvážali späť do zahraničia. Vďaka tomuto, pre mlyny výhodnému postupu sa v rokoch, keď bola úroda slabšia a ceny uhorského obilia vysoké, situácia pestovateľov výrazne zhoršovala, pretože drahé domáce obilie sa rýchlo nahradilo lacnejším zo zahraničia. Ďalšou nevýhodou bolo, že mnohé podniky, najmä v západnej časti krajiny, spracovávali namiesto kvalitnej domácej pšenice menej kvalitné zahraničné obilie. Takáto múka mala však nižšiu kvalitu, hoci ju následne exportovali tiež s prívlastkom uhorská.⁴²

Tým, že sa zrušil tzv. obrat zo spracovania, sa síce krátkodobo zlepšila situácia producentov obilnín, najmä majiteľov veľkostatkov, ktorí na zrušení výnimiek pre mlyny dlhodobo pracovali. Takáto pomoc poľnohospodárom však znamenala, že mlyny museli vo väčšej miere nakupovať drahšie uhorské obilie. Na druhej strane sa tak drahá uhorská múka stala v zahraničí iba ťažko predajnou, čo sa okamžite odrazilo na poklese jej predaja. Kým v roku 1897 vývoz múky z uhorských mlynov

41 A Nagysárosi Műmalom – részvénytársaság közgyűlése. In *Eperjesi Lapok*. 1901, roč. 26, č. 8, s. 4.

42 *Magyarország története...*, s. 350.

do zahraničia predstavoval ešte 90 038,4 tony, do roku 1912 klesol na 17 566,5 tony. Situácia sa ešte zhoršila po novom zvýšení cla na dovoz pšenice z 36 na 63 korún za tonu.⁴³ Obe tieto opatrenia sa do značnej miery dotkli aj samotného mlyna vo Veľkom Šariši.

Ako konštatuje vedenie podniku vo svojej výročnej správe, rok 1901 bol pre podnik veľmi ťažký. Vývoz múky do zahraničia bol, aj napriek využívaniu všetkých dostupných úsporných opatrení, možný iba so stratou. Preto sa ho spoločnosť usilovala obmedziť na minimum. Výrobu na úrovni predošlého roka sa podarilo udržať iba vďaka dlhodobým odberateľom, ktorých mal podnik v rakúskej časti monarchie. Ceny múky na území Uhorska totiž klesli takmer na úroveň ceny obilia, takže väčšinou mlyny dosahovali pri jej výrobe iba minimálny, alebo dokonca žiadny zisk. Napriek tomuto sa veľkošarišskému podniku podarilo dosiahnuť pomerne dobrý hospodársky výsledok. Aj keď bolo potrebné spracovať väčšie množstvo obilia ako v predošlom roku, celkovo 31 922,6 tony a takmer všetku vyrobenú múku aj predať, čistý zisk spoločnosti klesol na 131 167 korún a 73 halierov. Riaditeľstvo ho navrhlo rozdeliť nasledovne: 128 000 korún sa malo vyplatiť akcionárom vo forme dividend a 2 167,73 korún odvieť do riadneho rezervného fondu spoločnosti. Tisíc korún, podobne ako v predošlom roku, sa akcionári rozhodli venovať na dobročinné ciele. Po dlhšej diskusii ich poukázali na výstavbu novej školy vo Veľkom Šariši.

Akcionári návrh na rozdelenie dosiahnutého zisku akceptovali. Súhlasili aj s novými rozsiahlymi investíciami do stavebných úprav a zdokonalenia technického vybavenia podniku. Celkový objem prostriedkov, ktoré sa na to mali využiť vo výške 245 976,53 korún, sa mal čerpať z mimoriadneho rezervného fondu. Ten sa práve pre tento prípad dlhodobo vytváral z čistého zisku spoločnosti. Vzhľadom na výšku potrebných investícií sa však musel doplniť aj mimoriadnym ziskom. Ten v súhrnom objeme 23 219,74 korún podnik zaznamenal vďaka nečakanému vzostupu cien obilia, ktoré už mal podnik na sklade. Väčšina z týchto postupne zhromaždených prostriedkov, až 220 000 korún, sa mala použiť na prestavbu budovy mlyna. Zostatok, teda 25 976,53 korún, plánovali investovať do nákupu nového strojného vybavenia.⁴⁴ Valné zhromaždenie akcionárov tento návrh správnej rady, i celkový plán prestavby mlyna, bez väčších pripomienok schválilo.

V priebehu roku 1902 činnosť mlyna i jeho hospodárske výsledky do istej miery narušila naplánovaná prestavba. Jej úhrnné náklady navyše boli podstatne vyššie, ako akcionármi schválený plán. Vyšplhali sa až na 264 175,06 korún, teda o takmer dvadsaťtisíc korún viac, ako sa pôvodne predpokladalo. Napriek tomu však s prestavbou vedenie vyjadrilo spokojnosť, keďže došlo k výraznému zvýšeniu spracovateľskej kapacity mlyna a súčasne sa tiež zvýšila kvalita vyrábanej múky. Hoci došlo k dvojmesačnému prerušeniu výroby, ktoré si vyžiadali nevyhnutné stavebné úpravy, podarilo sa spracovať spolu 28 959,9 ton obilia. Napriek ťažkostiam, s ktorými sa v stále väčšej miere stretával predaj múky na domácich i zahraničných trhoch, podnik dosiahol uspokojivé výsledky. Ako úspešný bol hodnotený aj objem

43 SLOUP, V. *Československé mlynařství...*, s. 165.

44 A Nagysárosi Műmalom. In *Eperjesi Lapok*. 1902, roč. 27, č. 4, s. 3.

predaja výrobkov, keď na sklade na konci roka zostalo iba 435,1 ton múky a otrúb. Aj napriek tomu, že podnik dosiahol veľmi slušný zisk, s ohľadom na vyššie náklady prestavby dlho nebolo jasné, ako sa skončí hospodárenie v tomto roku. Na krytie chýbajúcich 44 607,96 korún potrebných na vyrovnanie bilancie sa spotrebovali nielen všetky zdroje z mimoriadneho rezervného fondu a zisk z precenenia obilia, ale aj časť z prevádzkového zisku spoločnosti za rok 1903. Vďaka tomuto rozhodnutiu mohli akcionári rozhodovať o použití celého dosiahnutého zisku v objeme 162 248,03 korún. Podobne ako v predošlom roku, 128 000 korún vyčlenili na výplatu dividend, pričom na jednu akciu v nominálnej hodnote 200 korún pripadlo ako výnos štyridsať korún. Zo zostávajúcich prostriedkov sa 28 248,03 korún malo previesť do riadneho rezervného fondu spoločnosti. Päťtisíc korún sa akcionári, na návrh vedenia podniku, rozhodli venovať Právnickej akadémii v Prešove. Rovnako ako v predošlom roku darovali tisíc korún aj na výstavbu a zariadenie školy vo Veľkom Šariši.⁴⁵

Rok 1903 sa niesol v znamení stále rastúcich odbytových problémov. Tie dosiahli také rozmery, že na základe vzájomnej dohody, ku ktorej sa pripojil aj veľkošarišský podnik, došlo medzi uhorskými mlynmi k obmedzeniu výroby v čase od 1. do 31. júla. Výroba sa tak skrátila celkovo o tridsať hodín týždenne. Okrem toho sa v tomto roku opätovne prejavila trvalá slabina veľkošarišského podniku. Jeho poloha mimo hlavných dopravných tratí neustále zdražovala, priamo úmerne s postupným nárastom objemu výroby, dopravu potrebných surovín i už hotových výrobkov. Čím viac sa zväčšovalo množstvo spracovaného obilia, tým viac stúpali náklady v súvislosti s jeho dopravou z úrodnejších oblastí Uhorska. Slabé dopravné spojenie s dôležitými obilninárskymi oblasťami a komplikovaný vývoz hotových výrobkov spôsobovali rast výrobných nákladov a tým rovnako ako dnes aj pokles celkovej rentability výroby. To začal využívať silný mlynský koncern rodiny Havtany-Deutsch, ktorý od roku 1902 začal postupne skupovať väčšie parné mlyny na východnom Slovensku. Pohľtením menších, väčšinou však technicky dobre vybavených podnikov, sa usiloval jednak zlikvidovať konkurenciu a jednak vytvoriť účinnú protiváhu budapeštianskym veľkomlynom.

Napriek tomu, práve v roku 1903 sa vedeniu mlyna podarilo zaznamenať nový rekord. Zomlelo sa dovedy najväčšie množstvo obilia v celej dovedej histórii podniku, konkrétne 37 379 ton obilia. Aj keď v dôsledku dobrej úrody klesli ceny múky a otrúb na celom území Uhorsku, vedeniu mlyna sa podarilo úspešne predať celoročnú produkciu, takmer 40-tisíc ton múky. Pokles cien mlynských výrobkov, spolu s potrebou vyrovnáť deficit vzniknutý pri prestavbe mlyna, však spôsobil pokles čistého zisku spoločnosti. Ten dosiahol 128 702,39 korún, čo vedeniu podniku umožnilo udržať úroveň vyplácaných podielov zo zisku na úrovni predošlého roka. Akcionárom sa teda vyplatilo 128 000 korún a zvyšok, 702,39 korún sa podľa návrhu správnej rady previedol na nový účet.⁴⁶

45 A Nagysárosi Műmalom részvénytársaság. In *Eperjesi Lapok*. 1903, roč. 28, č. 5, s. 4.

46 A Nagysárosi Műmalom. In *Eperjesi Lapok*. 1904, roč. 29, č. 6, s. 5.

Úspešná prevádzka, dosahovaný zisk i pravidelne vyplácané dividendy viedli k tomu, že cena akcií veľkošarišského mlyna sa spravidla pohybovala vysoko nad ich nominálnou hodnotou. Napríklad v roku 1903 sa akcia v nominálnej hodnote 200 korún predávala dokonca za cenu nad päťsto korún.⁴⁷ Pritom celkom bežné bolo, že s cennými papiermi mlyna vo Veľkom Šariši, podobne ako s podielmi ďalších úspešných miestnych podnikov, sa obchodovalo iba minimálne. Keďže dlhodobo poskytovali pravidelný príjem, vo veľkej väčšine prípadov sa držali vo vlastníctve celé desaťročia. V jednotlivých rodinách sa stávali predmetom dedičského konania a slúžili aj ako kvalitná záruka pri rôznych pôžičkách.⁴⁸

Značná nadvýroba, výrazne deformujúca predovšetkým smerom nadol ceny múky, znemožňovala veľkošarišskému mlynu počas prvých šiestich mesiacov roku 1904 pracovať s výraznejším ziskom. Sucho, ktoré veľkú časť krajiny postihlo v jarných a letných mesiacoch, spôsobilo na novej úrode značné škody. To viedlo k tomu, že okamžite po žatve cena obilia, predovšetkým kvôli špekulačným obchodom, dosiahla nezvyčajnú výšku. Následne ho obchodníci začali rýchlo predávať, čím okamžite pre seba realizovali veľmi zaujímavý zisk. Mlynský priemysel, ktorý bol pri nákupe obilia viazaný dlhodobými zmluvami, však takéto prudké cenové výkyvy značne poškodili. Udržať ceny múky a ďalších mlynských výrobkov na zodpovedajúcej úrovni sa nepodarilo ani vzájomnými dohodami väčších mlynov o obmedzení výroby.

Od 10. novembra 1904 tak aj veľkošarišský podnik nútene skrátil svoj pracovný čas o tridsaťšesť hodín týždenne. Aj napriek tomu sa v priebehu roka spracovalo spolu 33 568 ton obilia, pričom so zreteľom na odbytové problémy koncom roka na sklade zostalo nepredaných 1 229,3 tony múky a otrúb. Zložitá situácia, v ktorej sa nachádzal celý mlynský priemysel, sa už začala prejavovať aj na hospodárskych výsledkoch veľkošarišského mlyna. V roku 1904 jeho čistý zisk klesol v porovnaní s predošlým rokom o viac ako 50 %, na 62 140,29 korún. Riaditeľstvo napriek tomu navrhlo vyplatiť akcionárom prostredníctvom dividend 96 000 korún. Chýbajúce prostriedky sa mali čerpať z rezervného fondu spoločnosti.⁴⁹

Vedenie podniku hľadalo do nasledujúceho roka s veľkými nádejami na celkové zlepšenie situácie. Rok 1905 sa naozaj stal výnimočný vo viacerých ohľadoch. Mlyn totiž prvýkrát od roku 1868 vyrobil stratu, ktorá dosiahla výšku 42 113,05 korún. Hlavným dôvodom nepriaznivého hospodárskeho výsledku boli celoročné, stále pretrvávajúce odbytové problémy. Hoci podnik v predošlých rokoch, aj napriek ťažkej situácii, dokázal úspešne pracovať a produkovať zisk, kríza v roku 1905 bola taká silná, že postihla prakticky všetky väčšie podniky v krajine. K oživeniu záujmu o múku a zlepšeniu jej predaja i dosahovanej ceny nepomohla ani

47 VADKERTYOVÁ, K. *Mlynský priemysel...*, s. 65.

48 Blížšie napríklad: DERFIŇÁK, P. Prešovská sporiteľňa, účastinná spoločnosť (1845 – 1923). In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, Vol. 6/2006, s. 189.

49 A Nagysárosi Műmalom Részvénytársaság. In *Eperjesi Lapok*. 1905, roč. 30, č. 5, s. 4. Snahou vedenia bolo aj v tomto prípade predovšetkým udržať hodnotu cenných papierov podniku na stabilnej úrovni.

veľmi dobrá úroda obilnín v priestore Haliče, ktorá predstavovala pre uhorských výrobcov múky významné vývozné teritórium. Kvôli tomu veľkošarišský podnik, podobne ako viacero jeho konkurentov z blízkeho okolia, stratil väčšinu svojich tradičných zákazníkov. Stratu do istej miery ešte prehľbil aj nákup dvoch nových strojov v hodnote 19 111,77 korún.

Navzdory komplikovaným odbytovým podmienkam sa podarilo spracovať pomerne veľké množstvo obilia, celkovo 34 079,4 ton. Vďaka nižším cenám sa nakoniec, aj keď so stratou, podarilo predat' takmer všetku vyrobenú múku a otruby, pričom koncom roka zostalo na sklade iba 1 459,6 ton. Napriek pomerne vysokej dosiahnutej strate, navrhlo vedenie podniku akcionárom opäť výplatu dividend, hoci v porovnaní s predošlým rokom v menšom objeme. Potrebných 64 000 korún sa malo na tento účel použiť z riadneho rezervného fondu spoločnosti.⁵⁰

Ani prvá polovica roku 1906 nepriniesla pre podnik výraznejšie zlepšenie. Jednak stále pretrvával silný konkurenčný boj jednotlivých mlynov, jednak stále existovala silná nadprodukcia múky, ktorá sa kvôli vysokým cenám iba ťažko predávala. Až druhý polrok priniesol značné zlepšenie situácie. To umožnilo na konci roka nielen vykázat' čistý zisk vo výške 106 826,19 korún, ale aj zakúpiť a nechať namontovať nové zariadenie v celkovej hodnote 49 108,90 korún. Podnik pritom spracoval značné množstvo obilia, spolu 36 045,5 ton, pričom sa mu ho podarilo, spolu s časťou starých zásob, aj predat'. Na sklade sa koncom roka nachádzalo už iba 995,6 ton múky a otrúb.

Riaditeľstvo, s ohľadom na dosiahnuté výsledky, aj napriek situácii na trhu s mlynskými výrobkami, navrhlo akcionárom rozdeliť vo forme dividend 96 000 korún. Zvyšok zisku vo výške 10 826,19 korún sa mal previesť do riadneho rezervného fondu spoločnosti. Po ukončení rozsiahlej rekonštrukcie podniku vedenie vypracovalo aj novú, oficiálnu majetkovú súvahu spoločnosti, ktorá umožňuje bližšie sa oboznámiť najmä s jej aktívami.⁵¹ Tie tvorili:

Pozemky a príslušenstvo	14 388,29 K
Úradnícke byty	15 954,80 K
Jednoduchý pomocný mlyn	24 000,00 K
Budova mlyna	289 703,62 K
Parný stroj s príslušenstvom	413 573,88 K
Železničná prípojka	73 966,12 K
Náradie a nábytok	4 197,60 K
Hotové výrobky	9 526,44 K
Zásoba vriec	68 678,28 K
Zásoba zrna	354 314,95 K
Pripravené polotovary	194 759,23 K
Peňažná hotovosť	53 055,25 K

50 A Nagysárosi Műmalom. In *Eperjesi Lapok*. 1906, roč. 31, č. 5, s. 4.

51 A Nagysárosi Műmalom. In *Eperjesi Lapok*. 1907, roč. 32, č. 5, s. 4.

Finančné prostriedky na účtoch:

Rakúsko-uhorská banka	62 084,37 K
Uhorská kráľovská poštová sporiteľňa	26 033,38 K
Rakúska poštová sporiteľňa	8 001,89 K
Dlhopisy	1 037,88 K
Dlžníci – preddavky za zrno	310 755,67 K
Dlžníci – pohľadávky za múku	527 676,55 K
Ostatné	5 620,38 K
Majetok spoločnosti celkovo	2 457 328,38 K

Za správnosť bilancií, hospodárske výsledky i prevádzku mlyna sa akcionárom každoročne, spolu s riaditeľstvom, zodpovedala predovšetkým správna rada podniku. Vzhľadom na význam a úspechy veľkošarišského mlyna sa do jeho správnej či dozornej rady dostávali spravidla iba tie najvýznamnejšie osobnosti spomedzi akcionárov. V roku 1906 tak napríklad funkciu jej predsedu zastával barón I. Ghillányi, veľkostatkár z Fričoviec. Za ďalších členov správnej rady zvolili: A. Kubínyiho, advokáta a veľkostatkára, známych prešovských advokátov dr. G. Schmidta a dr. A. Proppera, I. Péchyho, úradníka a veľkostatkára, advokátov dr. T. Rosenberga a dr. J. Sztehla, M. Uhlarika, kráľovského tabulárneho sudcu, a L. Sztankaya, vyššieho stoličného úradníka. Všetci títo riadne zvolení členovia správnej rady mali nielen významné spoločenské postavenie, ale patrili podľa daňového súpisu medzi sedemdesiatšesť najbohatších obyvateľov Šarišskej stolice.⁵²

Podobným spôsobom boli do správnej rady navrhovaní a volení jednotliví členovia i v nasledujúcich rokoch. Napríklad v roku 1909 bol medzi členov správnej rady zvolený aj známy a mimoriadne úspešný prešovský podnikateľ A. Kósch. Ten, hoci okrem prosperujúcej kníhtlačiarne, vydavateľstva a veľkoobchodu s papierom vlastnil aj významné akciové podiely vo viacerých miestnych podnikoch, práve zvolenie do správnej rady mlyna vo Veľkom Šariši považoval za oficiálne uznanie svojich úspechov a definitívny prienik do najvýznamnejších spoločenských kruhov v rámci Šariša.⁵³

52 A Nagysárosi Műmalom Rézsvénytársaság. In *Eperjesi Lapok*. 1905, roč. 30, č. 5, s. 4. Aj v prípade nečakaného odchodu niektorého z členov správnej alebo dozornej rady bolo obšadzovanie jeho miesta nielen predmetom hlasovania akcionárov, ale aj intenzívneho lobovania. V roku 1905 tak napríklad miesto po zosnulom Samuelovi Adlerovi zaujal dr. Karol Florián, profesor Právnickej akadémie v Prešove a neskorší prešovský richtár. Aj keď bol už predtým náhradníkom dozorného výboru, musel si získať podporu dostatočného počtu akcionárov.

53 *Sárosvármegyei kalauz*. Szerk. A. Kósch. Eperjes : Kósch, A. kiadó, 1910, s. 134. K osobnosti a aktivitám A. Kóscha aj DOMENOVÁ, M. Prešovský typografi a ich produkcia vo fondoch knižníc mesta Prešov do roku 1900. In *Z minulosti a súčasnosti knižnej kultúry Prešova*. Ed. M. Domenová. Prešov : ŠVK, 2007, s. 7 – 28, alebo DERFIŇÁK, P. Arpád Kósch, významný prešovský kníhtlačiar a vydavateľ. In *Z minulosti a súčasnosti knižnej kultúry Prešova*. Ed. M. Domenová. Prešov : ŠVK, 2007, s. 46 – 61.

Rok 1907 znamenal pre mlyn, predovšetkým z hľadiska rentability výroby, úspešné obdobie. Slabšia úroda obilnín na väčšine územia Uhorska spôsobila nárast jeho ceny. To sa, aj keď s istým oneskorením, odzrkadlilo v stúpajúcich cenách múky. Vyššia cena spôsobila pokles dopytu a tým aj obmedzenie výroby. K tomuto opatreniu muselo vedenie mlyna vo Veľkom Šariši pristúpiť od začiatku októbra 1907 a takáto situácia sa udržala až do konca roka. Týždennú pracovnú dobu museli skrátiť celkovo o tridsaťšesť hodín. Aj napriek tomu sa podarilo spracovať 35 576 ton obilia, pričom koncom roka bolo možné konštatovať, že sa čiastočne opäť podarilo znížiť aj stav zásob. Podnik mal totiž na sklade iba 899 ton múky a otrúb.

Napriek úspešným výsledkom činnosti mlyna zostali pred zrakmi verejnosti i väčšiny akcionárov skryté viaceré ťažkosti, ktoré negatívne vplývali na každodennú prevádzku podniku. V tomto období napríklad veľmi vážny problém predstavovalo zabezpečenie dostatočného a predovšetkým pravidelného prísunu obilia. Vedenie podniku síce obilie zabezpečilo prostredníctvom dlhodobých zmlúv v dostatočnom časovom predstihu, za obilie aj včas zaplatilo, železnice však, kvôli nedostatku nákladných vagónov, zásobovali podnik dosť nepravidelne. V priebehu roka preto často dochádzalo k situácii, že podnik mal na sklade suroviny iba na niekoľko málo dní.⁵⁴

Aj napriek tomu, že podnik spracoval menšie množstvo obilia ako v predošlom roku, vďaka vysokej rentabilite a úsporám vyplývajúcim z neustáleho zdokonaľovania technického vybavenia podniku, sa podarilo dosiahnuť historicky najväčší čistý zisk. Riaditeľstvo tak mohlo akcionárom predložiť nielen mimoriadne uspokojivú bilanciu, ale aj návrh na vyplatenie dividend v celkovom objeme 128 000 korún. Okrem toho im ponúklo aj ďalšie informácie týkajúce sa zvýšenia úhrnnej hodnoty ich majetku. Do riadneho rezervného fondu spoločnosti sa napríklad malo previesť 115 033,52 korún, do mimoriadneho rezervného fondu 11 325,84 korún a do penzijného fondu zamestnancov 15 668,20 korún. Pre samotných akcionárov sa však najzaujímavejšou záležitosťou stalo zvýšenie nominálnej hodnoty ich akcií. V priebehu roku 1907 sa totiž uskutočnilo zvýšenie základného kapitálu parného mlyna vo Veľkom Šariši zo 640 000 na 1 280 000 korún. Zvýšenie sa uskutočnilo tak, že nominálna hodnota jednotlivých akcií, ktoré vlastnili pôvodní akcionári, sa jednoducho zdvojnásobila z dvesto na štyristo korún. Samotných akcionárov toto zdvojnásobenie hodnoty ich majetku nestálo ani korunu, pretože vedenie podniku na to použilo prostriedky, ktoré sa nachádzali v mimoriadnom rezervnom fonde spoločnosti. Valné zhromaždenie akcionárov všetky tieto návrhy i operácie schválilo a ako ocenenie kvalitnej práce vedenia a dosiahnutých výsledkov odsúhlasilo aj odmenu vo výške 3 423,76 korún, ktorá sa mala rozdeliť medzi členov správnej a dozornej rady.⁵⁵

54 A Nagysárosi Műmalom R.-T. In *Eperjesi Lapok*. 1908, roč. 33, č. 4, s. 5. Práve nevýhodná poloha podniku a komplikované dopravné spojenie sa so stúpajúcim objemom výroby ukazovali ako rozhodujúca prekážka pre ďalší rozvoj podniku. Aj v roku 1907 prišiel mlyn o viaceré výhodné obchody práve kvôli neschopnosti pružnejšie reagovať na konkrétne požiadavky zákazníkov.

55 A Nagysárosi Műmalom R.-T. In *Eperjesi Lapok*. 1908, roč. 33, č. 4, s. 5.

Vedenie podniku sa s ohľadom na momentálny dostatok prostriedkov rozhodlo riešiť aj ďalší vážny problém. Tým bola dlhodobá potreba kúpiť alebo postaviť niekoľko bytov. Priamo vo Veľkom Šariši by sa tak, spolu so svojimi rodinami, mohli ubytovať niektorí kvalifikovaní pracovníci, o ktorých udržanie mal podnik mimoriadny záujem. Vedenie mlyna sa nakoniec rozhodlo kúpiť a opraviť väčšiu nehnuteľnosť priamo v mestečku. Celkové náklady na získanie bytov dosiahli výšku 23 387 korún a 47 halierov. O snahe udržať si najmä kvalifikovaných pracovníkov svedčí aj suma viac ako tristotisíc korún, ktorú podnik vyplatil svojim zamestnancom na mzdách, odmenách, zdravotnom a sociálnom poistení počas celého roka.⁵⁶

K obmedzovaniu výroby muselo vedenie podniku pristúpiť aj v priebehu roku 1908. Väčšinu roka zamestnanci pracovali o tridsaťšesť hodín týždenne menej, v priebehu mája sa dokonca výroba musela úplne prerušiť na dvadsaťdva dní. Vynútenú prestávku sa riaditeľstvo usilovalo využiť na realizáciu potrebných opráv a celkovú rekonštrukciu technického zariadenia. Aj keď bola situácia zložitá, do nových strojov sa investovalo viac ako 52 000 korún. Kvôli značnému obmedzeniu pracovného času a výroby však mlyn počas roka spracoval iba 31 490 ton obilia. Aj napriek tomu opäť mierne stúpili zásoby na sklade a súčasne, v porovnaní s predošlým rokom, klesol aj čistý zisk podniku na 158 000 korún. Z nich navrhlo vedenie akcionárom vo forme dividend vyplatiť 128 000 korún. Po desaťtisíc korún sa malo prideliť riadnemu rezervnému i penzijnému fondu zamestnancov. Zostávajúcich 10 000 korún ostalo na novom účte do nasledujúceho roka.⁵⁷

Hoci sezóna nepatrila k najlepším a už vôbec nie bezproblémovým, vedenie podniku mohlo byť pomerne spokojné. Podnik nielen že dosahoval zisk, ale podarilo sa mu vďaka úspešným výsledkom v rokoch 1907 a 1908 vytvoriť aj značné rezervy. Vďaka vysokým dotáciám mal riadny rezervný fond hodnotu 262 000 korún. Mimoriadny rezervný fond dosiahol výšku 128 000 korún a rezerva na krytie prípadných výkyvov cien obilia dosiahla 379 000. Na účtoch v rôznych ústavoch mal podnik uložených 179 000 korún a viac ako 120 000 korún mal hodnotu penzijný fond zamestnancov podniku. Už nasledujúci rok však výrazne zasiahol do dlhodobého úspešného vývoja mlyna vo Veľkom Šariši.

Aj keď sa počas jeho existencie striedali viac i menej úspešné obdobia, viac ako pol storočia si dokázal udržať postavenie najvýznamnejšieho súkromného priemyselného podniku v priestore celej Šarišskej stolice. V roku 1909 však nastala situácia, keď sa veľmi vážne rozhodovalo o samotnej jeho ďalšej existencii. I keď kvalitou svojej produkcie patril veľkošarišský mlyn k európskej špičke, v stále silnejšej konkurencii sa v stále väčšej miere dostával do vážnych ťažkostí. Kvôli rastúcemu dovozu síce menej kvalitnej, no podstatne lacnejšej americkej múky prišiel veľkošarišský podnik o väčšinu svojich zahraničných trhov.⁵⁸ Aj na domácom trhu sa situácia rýchlo zhoršovala. No kým v roku 1908 sa aj s pomocou čiastočného obmedzenia výroby podarilo udržať mlyn v prevádzke a so slušným ziskom predat

56 A Nagysárosi Műmalom R.-T. In *Eperjesi Lapok*. 1908, roč. 33, č. 4, s. 5.

57 A Nagysárosi Műmalom. In *Eperjesi Lapok*. 1909, roč. 34, č. 5, s. 3.

58 DERFIŇÁK, P. Katastrofálna sezóna. In *Veľkošarišan*. 2009, roč. 18, č. 8, s. 6.

takmer všetku vyrobenú múku, rok 1909 patril jednoznačne k najhorším v celej histórii podniku. Prispela k tomu mimoriadne slabá úroda obilia v Uhorsku. Jeho ceny prudko stúpili, no aj tak ho nebol dostatok. Mlyn mohol preto pracovať iba na 60% svojho výkonu. No aj múka, ktorú vyrobil, bola drahá, a preto iba ťažko predajná. Situáciu ešte viac skomplikovala pomerne dobrá úroda obilnín v rakúskej časti monarchie, vďaka čomu tamojší producenti mlynských výrobkov získali zrazu v porovnaní s uhorskými významnú výhodu.

Iba za cenu mimoriadnych úsporných opatrení sa na konci roka podarilo vykázat aspoň symbolický zisk vo výške 4 334 korún a 47 halierov. To v porovnaní s predošlým rokom znamenalo prepad o viac ako 153 000 korún.⁵⁹ Aj napriek tomu, že sa k tejto sume pridalo desaťtisíc korún prevedených z predošlého roka, nestačilo to na zabezpečenie dividend. Vedenie podniku ich však aj napriek symbolickému zisku navrhlo nakoniec vyplatiť v objeme 64 000 korún. Chýbajúce prostriedky, spolu 49 662,53 korún, sa mali použiť z riadneho rezervného fondu spoločnosti. Hoci samotní akcionári boli aspoň dočasne uspokojení, samotné vedenie podniku muselo veľmi starostlivo zvažovať nielen momentálnu situáciu, ale aj perspektívy do budúcnosti. Slabé výsledky jedného či dvoch rokov mohla spoločnosť bez väčších ťažkostí vyrovnat' z nazhromaždených rezervných fondov. Ako oveľa náročnejšie sa však ukazovalo ďalšie samostatné pôsobenie spoločnosti na tak zložitom a mlynskými výrobkami presýtenom trhu, ako bolo Uhorsko. Navyše, aby bol podnik schopný konkurovať ostatným mlynom, muselo sa jeho vedenie neustále usilovať o skvalitnenie a zefektívnenie výroby. Každá väčšia investícia do technických zdokonalení výroby si však vyžadovala stále viac prostriedkov, pričom ich návratnosť sa stávala čoraz neistejšou.

Vedenie spoločnosti i značná časť akcionárov si uvedomovali, že niekoľko slabších obchodných rokov by spoločnosť ľahko mohli priviesť do vážnych problémov. Aj napriek tomu, že od roku 1885 nevznikol na súčasnom území Slovenska žiadny nový väčší akciový parný mlyn, všetky už existujúce podniky podstatne zvýšili svoje spracovateľské kapacity.⁶⁰ Preto existovala obrovská nadvýroba, ktorú nebolo možné riešiť ani exportom, ani pridelovaním kvót a rozdeľovaním trhov medzi jednotlivé obchodné mlyny. Ako nevyhnutnosť sa preto v stále väčšej miere ukazovalo postupné spájanie, resp. zlučovanie menších mlynských spoločností do väčších celkov, ktoré mali viac možností, ako sa presadiť voči stále silnejšej konkurencii.

Nad podobným krokom začalo uvažovať nielen samotné vedenie veľkošarišského mlyna, ale i časť jeho akcionárov. Už pri zakladaní akciovej spoločnosti v priebehu roku 1856 sa určitú časť novo vydaných akcií podarilo predať vo väčších mestách

59 Kőzgyűlés. In *Eperjesi Lapok*. 1910, roč. 35, č. 5, s. 3. Vedeniu spoločnosti neboli verejne, na valnom zhromaždení akcionárov, vytýkané slabšie hospodárske výsledky. Napriek tomu pokles vyplácaných výnosov a celková nepriaznivá situácia v mlynskom priemysle nepochybne prispeli k tomu, že značná časť akcionárov si osvojila myšlienku rýchleho spojenia s väčšou a kapitálovo silnejšou spoločnosťou, ktorá by im dokázala zaistiť pravidelné príjmy v nasledujúcich rokoch.

60 VADKERTYOVÁ, K. *Mlynský priemysel...*, s. 64.

na území dnešnej Maďarskej republiky. Išlo najmä o mestá ako Debrecín, Miškovec a Nyiregyháza. Práve spolupráca medzi parnými akciovými mlynmi v týchto troch mestách, ktorá sa intenzívnejšie rozvíjala od osemdesiatych rokov 19. storočia, postupne priniesla niekoľko dôležitých výsledkov. Jedným z nich bola skutočnosť, že už od roku 1897 si vytvorili spoločnú organizáciu, pomocou ktorej sa usilovali účinnejšie presadiť proti obchodnej politike budapeštianskych veľkých mlynských koncernov. Silnú pozíciu predovšetkým v modernom parnom mlyne v Miškovci vybudovala podnikateľská rodina Hatvany-Deutsch.⁶¹ Od začiatku dvadsiateho storočia začali vo väčšej miere prenikať aj do oblasti, kde dovtedy dominovali východoslovenské parné akciové mlyny. Ako prvý sa v roku 1902 pod ich kontrolu dostal menší parný obchodný mlyn v Čani. Určité pozície si príležitostnými nákupmi akcií rodina udržiavala aj v ostatných parných obchodných mlynoch na východe Slovenska. Najmä proti veľkošarišskému podniku, ako jednoznačne najsilnejšiemu z nich, sa však predbežne neodvážila vystúpiť ani ho ovládnuť prostredníctvom skupovania akcií.

Samotný veľkošarišský mlyn mohol, vďaka dlhodobo vytváraným rezervám, aj za rok 1909 vyplácať akcionárom dividendy vo výške 5 percent z hodnoty akcií. Vedenie spoločnosti sa tak rozhodlo najmä preto, aby akcie mlyna u verejnosti neustrácali na svojom tradične vysokom kurze. Na valnom zhromaždení akcionárov sa však otvorene hovorilo o zložitej situácii na trhu s mlynskými výrobkami i výsledne o potrebe spojiť sa s ekonomicky silnejším partnerom. Vedenie spoločnosti i jej vlastníci si uvedomovali, že ešte jeden či dva takéto slabé roky by mohli priviesť podnik do veľmi vážnych ťažkostí. Hoci veľkošarišský mlyn patril medzi tie väčšie v rámci celého Uhorska, nemohol, aj kvôli svojej nie najlepšej polohe, konkurovať silným mlynským koncernom postupne vznikajúcim v priestore strednej Európy. Vzhľadom na jeho tradíciu, značné finančné rezervy i kvalitu výroby, sa postupne objavilo niekoľko záujemcov o spojenie, medzi ktorými jednoznačne dominovala Boršodsko-miškovecká paromlynská akciová spoločnosť.

Išlo o pozoruhodný podnik, za ktorým stála predovšetkým silná podnikateľská rodina Hatvany-Deutsch. Tú je možné považovať za klasický príklad úspešného podnikania v prostredí Uhorska, najmä v prepojení pestovania, obchodu a spracovávania poľnohospodárskych plodín. Zakladateľom úspešnej spoločnosti sa stal Bernáth Deutsch (1826 – 1893), ktorý získal značný majetok najmä obchodovaním s poľnohospodárskymi plodinami a pestovaním obilia na prenajatých veľkostatkoch.⁶² Až jeho syn, Sándor Deutsch (1852 – 1913), spolu so svojím švagrom barónom Jozefom Hatvany-Deutsch (1858 – 1913), začali od osemdesiatych rokov 19. storočia stále intenzívnejšie investovať aj do priemyselných podnikov, v prvom rade cukrovarov.⁶³ Postupne sa im podarilo ovládnuť celý rad podnikov, napríklad cukrovary v Šuranoch či Hatvane. Ďalšou oblasťou, na ktorú vcelku prirodzene

61 Na území dnešného Slovenska sa tak príslušníci tejto rodiny postupne stali napríklad vlastními cukrovaru v Šuranoch alebo mlyna v Lučenci.

62 Bližšie napríklad: *Pallas Nagy Lexikona* 5. Budapest 1893, s. 253.

63 Bližšie: *Révai Nagy Lexikona* 9. Budapest : Révai Testvérek, 1913, s. 596 – 597.

zamerali svoju pozornosť, sa stal mlynský priemysel. Aj tu, ako majitelia veľkostatkov a obchodníci s obilím, ovládli najprv niekoľko menších podnikov. Následne prostredníctvom nákupov akcií i preberaním celých podnikov získali kontrolu napríklad nad väčšími mlyni v Hatvane a Miškovci. K tým postupne pripájali ďalšie mlyny, nachádzajúce sa prevažne v priestore severovýchodného Uhorska. V priebehu pomerne krátkej doby sa im týmto spôsobom podarilo vytvoriť účinnú protiváhu veľkým budapeštianskym podnikom, ktoré dlho určovali celú orientáciu mlynského priemyslu v Uhorsku.

Boršodsko-miškovecká paromlynská akciová spoločnosť vo veľkošarišskom mlyne vlastnila už niekoľko účastín, prvú konkrétnu ponuku na spojenie však predstaviteľia podniku podali až začiatkom roku 1909. Jednania boli pomerne komplikované. Správna rada veľkošarišského podniku síce mala záujem na spojení s väčšou spoločnosťou, usilovala sa však získať pri tom čo najlepšie podmienky. Aj vedenie Boršodsko-miškoveckej paromlynskej akciovej spoločnosti malo na spojení, z už spomínaných dôvodov, vážny záujem. Usilovalo sa však zaplatiť za podnik čo možno najnižšiu cenu. Preto až v máji nasledujúceho roku mohli akcionári mlyna vo Veľkom Šariši pristúpiť k hlasovaniu o konečnom návrhu. Mimoriadne valné zhromaždenie sa kvôli rozhodnutiu o konkrétnej ponuke na prevzatie podniku zišlo 24. mája 1910.⁶⁴ Vo vystúpení jednotlivých členov predstavenstva odzneli viaceré príspevky podporujúce zlúčenie oboch spoločností. Po niekoľkohodinovej pomerne búrlivej diskusii prítomných osemdesiatich akcionárov, ktorí zastupovali celkovo 2010 akcií, z toho 647 malo hlasovacie právo, bolo nakoniec zlúčenie odsúhlasené. Za zlúčenie sa vyjadrilo spolu 62 akcionárov, ktorí disponovali 540 hlasmi. Len pre zaujímavosť, proti boli traja akcionári s 19 hlasmi, zdržali sa šiesti akcionári so 43 hlasmi. Napriek zaregistrovaniu vôbec nehlasovalo deväť akcionárov disponujúcich 45 hlasmi. Na výsledku nič nezmenilo ani rozhorčené vyjadrenie jedného z akcionárov, ktorí boli proti zlúčeniu: „...vzdávame sa kontroly nad silnou a prosperujúcou spoločnosťou a jej ďalší vývoj sa tak stáva neistý...“⁶⁵

V spojení s veľkou spoločnosťou videli akcionári nielen záruku ďalšej úspešnej existencie mlyna, ale aj možnosť, ako zvýšiť vlastný zisk. Nepochybne však k súhlasu so zlúčením prispeli analýzy nielen vedenia veľkošarišského mlyna, ale aj zástupcov preberajúcej spoločnosti. V rámci nej boli akcionári mlyna vo Veľkom Šariši oboznámení nielen s hospodárskymi výsledkami Boršodsko-miškoveckej paromlynskej akciovej spoločnosti, ale aj ďalších najväčších uhorských mlynov. Z ob-

64 A Nagysárosi Műmalom. In *Eperjesi Lapok*. 1910, roč. 35, č. 18, s. 3. Tomuto jednaniu, ktoré malo rozhodnúť o osude najväčšej súkromnej spoločnosti v celom priestore Šariša, venovala značnú pozornosť aj miestna tlač. Tá síce spojenie oboch spoločností formálne privítala, jej hodnotenie však nemožno vnímať ako úplne objektívne, keďže veľkú časť miestnych periodík vlastnil a vydával A. Kósch, jeden z akcionárov a súčasne funkcionárov mlyna vo Veľkom Šariši. Blížšie napríklad: DERFIŇÁK, P. Arpád Kósch, významný prešovský kníhtlačiar a vydavateľ. In *Z minulosti a súčasnosti knižnej kultúry Prešova*. Ed. M. Domeňová. Prešov : ŠVK, 2007, s. 46 – 61.

A Nagysárosi Műmalom R.-T. In *Eperjesi Lapok*. 1908, roč. 33, č. 4, s. 5.

65 A Nagysárosi Műmalom. In *Eperjesi Lapok*. 1910, roč. 35, č. 22, s. 3.

siahlej správy ako najzaujímavejšie možno vybrať údaje, ktoré v tabuľke č. 2 prezentujú výsledky na výške priemerne vyplácaných dividend v rokoch 1878 – 1909 u vybraných veľkomlynov.

Tabuľka č. 2. *Priemer vyplácaných dividend v niektorých uhorských mlynoch*

Názov akciovej spoločnosti	Vyplatená dividend priemer (%) v rokoch 1878 – 1895	Vyplatená dividend priemer (%) v rokoch 1896 – 1909
Concordia - Budapešť	4,3	1,8
Mlyn Alžbeta - Budapešť	9,9	3,9
Mlyn Lujza - Budapešť	11	2,6
Viktória - Budapešť	10,3	7,8
Mlyn budapeštianskych mlynárov a pekárov	13,9	3,6
Prvý budapeštianský mlyn	19,1	13
Henger - Budapešť	7,2	3,6
Čaniansky mlyn	7,25	4,9
Mlyn Štefan v Debrecíne	15	13
Veľkošarišský mlyn	10,8	7,5
Boršodsko-miškovcecká spoločnosť	4,0	10,6

(Zdroj: Eperjesi Lapok)

Predkladatelia oboch informačných správ však dodávali popri základných údajoch aj množstvo doplňujúcich informácií. Z nich jednoznačne vyplývalo, že kedysi mimoriadne úspešné odvetvie uhorského priemyslu prežívalo v tom čase veľmi zložitú obdobie. Navyše napríklad budapeštiansky Mlyn Alžbeta utrpel v posledných dvoch rokoch stratu takmer 300 000 korún. Budapeštianska Concordia zasa znížila nominálnu hodnotu svojej pôvodne tisícikorunovej akcie iba na sto korún, aby takto účtovne vyrovnala straty, s ktorými v posledných rokoch zápasila. Aj ďalšie, kedysi mimoriadne úspešné mlynské podniky, mali najmä začiatkom dvadsiateho storočia značné problémy. Budapeštiansky mlyn Henger napríklad postupne znížil svoje základné imanie z 1,6 milióna na 600 000 korún. Značné straty utrpel aj kedysi úspešný Mlyn Štefan v Debrecíne. Ten v priebehu rokov 1903 – 1905 musel vykázať stratu viac ako šesťstotisíc korún, ktorú sa mu do roku 1909 nepodarilo účtovne vyrovnat'.⁶⁶

Z tohto pohľadu sa zlúčenie oboch spoločností javilo ako veľmi rozumné riešenie situácie v rámci všeobecne známych problémov mlynskeho priemyslu v Uhorsku. Podmienky oficiálne odsúhlasené zástupcami oboch strán ponúkali pre akcionárov veľkošarišského mlyna, ktorého cenné papiere sa mali stiahnuť z obehu, v podstate

66 A Nagysárosi Múmalom. In *Eperjesi Lapok*. 1910, roč. 35, č. 22, s. 3. Takéto prehľady mali nepochybne v prvom rade za cieľ presvedčiť akcionárov mlyna vo Veľkom Šariši, aby čím skôr súhlasili so spojením oboch spoločností. Na druhej strane však súčasne predstavujú síce zjednodušený, no v podstate reálny pohľad na zložitú situáciu, aká bola v tom čase v uhorskom mlynskom priemysle.

tri možnosti. Tú prvú predstavovala jednoduchá výmena pôvodných cenných papierov za nové akcie. Z obehu sa malo stiahnuť 3 200 kusov akcií mlyna vo veľkom Šariši v nominálnej hodnote po 400 korún za kus, pričom nahradiť ich malo 4 000 nových akcií Boršodsko-miškoveckej paromlynskej akciovej spoločnosti v nominálnej hodnote po 200 korún. Akcionári tak za jednu svoju starú akciu mali dostať 1,25 novej akcie preberajúcej spoločnosti. Druhá možnosť bola určená najmä pre tých akcionárov, ktorí vzhľadom na ich počet cenných papierov veľkošarišského mlyna ich nemohli vymeniť za celé akcie. Tí mohli vymeniť pôvodné akcie v pomere 1:1, s tým, že za každú akciu veľkošarišského mlyna v tomto prípade bude jej majiteľ ešte inkasovať po sto korún v hotovosti. Treťou, poslednou možnosťou, ktorú ponúkli majiteľom akcií mlyna vo Veľkom Šariši, bol ich predaj preberajúcej spoločnosti po 520 korún za kus. Za výhodu sa v tomto prípade považovalo to, že peniaze sa vyplácali okamžite, v hotovosti. Silnú motiváciu pre prvé dve možnosti, t. j. výmenu akcií, predstavovala skutočnosť, že nové akcie mali nielen rovnaké práva ako pôvodné cenné papiere Boršodsko-miškoveckej paromlynskej akciovej spoločnosti, ale mali nárok na dividendu, ktorá by sa mala vyplácať za rok 1910.⁶⁷

Vzájomná výmena akcií sa mala uskutočniť v krátkom čase, už do 10. júla 1910, aby vedenie preberajúcej spoločnosti mohlo prikrčiť k ďalším rozsiahlym finančným operáciám. Plánovalo pri nich využiť najmä pozitívny dojem, ktorý na finančných a kapitálových trhoch vznikol po prevzatí veľkošarišského podniku. Okrem už spomenutých nových akcií, určených na výmenu za akcie mlyna vo Veľkom Šariši, vydala Boršodsko-miškovecká paromlynská akciová spoločnosť totiž ešte ďalších 4 000 kusov akcií. Vďaka tomu zaokrúhlila svoj základný kapitál na rovné štyri milióny korún. Tieto novo vydané akcie vzápätí, veľmi úspešne, ponúkla na predaj všetkým svojim akcionárom, vrátane pôvodných akcionárov veľkošarišského mlyna. Nové akcie v nominálnej hodnote po dvesto korún sa predávali po 420 korún za kus, po úspešnom umiestnení emisie sa takmer dvojnásobne posilnila nielen kapitálová základňa Boršodsko-miškoveckej paromlynskej akciovej spoločnosti, ale výrazne vzrástli aj jej rezervné fondy a celková finančná stabilita. Podnik tak získal dostatok prostriedkov na ďalšiu expanziu, nasmerovanú, okrem iného, k neskoršiemu ovládnutiu ďalších akciových parných mlynov. S podnikom v Spišskej Novej Vsi sa spojenie uskutočnilo už v nasledujúcom roku 1911. Ako posledný z väčších parných mlynov na východnom Slovensku sa súčasťou koncernu stal podnik v Košiciach, kde k vzájomnému spojeniu došlo v roku 1914.

Zisk veľkošarišského mlyna bol pre Boršodsko-miškovecko-debrecínsku paromlynsku akciovú spoločnosť jednoznačne výhodný obchod. V konečnom dôsledku však, najmä z krátkodobej perspektívy, na spojení získali aj pôvodní akcionári mlyna vo Veľkom Šariši. Bližšie údaje o výhodnosti spojenia oboch podnikov poskytujú ich publikované účtovné bilancie.⁶⁸ Aj na ich základe možno konštatovať, že preberajúca spoločnosť získala okrem samotného, najmodernejším zariadením vybaveného mlynského podniku aj množstvo ďalších výhod. Veľkošarišský podnik

67 A Nagysárosi Műmalom. In *Eperjesi Lapok*. 1910, roč. 35, č. 22, s. 3.

68 Pravidelne boli publikované v osobitných materiáloch pre akcionárov, ale aj v dennej tlači.

napríklad disponoval nielen značnými finančnými rezervami, ktoré ku koncu roka 1909 predstavovali zhruba 350 000 korún, ale aj sieťou stabilných odberateľov nielen v priestore samotného Šariša či prilahlých stolíc, ale aj v rakúskej časti monarchie, predovšetkým v Haliči a Sliezske.

Akcionári veľkošarišského mlyna zasa za obetovanie svojej samostatnosti získali podiely v jednom z najsilnejších mlynských koncernov v priestore strednej Európy. Ten svojou stabilitou a finančnými možnosťami poskytoval do budúcnosti lepšie vyhliadky na stabilné a primerané dividendové výnosy. Navyše s akciami Boršodsko-miškoveckej paromlynskej akciovej spoločnosti sa na finančných trhoch obchodovalo v oveľa väčšej miere a predstavovali ľahko a rýchlo speňažiteľné aktívum. Pre samotný mlyn a jeho zamestnancov sa však ako najväčšia výhoda spojenia s väčšou spoločnosťou javila, vzhľadom na silnú finančnú pozíciu preberajúceho podniku, možnosť ďalších investícií do technického vybavenia podniku. Okrem toho sa po spojení s Boršodsko-miškoveckou paromlynskou akciou spoločnosťou podstatne zjednodušilo získavanie kvalitných vstupných surovín. Mlyn vo Veľkom Šariši sa stal menej závislým aj od miestnych dodávateľov, pričom do istej miery došlo aj k lepšeniu cenovej hladiny nakupovaného obilia.

Už koncom roku 1910 sa prejavili prvé pozitívne výsledky spojenia oboch spoločností. Pomerne priaznivá situácia na trhu s múčnymi výrobami, spolu so značnou úsporou prostriedkov vyplývajúcou zo zlúčenia oboch spoločností, umožnili dosiahnuť Boršodsko-miškoveckej paromlynskej akciovej spoločnosti čistý zisk vo výške 754 821 korún. Kurz jej akcií, ktoré sa v júli roku 1910 predávali po 420 korún, stúpol vzhľadom na dosiahnuté výsledky na 510 korún za jednu akciu v nominálnej hodnote 200 korún. Navyše, na jednu akciu podnik vyplácal po 27 korún ako dividendu, čo spolu s nárastom ceny prinieslo pre majiteľov týchto cenných papierov veľmi slušný zisk.⁶⁹ Dobré hospodárske výsledky už v priebehu roku 1911 umožnili začať rozsiahlu a nákladnú prestavbu svojich koncernových podnikov. Popri prestavbe a celkovej modernizácii menšieho staršieho mlyna v Lučenci sa rozbehla aj generálna rekonštrukcia mlyna vo Veľkom Šariši.⁷⁰ Rok 1911 je však pritom aj posledným rokom, keď bola samostatne vykazovaná účtovná bilancia veľkošarišského mlyna. Od roku 1911 bolo už jeho hospodárenie vedené plne v účtovných dokladoch Boršodsko-miškoveckej paromlynskej akciovej spoločnosti a mlyn vo Veľkom Šariši pracoval už iba ako jej filiálka.

Nasledujúce obdobie, až do konca druhej svetovej vojny, sa nieslo v znamení značných úspechov Boršodsko-miškoveckej paromlynskej akciovej spoločnosti. Od roku 1912 sa už stala bezkonkurenčne najväčším spracovateľom obilia v celej rakúsko-uhorskej monarchii, pričom jej nemohol konkurovať ani žiadny z predtým

69 A Nagysárosi Műmalom R.-t. In *Eperjesi Lapok*. 1911, roč. 36, č. 10, s. 4. Propagovanie týchto skutočností malo v konečnom dôsledku ďalší pozitívny vývoj na rast ceny cenných papierov Boršodsko-miškoveckej paromlynskej spoločnosti.

70 Obe akcie si vyžiadali značné náklady. Investície do technického vybavenia veľkošarišského mlyna si vyžiadali 91 633,90 K. Na prestavbu mlyna v Lučenci sa použilo viac ako 180 000 korún. Bližšie: A Borsod – Miskolczi Gözmalom, r. t. In *Eperjesi Lapok*. 1911, roč. 36, č. 10, s. 7.

dominujúcich budapeštianskych akciových veľkomlynov. Prehľad najväčších spracovateľov obilia sa tak pred prvou svetovou vojnou ustálil na poradí:⁷¹

Boršodsko-miškovecká paromlynská a. s.	200 000 ton	obilia
Prvý budapeštiansky mlyn, a. s.	110 000 ton	
Mlyn Gizela, a. s., v Budapešti	100 000 ton	
Viktória, a. s., Budapešť	100 000 ton	
Peštiansky valcový mlyn, a.s.	85 000 ton	
Concordia, a. s., Budapešť	77 800 ton	

Po krátkom, no pomerne nádejnom vstupe novej spoločnosti do mlyna vo Veľkom Šariši vypukla prvá svetová vojna, ktorej dôsledkom bol vznik nových hraníc, novej meny a nových trhov. Už počas prvých mesiacov vojny sa aj veľkošarišský podnik, ako súčasť koncernu Boršodsko-miškoveckej paromlynskej akciovej spoločnosti, dostal medzi hlavných dodávateľov múky pre armádu. Pre dlhodobý nedostatok surovín však musel svoju výrobu redukovat'.⁷² Aj napriek rôznym obmedzeniam, ťažkostiam pri zabezpečovaní surovín, nedostatku pracovných síl i uhlia na pohon parných strojov, roky prvej svetovej vojny znamenali pre celý koncern obdobie značných ziskov. Hoci došlo k obmedzeniu výroby a zavedeniu čiastočnej kontroly nad distribúciou a predajom múky, vojnový nedostatok a celkový vzostup cien spôsobil, že uhorské mlyny, vrátane veľkošarišského, dosahovali niekoľkonásobné zvýšenie svojich príjmov a svojim akcionárom mohli vyplácať maximum zákonom povolených dividend.⁷³ Situácia sa zásadne zmenila po roku 1918, keď došlo nielen k rozpadu rakúsko-uhorskej monarchie, ale aj tradičných hospodárskych väzieb spájajúcich jednotlivé oblasti krajiny po celé stáročia.

Obdobie po prechode veľkošarišského parného akciového mlyna pod kontrolu Boršodsko-miškoveckej paromlynskej akciovej spoločnosti prinieslo v konečnom dôsledku pre zamestnancov i akcionárov viaceré výhody aj nevýhody. Okrem iného možno konštatovať, že strata priamej kontroly nad podnikom viedla do istej miery k zvýšenému záujmu aj o ďalšie aspekty pôsobenia tejto spoločnosti pre celý región. Obzvlášť sa to ukázalo v období po skončení prvej svetovej vojny, keď sa mlyn stal súčasťou akciovej spoločnosti Spojené mlyny so sídlom v Košiciach, resp. v Bratislave. A aj keď si v rámci nej udržal vedúce miesto čo sa týka kapacity výroby, jeho výkon bol v tom čase obmedzený na zhruba 40 %.⁷⁴

71 Mlyny boli zoradené podľa množstva obilia, ktoré skutočne spracovali, ich spracovateľské kapacity však boli podstatne väčšie. Bližšie: *Ottův obchodní slovník II.* Praha : Ottovo nakladatelství, 1916, s. 540 – 542.

72 Bližšie o prídelloch obilia, následnom spracovaní a tiež o situácii pri zabezpečovaní zásobovania armády i obyvateľstva napríklad: ŠA Prešov, Hlavný župan, inv. č. 173, 1915, č. 195, A Nagysárosi Műmalom.

73 VADKERTYOVÁ, K. *Mlynský priemysel...*, s. 70.

74 Svojou spracovateľskou kapacitou si udržal ešte tesne po prvej svetovej vojne postavenie najväčšieho mlyna na území Slovenska. O toto prvenstvo ho však rýchlo pripravila výstavba, resp. prestavba mlynov na západnom Slovensku, ktoré mali podstatne lepší prístup k surovinám i odberateľom.

Mlynársky priemysel bol po skončení prvej svetovej vojny vo veľmi zložitej situácii. Východné Slovensko, okrem zmien v oblasti menovej a dopravnej, trpelo silným narušením hospodárskeho a obchodného života v dôsledku zmeny hraníc a straty tradičných väzieb s Potisím. Situáciu ešte skomplikoval vpád jednotiek maďarskej Červenej armády do tohto priestoru v prvej polovici roku 1919. Situáciu v rámci samotného mlynárskeho priemyslu nezlepšilo ani uvoľnenie viazaného hospodárstva s múkou.⁷⁵ Dovtedy, ešte pôvodnými uhorskými zákonmi chránený mlynársky priemysel, využívajúci colnú ochranu, zákaz dovozu zahraničnej múky a podporu exportu, o všetky tieto výhody prišiel. Stratou tradičných dodávateľov obilia z úrodných oblastí Banátu a Potisia zostali mlyny na východnom Slovensku odkázané prevažne na domáce suroviny. Pri priemernej spotrebe 180 kilogramov obilnín na obyvateľa ročne, mohli československé mlyny spracovať 2,5 milióna ton obilia ročne. Ich spracovateľská kapacita však bola viac ako dvojnásobná. Navyše na území Československa sa dala vypestovať iba časť potrebného obilia. To ostatné sa muselo dovážať z cudziny. Aj preto sa pri dovoze začala pred obilím uprednostňovať múka. V roku 1922 sa tak do republiky doviezlo 26 543,2 ton obilia a 220 382,3 ton múky.⁷⁶

Slovenské mlyny teda zostali odkázané buď na domácu surovinu, alebo dovážané obilie, ktoré však boli kvôli doprave a poplatkom drahšie. Múka, ktorú vyrábali, sa tak stala pomerne drahou a nie vždy dokázala účinne konkurovať lacnejšej dovozovej múke. Väčšina mlynov, vrátane veľkošarišského, musela svoju výrobu redukovať. Napríklad v košickom umelom mlyne roku 1912 vyrobili 9 500 ton múky, 1921 len 3 908,9 ton a v roku 1922 klesla výroba dokonca na 2 024,7 ton múky ročne.⁷⁷

V medzivojnovom období postupne dochádza nielen k poklesu využívania výrobných kapacít podniku, ale aj k poklesu počtu jeho zamestnancov. Túto skutočnosť podrobnejšie zachytáva tabuľka č. 3.

Tabuľka č. 3. *Počet zamestnancov mlyna vo Veľkom Šariši v dvadsiatych rokoch 20. storočia*

Rok	Počet zamestnancov, muži / ženy	Rok	Počet zamestnancov, muži / ženy
1919	200/41	1925	104/2
1921	170/3	1926	132/2
1923	104/1	1927	99/2
1924	102/2	1928	109/0

(Zdroj: ŠA Prešov. *Priemyselný (Živnostenský) inšpektorát pre východné Slovensko 1893 – 1938 (1949)*, č. 2470, šk. 19.)

75 Stalo sa tak na základe vládného nariadenia č. 224 Sb. z. a n. zo dňa 30. 6. 1921.

76 STRHAN, M. *Kríza priemyslu na Slovensku v rokoch 1921 – 1923*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1960, s. 178.

77 STRHAN, M. *Kríza priemyslu na Slovensku...*, s. 192.

Samotná Boršodsko-miškovecká paromlynská akciová spoločnosť prežívala po rozpade monarchie zložitú obdobia. Jej vedenie videlo východisko jednak v udržaní pôvodných trhov a jednak v hľadaní nových odbytišť, najmä v rámci strednej Európy. V oboch prípadoch bol však na financovanie s tým spojených aktivít nevyhnutne potrebný nový kapitál. Preto vedenie spoločnosti pristúpilo k zvýšeniu základného kapitálu spoločnosti zo sto na šesťdesiat miliónov korún. Pri predaji nových cenných papierov boli oslovení predovšetkým pôvodní akcionári. Ak vlastnili aspoň dve staré akcie, mohli si kúpiť jednu novú. Jej nominálna hodnota bola 800 korún a predávala sa za 3 500 maďarských korún. Medzi miesta, kde bolo možné nové akcie upísať, zaplatiť a následne prevziať, patrili aj kancelárie či pokladne mlynov v Čani, Spišskej Novej Vsi a úradné miestnosti veľkošarišského mlyna v Prešove.⁷⁸ V nasledujúcich rokoch sa však z materskej spoločnosti odčlenili mlyny, ktoré mala na území Slovenska, a ako spoločnosť Spojené mlyny, a. s., pôsobila samostatne na československom trhu.

Viac podrobností o situácii v samotnom podniku a pracovných podmienkach vo veľkošarišskom mlyne podávajú dochované dozorné hácky a inšpekčné záznamy z dvadsiatych a tridsiatych rokov 20. storočia. Na ich základe možno konštatovať viacero záverov. Pracovná doba v mlyne nebola najmä počas dvadsiatych rokov rovnaká. Menila sa však nielen vzhľadom na istú sezónnosť výroby múky, ale aj v závislosti od momentálneho dopytu. V zásade sa využívali tri pracovné režimy. Tým prvým bola nepretržitá prevádzka, ako napríklad v roku 1925, keď zamestnanci nastupovali do práce v troch zmenách. Ranná sa začínala od šiestej a trvala do štrnástej hodiny, popoludňajšia trvala od štrnástej do dvadsiatej druhej a nočná od dvadsiatej druhej do šiestej hodiny ráno. Druhú možnosť, ktorú vedenie podniku využívalo napríklad v roku 1927, predstavovala skrátená pracovná doba, so zaradenými prestávkami. V tomto prípade zamestnanci nastupovali do práce od ôsmej do dvanástej a od trinástej do sedemnástej hodiny. Treťou možnosťou, ktorá sa reálne využívala pri práci v mlyne, bola kombinácia oboch predošlých. Napríklad v roku 1926 sa v mesiacoch február až júl pracovalo na tri zmeny, zvyšok roka nastupovali zamestnanci do práce v skrátenej pracovnej dobe.⁷⁹ Vo všetkých troch prípadoch sa však pracovalo šesť dní v týždni, pričom nedeľa a štátne sviatky boli určené na opravu a údržbu strojného zariadenia podniku.⁸⁰

V období pred rokom 1910, keď spoločnosť fungovala ako samostatná jednotka, bolo v miestnych pomeroch ekonomicky výhodné byť kvalifikovaným zamestnancom mlyna. Vstupom do veľkého mlynského koncernu, ktorý mal možnosť podstatne ľahšie získavať kvalifikovanú pracovnú silu, začala sociálna politika podniku voči zamestnancom stagnovať. Po prvej svetovej vojne už mohli, okrem na miestne pomery relatívne slušných plátov, ako výhodu plynúcu zo zamestnania vo veľkošarišskom mlyne prezentovať napríklad úrazové poistenie, možnosť stravovať

78 A Borsod-Miskolczi és Debreceni István Gözmalom r. t. In *Új Világ*. 1923, roč. 5, č. 10, s. 3.

79 A Nagysárosi Műmalom teljesen bezűntette űzemet. In *Új Világ*. 1926, roč. 8, č. 7, s. 1.

80 ŠA Prešov, Priemyselny (Živnostenský) inšpektorát pre východné Slovensko 1893 – 1938 (1949), č. 2470, šk. 19, Dozorný výkaz.

sa v spoločnej jedálni či päťdesiatpercentné príspevky zamestnávateľa na sociálne a zdravotné poistenie. S ohľadom na miestne pomery, vysoký počet zamestnancov, nepretržitú prevádzku podniku i celkovú prašnosť pracovného prostredia dochádzal v priebehu dvadsiatich rokov do Veľkého Šariša pravidelne nemocničný lekár, ktorý dozeral na zdravotný stav zamestnancov. Ak sa v jeho neprítomnosti stal ľahší úraz, mali zamestnanci k dispozícii príručné lekárnice. Z hygienických zariadení, ktoré sa spomínali v súvislosti so zdravotným stavom pracovníkov, sa pravidelne uvádzali tri záchody s pisoármi a pitná voda, ktorú podnik čerpal z vlastnej studne. Podnik síce nemal osobitné kúpeľne, zamestnanci sa však mohli umývať v menšom bazéne, ktorý sa nachádzal v kotolni pri parných strojoch.⁸¹

Ako ďalšia osobitná výhoda pre zamestnancov bola prezentovaná aj možnosť kúpiť si obmedzené množstvo múky za výhodnejšie ceny. V prípade tzv. zmesovej múky (na varenie) si mohli mesačne kúpiť po štyri kilogramy, pričom za tri zaplatili po 1,20 Kč a za štvrtý tri koruny. V prípade kvalitnejšej výberovej (chlebovej) múky si mohli mesačne výhodnejšie kúpiť až šesť kilogramov. Za prvé štyri im zo mzdy strhli po 1,90 Kč za kilogram, za ďalšie dva kilogramy však už museli zaplatiť po päť korún.⁸²

Podnik mal stále k dispozícii aj niekoľko vlastných bytov. Tie ale spravidla poskytoval iba zamestnancom, ktorí nielen že bývali mimo Veľkého Šariša, ale boli pre chod podniku veľmi dôležití a ťažko nahraditeľní. V dvadsiatich rokoch v nich bývali, okrem úradníkov pracujúcich v mlyne, predovšetkým strojnici, strojvodca na lokomotíve, dozorca nad strojmi a truhlár. Najmä skúsení strojnici boli zamestnancami, ktorých sa vedenie podniku usilovalo udržať vytváraním výhodných podmienok na prácu. Aj vďaka tomu bolo možné pri pravidelných revíziách zariadení zabezpečujúcich pohon strojov v podniku konštatovať, že obsluhujúci strojnici sú schopní, skúsení a vhodní. Ich úloha pritom nebola jednoduchá. Hoci v dvadsiatich a tridsiatich rokoch veľkošarišský mlyn pracoval spravidla iba na necelú polovicu svojho možného výkonu, disponoval veľmi solidným technickým vybavením. To pozostávalo predovšetkým z troch parných strojov, ktorých výkon predstavoval 450, 650 a 90 kónských síl. Popri tom však podnik disponoval aj ďalšími zariadeniami, vodnými turbínami a elektromotormi. Dve vodné, Francisove turbíny prešli kompletnou rekonštrukciou v roku 1925, ich výkon bol 80 a 160 kónských síl. Štyri elektromotory zabezpečovali pohon menších zariadení a ich výkon predstavoval 45, 7, 10 a 4,5 kónských síl.⁸³ Podnik však do začiatku tridsiatich rokov nielen získal prístup k elektrickej energii, ale postupne ju začal v stále väčšej miere využívať aj na pohon niektorých zariadení. Tým sa zaradil k tým progresívnejším v rámci od-

81 ŠA Prešov, Priemyselný (Živnostenský) inšpektorát pre východné Slovensko 1893 – 1938 (1949), č. 2470, šk. 19, Dozorný hárok 1919 – 1928.

82 ŠA Prešov, Priemyselný (Živnostenský) inšpektorát pre východné Slovensko 1893 – 1938 (1949), č. 2470, šk. 19, Dozorný výkaz. Výhody pre zamestnancov.

83 ŠA Prešov, Priemyselný (Živnostenský) inšpektorát pre východné Slovensko 1893 – 1938 (1949), č. 2470, šk. 19, Dozorný hárok 1919 – 1928 Pohon.

vetvia, ktoré v priebehu dvadsiatych rokov iba postupne nabiehalo na významnejšie využívanie elektrickej energie.⁸⁴

Jednotlivé pohonné zariadenia i strojné vybavenie bolo umiestnené najmä v hlavnej, šesťposchodovej budove. Z hľadiska kvality a bezpečnosti pracovného prostredia ju rozdelili do viacerých častí. Prvé poschodie, kde sa nachádzali valcové stolice, bolo označené ako stiesnené, pre pracovníkov menej priaznivé. Druhé poschodie, kde umiestnili rôzne dopravné transportéry a sitá, hodnotili z hľadiska pracovnej hygieny ako priaznivé, spravidla dostatočne vetrané. Tretie poschodie, kde sa nachádzala triedička krupice, hodnotili kontrolóri ako stiesnené prašné a pre pracovníkov menej priaznivé. Štvrté poschodie bolo vyhradené na manipuláciu so surovinami a múkou, pričom tu mali pracovníci pre výkon svojich funkcií normálne pracovné prostredie. Na piatom poschodí sa nachádzali rovinné vysievače, čo pre pracovníkov znamenalo okrem hluku aj stiesnené a prašné prostredie. Na šiestom sa zasa nachádzali filtre, ale prostredie v tomto prípade hodnotili kontroly v rámci inšpekčných záznamov ako pomerne priaznivé.⁸⁵

Začiatkom tridsiatych rokov sídlilo riaditeľstvo firmy Spojené mlyny, a. s., zahŕňajúcej aj Veľkošarišský umelý mlyn Veľký Šariš, v Košiciach. Vo Veľkom Šariši pracovali ako riadiace zložky dozerajúce na každodenný chod podniku jednak tzv. úradnícky zbor, jednak technické oddelenie. Úradnícky zbor sa skladal zo správcu, ktorým bol v tom čase Zoltán Bielek, a jeho zástupcu Eugena Flachbarta. Ďalej v ňom pracovali skladníci Gyula Laurenci a Gašpar Némethy, na vedenie písomnej agendy dohliadal úradník Aurel Neusinger. Na čele technického oddelenia, zaručujúceho dostatočnú kvalitu vyrábanej múky a združujúceho skupinu kvalifikovaných pracovníkov, stál Ing. Gusztáv Matherny. Ako jeho zástupcu pôsobil vedúci mlynár Johan Geyer. Ďalej boli v rámci oddelenia zaradení zástupca hlavného mlynára Jaroslav Kurfiršt, hlavný strojník Koloman Varga, triedič múky Štefan Goldfus a mlynári Johan Pásztor, Ondrej Janoško a Štefan Vrabel.⁸⁶

Popri veľkom akciovom parnom mlyne v desaťročiach medzi dvoma svetovými vojnami môžeme nájsť v samotnom Veľkom Šariši aj ďalších mlynárov. Napríklad v priebehu dvadsiatych a tridsiatych rokov minulého storočia tu v starom vodnom mlyne pomerne úspešne pracovali Ján a Viktor Dudášovci. Vodný mlyn, v ktorom podnikali, patrila akciovému mlynu, ktorého riaditeľstvo im ho za obojstranne výhodných podmienok prenajímalo.

Ako najdlhšie pôsobiaci nájomcovia v priebehu 20. storočia pracovali spočiatku na základe jednoduchej nájomnej zmluvy. So zmenou legislatívy na konci dvadsiatych rokov musel aspoň jeden z nich, v tomto prípade Viktor Dudáš, požiadať o vydanie živnostenského listu. Aj vďaka tomu sa o tomto malom, ale vcelku pro-

84 Bližšie: HALLON, Ľ. *Industrializácia Slovenska 1918 – 1938*. Bratislava : Veda, 1995, s. 127.

85 ŠA Prešov, Priemyselný (Živnostenský) inšpektorát pre východné Slovensko 1893 – 1938 (1949), č. 2470, šk. 19, Dozorný hárok 1919 – 1928. Pracovné pomery.

86 *Adresár mesta Prešova a prešovského okresu*. Zost. A. Spányi. Prešov : Kníhtlačiarňa Minerva, 1931, s. 38.

sperujúcom podniku zachovalo niekoľko dôležitých informácií. Na ich základe si môžeme urobiť lepšiu predstavu o živote drobných podnikateľov vo Veľkom Šariši v tomto období, úspešne pracujúcich aj vďaka možnostiam vytváraným veľkým podnikom. Z odpisu živnostenského oprávnenia sa dozvedáme: „...*pán Viktor Dudáš v roku 1894 narodený vo Veľkom Šariši, bytom vo Veľkom Šariši č. 231, oznámil, že bude prevádzať vo Veľkom Šariši na čísle 231 živnosť mlynársku.*“⁸⁷ Ako nájomca mlyna však v tom čase stále vystupoval jeho otec Ján Dudáš.

Starý vodný mlyn zdanlivo nemal vedľa veľkého moderne zariadeného podniku veľa šancí na úspech. Opak však bol pravdou. V priebehu dvadsiatich rokov tu mali dostatok práce nielen obaja Dudášovci, ale aj dvaja pomocníci a jeden až traja učni. Pravda, plat, ktorí dostávali, bol veľmi nízky. Učni, počas trojročnej výučnej doby, pracovali iba za stravu a ubytovanie. Dospelí pomocníci dostávali okrem stravy a naturálií iba sto korún mesačne. V období celosvetovej hospodárskej krízy v rokoch 1929 – 1932, ktorá ťažko doľahla aj na obyvateľov Slovenska, sa aj v tomto mlyne sčasti obmedzila výroba. Dudášovci si ponechali iba jedného pomocníka a šetriili, na čom sa len dalo. Žiaľ, aj na údržbe mlyna a jeho jednotlivých zariadení.⁸⁸

Keď sa situácia neskôr aspoň sčasti začala meniť k lepšiemu, usilovali sa to naplno využiť a pracovali, koľko to len bolo možné. Aj kvôli tomu kontrola v roku 1934 zistila v mlyne viaceré nedostatky. Tým najväčším bolo, podľa výpovede tu zamestnaného pomocníka Štefana Petršína, prekračovanie pracovného času. Podľa jeho tvrdenia „...*mlyn pracuje denne, okrem nedele, od 6. resp. 7. hodiny do 19. resp. 20. hodiny večernej, takže týždenná pracovná doba činí 78 až 84 hodín.*“⁸⁹ Keďže podľa zákona nesmela pracovná doba presiahnuť týždenne 48 hodín, Dudášovcom hrozila značná pokuta. Ďalšia im hrozila za to, že s učňom, ktorého prijali do mlyna neuzavreli v zákonnej lehote riadnu písomnú zmluvu, ale iba ústnu dohodu.⁸⁹ Oba problémy sa však nakoniec podarilo uspokojivo vyriešiť.

Vďaka viacerým inšpekciám, ktoré prišli do mlyna, je vcelku možné presne určiť, ako vyzerala jeho bežná prevádzka. Pracovný čas bol spravidla dvanásťhodinový, od 6. do 18. hodiny. V prípade, že sa nakopilo veľa práce, pracoval však mlyn aj dlhšie, niekedy aj nepretržite v dvoch dvanásťhodinových zmenách. V nedeľu a ani vo veľké sviatky sa nepracovalo. Každý zamestnanec mlyna, vrátane učňov, mal nemocenské a aj povinné úrazové poistenie. O tom, ako podnik vyzeral v dvadsiatych rokoch 20. storočia, hovorí jedna zo zachovaných správ: „...*Mlynica je svetlá, vzdušná, prizemná budova z kameňa a tehál. Má dva vchody otvárajúce*

87 ŠA Prešov, Priemyselný (Živnostenský) inšpektorát pre východné Slovensko 1893 – 1938 (1949), č.2387, šk. 18, Živnosť V. Dudáša. Mlyn V. Šariš. Priestupok voči živnostenskému zákonu.

88 DERFIŇÁK, P. Starý vodný mlyn. Z dejín podnikania vo Veľkom Šariši. In *Veľkošarišan*. 2010, roč. 19, č. 6, s. 6. V podobnej situácii sa nachádzali aj ďalšie menšie mlyny v rámci regiónu, ktoré sa sústreďovali výhradne na uspokojovanie potrieb miestneho obyvateľstva.

89 ŠA Prešov, Priemyselný (Živnostenský) inšpektorát pre východné Slovensko 1893 – 1938 (1949), č. 2387, šk. 18, Živnosť V. Dudáša. Mlyn V. Šariš.

sa dovnútra a drevené schody bez zábradlia. Osvetlenie je zabezpečené petrolejovými lampami a vetrá sa otvorenými dverami. Závod má troch učňov, ktorí chodia do miestnej školy. Dostávajú za prácu stravu a byt, na spanie majú spoločne jednu, nie veľmi čistú posteľ. Pohon závodu pozostáva z jedného vodného kola a motora s výkonom 20 konských síl.“ Okrem toho sa v tom čase nachádzali v mlyne tri valcové stolice, jeden mlynský kameň, triér, jeden rovinný vysávač, čistič zrna značky Omega a čistička krupice. Toto vybavenie sa výraznejšie nezmenilo ani neskôr, keď pribudol v podstate iba jeden čistiaci filter.⁹⁰

Okolo polovice tridsiatych rokov už technické oddelenie Okresného úradu v Prešove muselo konštatovať, že mlyn upadá a potrebuje nové investície do zariadenia. Akciová spoločnosť, ktorej patrilo, však nemala záujem na jeho modernizácii. Samotným nájomcom na to chýbali nielen potrebné finančné prostriedky, ale i akákoľvek motivácia. Preto iba udržiavali a opravovali staré stroje, rovnako ako prispievali k údržbe vodného náhonu. Možno aj preto bolo ich pôsobenie zatiaľ na okraji záujmu historikov. Treba však konštatovať, že neprávom. Je pravdou, že pôsobili v tieni jedného z najväčších mlynských podnikov na Slovensku. Boli to však predovšetkým nájomcovia starého vodného mlyna, kto spracovával veľkú časť produkcie drobných a stredných roľníkov priamo z Veľkého Šariša a okolitých obcí. Úspešne tak pokračovali v stáročnej tradícii vodných mlynov v tejto oblasti a do istej miery paradoxne boli pre tunajších roľníkov bližší ako veľký parný mlyn, ktorý nemohol vždy dosť dobre spracovávať ich drobnú produkciu.

Veľkošarišský mlyn bol, okrem iného, do veľkej miery aj priekopníkom výroby a využívania elektrickej energie v regióne Šariša. Jej počiatky siahajú do druhej polovice osemdesiatych rokov 19. storočia, keď začal tunajší akciový mlyn využívať elektrinu na osvetlenie svojich priestorov. Dovtedy používané olejové kahance, sviečky a petrolejové lampy mohli v prašných priestoroch mlyna kedykoľvek vyvolať výbuch a následne požiar. S tým, žiaľ, mali obyvatelia Veľkého Šariša i majitelia podniku značné skúsenosti. Elektrické osvetlenie túto hrozbu síce úplne nevytláčilo, ale aspoň podstatne obmedzilo.

Dynamo, ktoré vyrábalo elektrinu pre samotný mlyn, však nestačilo na to, aby zásobovalo celé mestečko, prípadne aby poháňalo väčšie stroje v samotnom podniku. Záujem o to sa síce sporadicky objavoval, technicky, finančne a administratívne náročný proces elektrifikácie však nebolo jednoduché zvládnuť. Vedenie mlyna sa sústreďovalo výhradne na prevádzku podniku a obecná rada musela riešiť oveľa naliehavejšie problémy. A tak, hoci bol Veľký Šariš prvým miestom, kde sa na Šariši začala vyrábať a využívať elektrická energia, štafetu rýchlo prebrali iné obce. V roku 1894 to bol Solivar a o rok neskôr aj Prešov. Práve prešovská elektrárňa sa nakoniec stala tou, ktorá mala zaviesť elektrinu do Veľkého Šariša. Prešovská elektrárňa bola súkromnou akciovou spoločnosťou, ktorá začala najmä v prvých rokoch

90 ŠA Prešov, Priemyselný (Živnostenský) inšpektorát pre východné Slovensko 1893 – 1938 (1949), č. 2387, šk. 18, Živnosť V. Dudáša. Mlyn V. Šariš. Charakteristika podniku.

20. storočia postupne rozširovať svoje výrobné kapacity. Veľký Šariš sa stal prvou obcou, ktorú prešovská elektrárňa napojila na svoju sieť.⁹¹

Vedenie, ktoré vybuďovali zamestnanci elektrárne, začínalo na Levočskej ulici, neďaleko tzv. Bosákovej banky a cez Sabinovskú ulicu smerovalo k Veľkému Šarišu. Problémová sa ukázala najmä časť okolo železničnej trate. Tu sa okrem štátnej trate nachádzala súkromná železnička a tiež súkromné elektrické vedenie slaboprúdové patriace mlynu. Preto bolo rozhodnuté, že privádzané vedenie, t. j. holé medené káble s priemerom 25 mm, bude upevnené na jednoduché drevené, desať metrov vysoké dvojité stĺpy zo smrekového dreva. Takéto riešenie umožnilo vydať 12. januára 1927 kolaudačné rozhodnutie, ktoré bolo ďalšími úradmi potvrdené o dva týždne neskôr. Od roku 1927 bol na túto sieť napojený aj mlyn, ktorý elektrickú energiu využíval nielen na osvetľovanie svojich priestorov, ale napokon aj viacerých elektromotorov.⁹²

Obdobie druhej svetovej vojny prinieslo aj pre zamestnancov mlyna viaceré zmeny. Okrem zmeny ústredia, ktoré sa z Košíc prenieslo do Bratislavy, to bola predovšetkým ďalšia strata zdrojov obilnín, potrebných na výrobu múky a s tým spojený pokles výroby. Do veľkej miery sa tento výpadok podarilo nahradiť až vybudovaním železničnej trate Prešov – Vranov nad Topľou – Strážske, spájajúcej priestor Šariša s tými úrodnými oblasťami Zemplína, ktoré ešte zostali súčasťou slovenského štátu.⁹³ Aj napriek tomu, že už koncom tridsiatych rokov dochádzalo k postupnému poklesu počtu zamestnancov, keď v roku 1937 ich v mlyne pracovalo 109, o dva roky neskôr 83 a v roku 1943 už len 80⁹⁴, podnik si nielen udržoval svoju pozíciu na trhu s múkou a otrubami, ale postupne zavádzal aj nové druhy výrobkov. Už začiatkom marca v roku 1941 napríklad požiadala bratislavská centrála firmy Spojené mlyny, úč. spoločnosť, o povolenie rozšíriť výrobnú prevádzku vo Veľkošarišskom umelom mlyne o výrobu „burisonov“ – pšeničnej ryže. Ministerstvo hospodárstva tejto požiadavke v novembri tohto istého roku vyhovel.⁹⁵

Tradične komplikovaná bola stále situácia v oblasti ochrany zdravia zamestnancov. V tomto smere sa napríklad koncom roka 1943 riešili viaceré sťažnosti nielen samotných pracovníkov mlyna, ale aj predstaviteľov Robotníckej sociálnej poisťovne v Prešove. Väčšina z nich sa týkala nadmernej prašnosti v mlyne a z toho vyplývajúcej zvýšenej chorobnosti robotníkov. Pre vyriešenie tohto problému sa vo Veľkom Šariši v kancelárii podniku zišli 4. novembra 1943 zástupcovia Robotníckej sociálnej poisťovne, Úradu práce v Prešove. Živnostenského inšpektorátu

91 DERFIŇÁK, P. Z minulosti prešovskej elektrárne (1894 – 1932). In *Zborník Katedry ekonomie a ekonomiky. Anno 2010*. Ed. R. Kotulič. Prešov : FM PU, 2010, s. 265 – 280.

92 DERFIŇÁK, P. Elektrina vo Veľkom Šariši. In *Veľkošarišan*. 2010, roč. 19, č. 4, s. 6.

93 Bližšie: MICHNOVIČ, I. Výstavba trate Prešov – Vranov – Strážske. In *Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2001*. Zost. M. Pekár. Prešov : ManaCon, 2001, s. 39.

94 ŠA Prešov, Priemyselný (Živnostenský) inšpektorát pre východné Slovensko 1893 – 1938 (1949), č. 2470, šk. 19, Počet pracovníkov v rokoch 1934 – 1943.

95 ŠA Prešov, Priemyselný (Živnostenský) inšpektorát pre východné Slovensko 1893 – 1938 (1949), č. 2470, šk. 19, Výmer Okresného úradu v Prešove č. 32 – 306/1941.

a vedenia mlyna. To v tom čase predstavoval predovšetkým hlavný mlynár Jaroslav Kurfirst, ktorý celú situáciu vysvetlil predovšetkým nedostatkom kvalitného obilia, konkrétne tvrdej potravinárskej pšenice. Prašnosť bola, podľa jeho vyjadrenia, väčšia, pretože „...pri zomiellaní raže a jačmeňa sú z technických príčin odstavené ventilátory na čistenie krupice. Pri ich prevádzke totiž dochádzalo k okamžitému upchávaniu filtrov, pretože mlyn bol stavaný výhradne na spracovávanie pšenice. Navyše by zapnuté ventilátory odsávali aj jemné biele melivo, čím by sa jeho akosť výrazne zhoršila a straty by stúpili nad úroveň povolenú NÚZ...“. Podľa názoru vedúceho mlyna riešením, celej situácie by bol predovšetkým návrat k mletiu kvalitnej pšenice a minimalizácii spracovávaného objemu raže, žita a jačmeňa. K zmene, ako predpokladal, malo s veľkou pravdepodobnosťou dôjsť v priebehu niekoľkých mesiacov.⁹⁶

Hneď po druhej svetovej vojne bol mlyn poštátnený. V prvých rokoch sa jeho ďalší osud zdal byť neistý. Dokonca hrozilo, že ho zbúrajú a na jeho mieste vybudujú nový výrobný závod. Od tohto zámeru sa však nakoniec upustilo.⁹⁷ Opätovný záujem o podnik koncom štyridsiatych rokov vyvrcholil, po návštevách viacerých predstaviteľov vlády a verejného života, v rokoch 1951 – 1954 jeho celkovou rekonštrukciou. V nasledujúcom období však záujem o mlyn opäť upadal a podnik už iba živoril. Postupne boli totiž vybudované moderné podniky v Spišskej Novej Vsi a v Košiciach, ktorým už starý mlyn, navyše ležiaci mimo hlavnej železničnej trate, nemohol konkurovať. K opätovnému osamostatneniu sa podniku došlo až v roku 1986, keď začal pracovať ako Šarišský mlyn, jeho prvým riaditeľom sa stal E. Pavlík.⁹⁸ Vlastníctvo štátu sa skončilo v roku 1991, resp. 1992, keď sa dostal do súkromných rúk. Jeho vlastníkom sa stala spoločnosť s ručením obmedzeným, ktorej konatelia sa však napriek nádejnému rozbehu v silnej konkurencii nakoniec nedokázali presadiť a výroba sa v druhej polovici deväťdesiatych rokov opäť, už definitívne, zastavila.

Mlyn vo Veľkom Šariši takmer stopäťdesiat rokov predstavoval jeden z najúspešnejších podnikov v celom regióne Šariša. Väčšinu tohto obdobia pracoval ako súkromná akciová spoločnosť. Hoci jej prioritou bola celkom prirodzene maximalizácia ziskov, podnik počas celej svojej existencie podporoval kultúrne, spoločenské, športové i charitatívne aktivity nielen v samotnom Veľkom Šariši, ale aj v okolitých mestách a dedinách. V súčasnosti táto pamiatka s mimoriadnou historickou hodnotou rýchlo chátra. Vzhľadom na veľkosť areálu bývalého priemyselného podni-

96 ŠA Prešov, Priemyselný (Živnostenský) inšpektorát pre východné Slovensko 1893 – 1938 (1949), č. 2470, šk. 19, Zápisnica zo dňa 4. 11. 1943.

97 Vo Veľkom Šariši nebudú štrajkovať. In *Východoslovenská Pravda*. 1947, roč. 3, č. 161, s. 2. K zlepšeniu situácie, keď v druhej polovici roku 1947 mlyn vo Veľkom Šariši pre neúrodu jednoducho nemal čo mlieť a niekoľko mesiacov nepracoval, prispelo až zabezpečenie dodávok sovietskeho obilia. Vďaka nim mohol mlyn už v decembri roku 1947 prevádzku obnoviť a následne sa prestalo uvažovať aj o jeho zrušení. Bližšie napríklad: Veľkošarišský umelý mlyn. In *Hlas ľudu*. 1948, roč. 4, č. 1, s. 5.

98 *Veľký Šariš – mesto a hrad...*, s. 126.

ku i značné náklady, ktoré by si vyžadovala aspoň jeho konzervácia, možno, žiaľ, predpokladať, že mlyn v priebehu niekoľkých rokov bude nenávratne zničený.

Pramene a literatúra

- Adresár mesta Prešova a prešovského okresu*. Zost. A. Spányi. Prešov : Knihhtlačiarňa Minerva, 1931.
- Dejiny Prešova 2*. Ed. I. Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1965. 351 s.
- CAMBEL, S. et al. *Dejiny Slovenska III*. Bratislava : Veda, 1992. 829 s.
- DERFIŇÁK, P. Arpád Kósch, významný prešovský knihtlačiar a vydavateľ. In *Z minulosti a súčasnosti knižnej kultúry Prešova*. Ed. M. Domenová. Prešov : ŠVK, 2007, s. 46-61.
- DERFIŇÁK, P. Chátrajúci mlyn vo Veľkom Šariši bol kedysi najväčší na Slovensku. In *Prešovský denník Korzár*. 2004, roč. 6, č. 10, s. 5.
- DERFIŇÁK, P. Elektrina vo Veľkom Šariši a jeden primát. In *Veľkošarišan*. ISSN 1337-9186, 2010, roč. 19, č. 3, s. 6.
- DERFIŇÁK, P. Katastrofálna sezóna. In *Veľkošarišan*. ISSN 1337-9186, 2009, roč. 18, č. 8, s. 6.
- DERFIŇÁK, P. Prešovská sporiteľňa účastinná spoločnosť. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, Vol. 6/2006, s. 169 – 197.
- DERFIŇÁK, P. Starý vodný mlyn. Z dejín podnikania vo Veľkom Šariši. In *Veľkošarišan*. ISSN 1337-9186, 2010, roč. 19, č. 1, s. 6.
- DERFIŇÁK, P. Veľký Šariš v dávnom roku 1685. In *Veľkošarišan*. ISSN 1337-9186, 2010, roč. 19, č. 10, s. 6.
- DERFIŇÁK, P. Z minulosti prešovskej elektrárne (1894 – 1932). In *Zborník vedeckých prác katedry ekonómie a ekonomiky ANNO 2010*. Ed. R. Kotulič. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2010, s. 265 – 280.
- DOMENOVÁ, M. Prešovskí typografi a ich produkcia vo fondoch knižníc mesta Prešov do roku 1900. In *Z minulosti a súčasnosti knižnej kultúry Prešova*. Ed. M. Domenová. Prešov : ŠVK, 2007. s. 7 – 28.
- HALLON, L. *Industrializácia Slovenska 1918 – 1938*. Bratislava : Veda, 1995. 211 s.
- HORVÁTH, Š. – VALACH, J. *Peňažníctvo na Slovensku do roku 1918*. Bratislava : Alfa, 1978. 151 s.
- KALAVSKÝ, M. Mlynárstvo na Slovensku v 19. a 20. storočí. In *Vlastivedný časopis*. 1978, roč. 27, č.4, s. 179-184.
- KLEMENT, J. Apák és fiúk gazdasági stratégiái : egy magyar család a 19. és 20. században. In *AETAS*. 2005, roč. 20, č. 1 - 2, s. 69 – 92.
- LAMBRECHT, G. *Magyar malmok könyve*. Budapest 1915. 96 s.
- Magyarország története a 19. században*. Szerk. A. Gergely. Budapest : Osiris, 2003. 556 s.
- MICHNOVIČ, I. Výstavba trate Prešov – Vranov – Strážske. (Prípevok k dejinám železničnej dopravy). In *Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2001*. Zost. M. Pekár. Prešov : ManaCon, 2001, s. 32 – 50.
- Pallas Nagy Lexikona 5*. Budapest : Pallas, 1893. 253 s.

- Programm der Kunstmühle und Maschinenfabrik zu Nagy Sáros.* Leutschau 1856.
- REPČÁK, J. *Literatúra k dejinám Veľkého Šariša : Predbežný súpis.* Prešov : Štátna vedecká knižnica, 1969.
- Révai Nagy Lexikona 9.* Szerk. S. Breuer. Budapest : Révai Testvérek, 1913. 811 s.
- Sárosvármegyei kalauz.* Szerk. A. Kósch. Eperjes : Kósch, A., 1910. 240 s.
- SLOUP, V. *Československé mlynařství 1936.* Brno 1937. 165 s.
- STRHAN, M. *Kríza priemyslu na Slovensku v rokoch 1921 – 1923.* Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1960. 277 s.
- TOMKA, B. *A magyarországi pénzügyek rövid története (1836 – 1947).* Budapest : Gondolat, 1996. 132 s.
- VADKERTYOVÁ, K. Mlynský priemysel na východnom Slovensku v rokoch 1848 – 1918. In *Nové obzory* 22. Zost. I. Michnovič. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1980, s. 45 – 70.
- VADKERTYOVÁ, K. Výrobná a obchodná činnosť Košického umelého mlyna akciovej spoločnosti v Košiciach v rokoch 1862 – 1918. In *Nové obzory* 20. Zost. I. Michnovič. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1978, s. 117 – 136.
- Veľkošarišský umelý mlyn. In *Hlas ľudu.* 1948, roč. 4, č. 1, s. 5.
- Veľký Šariš – mesto a hrad.* Ed. M. Levendovský. Veľký Šariš : Vydavateľstvo Pavel Sárosy, 1999. 166 s.
- Vo Veľkom Šariši nebudú štrajkovať. In *Východoslovenská Pravda.* 1947, roč. 3, č. 161, s. 2.

MATERIÁLY
MATERIALS

„Systema Constitutionis Latomiae Libertatis sub Corona Hungaria“ – neúspešný pokus o vytvorenie nezávislého uhorského slobodomurárstva

Martin Javor

JAVOR, Martin. „Systema Constitutionis Latomiae Libertatis sub Corona Hungaria“ – an unsuccessful attempt at formation of an independent Hungarian Freemasonry. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2010, vol. 10, no. 1-2, p. 135-141.

The study discusses the situation of Freemasonry in Hungary in the 70 's of the 18th century. The movement had already been firmly established during this period, its fragmentation having become a pan-European problem. Increasingly, voices were heard calling for the unification of the fragmented structure. As we have previously written in our studies, the complexity of the organization of the movement in Europe only several decades after its emergence in England (1717) was such that its decryption has been considerably difficult, if not entirely impossible. Moreover, the problematic situation had been recognized by the Freemasons themselves. The principal part of the study discusses the efforts of Hungarian Freemasons aiming at foundation of an autonomous Hungarian Freemasonic system. Starting in the south of the country, this clearly accounts for the military character of the strictly organized southern lodges. The counts Ivan Draskovic and Stephen Niczky became the leaders of the unification process, aiming at founding an independent, autonomous Hungarian Freemasonry fashioned after the Prefecture Rodomskoy in Prague or the organization of the lodges in the capital city of the monarchy. Their plans were presented in 1772 as they started to take steps to create a larger organization that would umbrella all the lodges operating in Hungary. The study analyses the main documents of the autonomous system on the basis of archival texts.

Key words: Hungarian Freemasons, 18th century.

Pre dejiny slobodomurárstva v Uhorsku boli 70. roky 18. storočia obdobím šírenia hnutia do krajiny a tvorby rôznych organizačných štruktúr. Po etablovaní hnutia v Uhorsku v roku 1769 sa ďalšie desaťročie nieslo v znamení snáh o jeho zjednotenie. Územie Uhorska, ako sme už spomínali v iných štúdiách,¹ je možné vo vzťahu k zakladaniu slobodomurárskych lóží rozdeliť do troch oblastí. Prvou oblasťou je Zadunajsko a Prešporok. Na tomto území nové lóže zakladali predovšetkým viedenské lóže. Členovia nových lóží úzko spolupracovali predovšetkým s viedenskými slobodomurármi, ktorí boli väčšinou úplne lojálni k centrálnemu panovníckemu

1 Pozri napríklad: JAVOR, M. Organizácia a štruktúra slobodomurárskeho hnutia v habsburskej monarchii v 18. storočí. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, Vol. 7/2007, s. 157 – 174.

dvoru vo Viedni. Druhú oblasť tvoria východné oblasti a územie dnešného Slovenska. Tu sa rozširovali filiálky Francúzmi založenej Varšavskej lóže. Tieto lóže boli voči Viedni a habsburskému dvoru naladené kritickejšie. Neskôr sa prikláňali skôr k rozenkruciánstvu.

Tretiu oblasť tvorí juh krajiny, oblasť Dalmácie. Chorváti boli slobodomurárski aktívni už v prvej polovici 18. storočia, keď boli členmi poväčšinou nemeckých lóží. Jednou z prvých v tomto regióne bola lóža L'amitié de guerre (Zur Kriegsfreundschaft) v meste Glina. Jej členom bol hlavný organizátor hnutia v južnom Uhorsku a človek, po ktorom je pomenovaný uhorský slobodomurársky systém – Ivan Draškovič, ktorý stál aj za založením lóže Prudentia (Zur Klugheit) v Záhrebe. Jej materskou lóžou bola Zu den drei Weltkugeln v Berlíne a patrila do nej napríklad aj Maximilián Vrhovac, neskorší záhrebský biskup. Druhým veľkým organizátorom juhohorského slobodomurárstva bol gróf Štefan Niczky. Bol zakladateľom lóže Vigilantia (Zur Wachsamkeit) v Osijeku. Lóže v tejto oblasti Uhorska boli vojenskými lóžami. Väčšinu členstva tvorili vojenský úradníci a hodnostári. Úradným jazykom lóží bola najprv francúzština, neskôr latinčina.

Toto „trojité“ prenikanie na územie jedného štátu spôsobovalo nemalé problémy pri etablovaní slobodomurárstva a istým spôsobom znevýhodňovalo samotných slobodomurárov. Rozdrobenosť slobodomurárstva bola už v tomto období celoeurópskym problémom. Čoraz častejšie sa ozývali hlasy na zjednotenie rozštrbenej štruktúry. Ako sme písali v iných štúdiách, len niekoľko desaťročí po vzniku hnutia v Anglicku (1717) bola organizácia hnutia v Európe taká zložitá, že jej dešifrácia je veľmi obtiažna ak nie nemožná. Táto situácia začala spôsobovať problémy samotným slobodomurárom. Bolo aj pre nich ťažké orientovať sa v spleti prefektúr, prepozitúr, materských lóží, odnoží hnutia atď. Roztrieštenosť samozrejme znižovala ich šance na silnejší vplyv v spoločnosti. Preto od 70. rokov badáme snahy o zjednotenie a vytvorenie „národných“ slobodomurárskych systémov. Táto snaha vyvrcholila na slobodomurárskom konvente vo Wilhelmsbade v roku 1782.

Hoci hnutie bolo v uvedenom období v Uhorsku už pevne zakorenené, organizačne bolo len na úrovni samostatných lóží, z ktorých niektoré boli riadené z Viedne, iné z Varšavy alebo z Berlína. Rokovacím jazykom v uhorských lóžach bola nemčina, niekde francúzština, latinčina a dokonca taliančina. Hlavným cieľom zjednoteného slobodomurárstva malo byť posilnenie vplyvu hnutia v Uhorsku, zjednotenie systémov lóží, pretrhanie väzieb s materskými lóžami mimo Uhorska a vytvorenie „národného“ systému, ktorý by v slobodomurárskom svete mal väčšiu vážnosť.

Snahy o zjednotenie začali na juhu krajiny, čoho príčinou bude vojenský charakter tunajších lóží s prísnu organizovanosťou. Do čela zjednocovacieho procesu sa postavili grófi Ivan Draškovič a Štefan Niczky. Ich cieľom bolo vytvorenie nezávislého, samostatného uhorského slobodomurárstva po vzore Prefektúry Rodomskej v Prahe, alebo organizácií lóží v hlavnom meste monarchie. So svojimi plánmi vy-

stúpili v roku 1772, keď začali podnikat' kroky na vytvorenie väčšej organizácie, ktorá by zastrešovala všetky v Uhorsku fungujúce lóže.²

Počet lóží na juhu Uhorska totiž rástol. Okrem výlučne vojenských lóží (Glina, Otočac, Karlovac) boli založené aj klasické lóže, s rôznorodým členstvom. Zjednocovanie, tak ako v iných častiach monarchie, narážalo na rôzne prekážky. Ak niektorá z lóží chcela pristúpiť k novovytvorenému systému, musela prerušiť zväzky so svojou materskou lóžou, čo sa väčšinou nestretlo s porozumením.

Prvým krokom k zjednoteniu bolo stretnutie štyroch lóží na zámku Brezovica 22. októbra 1775. Išlo o lóže z miest Glina, Záhreb, Varaždín a Križevac.³ Na zasadnutí vyhlásili nezávislosť a vytvorenie novej Veľkej lóže Latomia libertatis sub corona Hungariae in Proventiam redacta (Reformované slobodné murárstvo provincie Slobody). Zároveň schválili novú konštitúciu a spoločný rituál.⁴

Bola tak vytvorená samostatná uhorská obediencia. Plánom zakladateľov bolo prihlásenie všetkých lóží existujúcich v Uhorsku a samozrejme aj všetkých novozaložených lóží. O systéme novej obediencie najviac napovie dokument, ktorým bola vyhlásená a ktorý sa dnes nachádza v štátnom archíve vo Viedni. Dokument je písaný po latincky, latinčina bola aj rokovacím jazykom novej obediencie. Latinčina ako univerzálny jazyk tak mohla napomôcť k hlavnému cieľu – k zjednoteniu všetkých členov.

Nová obediencia vznikla na základe Starých povinností, ktoré sú prispôsobené potrebám „doby a miesta“. Ďalej sa v predslove rozhodnutia o založení píše, že „... aj preto sme sa rozhodli aj našu Provinciu v hraniciach krajín koruny Uhorskej rozdeliť do dvoch okruhov. Na čele celej Provincie stojí Veľký majster; na čele každého z obidvoch okruhov – jeden deputovaný Veľký majster (comendator). Po boku Veľkého majstra sú dvaja dozorcovia, z ktorých každý je zvolený jedným okruhom, ďalej jeden generálny znalec, jeden rečník a jeden tajomník. Deputovanému Veľkému majstrovi v každom okruhu stoja po boku traja dozorcovia, ktorých volia lóže z okruhu. Provincia Libertas sa skladá z dvoch okruhov: ultra Savam (Glina a Záhreb) a cis Savam (Varaždín a Križevac). Veľký majster sa volí každý rok, deputovaní veľkí majstri v okruhoch každý tretí rok a všetci ostatní činovníci každý druhý rok“.⁵ Ivan Draškovič bol zvolený za prvého Veľkého majstra Veľkej lóže. Deputovaným Veľkým majstrom okruhu „cis Savam“ bol gróf Štefan Niczky.⁶

V záveroch prvého stretnutia tejto Uhorskej lóže sa písalo, že jej stúpenci si vážia všetky ostatné slobodomurárske systémy. Ako dôvod vytvorenia vlastnej obe-

2 ABAFI, L. *A Szabadkőművesség története Magyarországon*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1993, s. 73.

3 NENEZIĆ, Z. D. *Masoni u Jugoslaviji (1764 – 1980)*. Beograd : Narodna knjiga, 1987, s. 86.

4 ABAFI, L.: *A Szabadkőművesség...*, s. 73. Pozri aj Haus, Hof, und StaatsArchiv (HHStA) Wien, Vertrauliche Akten 67, Nr. 10. fol. 130-158.

5 HHStA Wien, Vertrauliche Akten 60/2, fol. 74-75.

6 NENEZIĆ, Z. D. *Masoni...*, s. 87.

diencie uvádzajú komplikovanú komunikáciu so vzdialenými lôžami a svoju „lásku ku slobode a nezávislosti“.⁷

Samostatný systém uhorského slobodomurárstva bol vopred odsúdený na neúspech. Celá akcia sa točila okolo niekoľkých ľudí. Hlavného organizátora grófa I. Draškoviča roku 1775 prevelili do Budína, gróf Š. Niczky vážne ochorel, čím bolo „vžitie“ systému značne oslabené.

Po príchode do Budína gróf Draškovič pokračoval v práci v novej lôži Magnanimitas (Veľkodušnosť). V roku 1776 bol zvolený aj za jej ctihodného majstra. Počas dvoch rokov pôsobenia v Budíne výrazne prispel k posilneniu tejto lôže, ktorej venoval najvýznamnejšie miesto v novej samostatnej Veľkej lôži.

Vo februári 1777 zvolal gróf I. Draškovič Generálne zhromaždenie Veľkej lôže. Je zaujímavé, že zhromaždenia sa zúčastňujú delegáti už zo siedmich lôží; okrem starých, boli zastúpené ešte aj lôže z Osijeku (Vigilantia), Budína (Magnanimitas) a Otočca (L' Invincible aux Bras Armés). Schválená bola aj nová konštitúcia, ktorou bola vyhlásená úplná nezávislosť chorvátsko-uhorského slobodomurárstva od všetkých zahraničných lôží.

Nový štatút a rituál, tzv. Draškovičova observancia, boli konečne schválené 17. decembra 1777 vo Varaždíne. Počas zhromaždenia zomrel gróf Š. Niczky.⁸ Draškovičova observancia je dôležitým dokumentom pre pochopenie progresu slobodomurárstva vo vzťahu k spoločnosti. Jej program je proklamáciou pozdvihnutia uhorskej spoločnosti:

„Nevyvrátiteľná je pravda, že sme si všetci od prírody rovní, že nerovnosť je ľudským dielom podvodu a ctižiadosti a že bohatstvo jednej malej časti a bieda a prenasledovanie väčšiny pochádza odtiaľ. Je chybné veriť, že zákony dostatočne chránia slabých; takto uvažujú iba nevedomí... No my, ktorí bdieme nad šťastím veľkej väčšiny, môžeme mať jasno v tom, že všetky tieto zákony, pretože ich schvaľovali mocnári, sú prostriedkom potláčania a že sú ešte nebezpečnejšie, lebo sa prezentujú ako posvätné. Pozrime sa len pozorne na našich poddaných, ktorí platia dane, a uvidíme, že takmer sa idú zrútiť pod tlakom tohto bremena. Ak získame skutočný obraz tejto biedy, v srdci každého poctivého človeka sa zrodí zlý pocit, preto treba zaobstarat' také prostriedky, ktoré môžu toto zlo vyliečiť.“

Draškovičova observancia poukazuje aj na cesty k zmene jestvujúceho, pre ňu neuspokojujúceho stavu:

„Keďže je najrozhodnejší a konečný cieľ nášho spoločenstva zveladenie blahobytu ľudstva za každú možnú cenu, prirodzene z toho vyplýva, že povinnosť lásky k blížnemu je u nás na prvom mieste a táto spočíva v tom, že my neustále pracujeme na tom, aby sme vykonávali prospešné skutky, ako jednotlivcom, tak všetkým ľuďom vôbec. Jednotlivcom pomáhamo dobrými radami alebo skutočnou pomocou a ľudstvu osožným svetlým príkladom pestujúc pravdu, odkrývajúc nové sily a odovzdávajúc všetko toto všeobecnému využitiu.“

7 HHStA Wien, Vertrauliche Akten 67, Nr. 10, fol. 147.

8 NENEZIĆ, Z. D. *Masoni...*, s. 87.

Preto aj brat ctihodný majster, vzhľadom na blahobyť jednotlivcov, má mať na obyčajných zhromaždeniach a počas osobných stretnutí prejavy, v ktorých bude bratov nielen upozorňovať na tieto vznešené cnosti, ale sa bude starať aj o tých ľudí, ktorí upadli do biedy a nešťastia, dokonca aj tých, ktorí sa vydali po zlej ceste, bude sa snažiť prinavrátiť na správnu cestu. Ctihodný majster teda má s bratmi jednať o prostriedkoch, ktorými sa tieto ciele budú dosahovať. No on sa nesmie uspokojovať iba s jednaním, ale má priviesť vec až k úspešnému koncu.

Preto má brat Ctihodný majster stále informovať bratov o tom, čo bolo vykonané a dosiahnuté. Aby aj bratia sa mohli na tom prakticky spolupodieľať, brat Ctihodný majster zavedie lôžovú pokladňu, ktorej polovička sa má využiť na potreby lôže a druhá polovica na podporu profánnej chudoby. Preto brat Ctihodný majster má dohliadať, pomáhať povedzme zaťaženým mnohopočetnými rodinami, potom synom takýchto otcov, ak by sa ukázali ako duševne spôsobilí, pomáhať v dobrých zvykoch, má liečiť chorých alebo ich opatrovať atď. Takéto príklady budú silno pôsobiť na bratov. Zvlášť by sa mali vyhľadať aj také prípady, kedy sú nevinní vystavení prenasledovaniu, lebo v takýchto prípadoch sa vykonáva dvojaká povinnosť. Na jednej strane sa zachraňuje prenasledovaná nevinnosť a na strane druhej sa tresce spupnosť a mocnárstvo. Pri výkone takejto vznešenej povinnosti Ctihodný majster má sústrediť všetku svoju energiu na dosiahnutie úspechu. No nestačí, ak Ctihodný majster na zhromaždeniach iba pekne reční, lebo on sám by mal byť vzorom všetkých cností a svojím súkromným životom a prácou ukázať, že aj sám robí tak, ako prikazuje.

Keď ide o ľudstvo, Ctihodný majster na jednotlivých zasadaniach a zhromaždeniach poučí bratov, aké smutné následky priniesli plody tyranie, predsudkov a absolutistická moc; teda ujarmenie a prenasledovanie i tisícky iných ťažkostí. Tiež im povie, že naše spoločenstvo je jediná korporácia, od ktorej prenasledované a takpovediac na zem hodené človečenstvo môže dúfať v pomoc a že v žiadnom prípade nemôžeme pripustiť, aby ľudstvo aj naďalej bolo podvádzané. Preto Ctihodný majster bude zverovať talentovaným bratom rozličné úlohy, aby konali v tejto veci.⁴⁹

Systema Constitutionis Latomiae Libertatis sub Corona Hungaria zahŕňala deväť lôží, ktoré boli navzájom nezávislé a slobodné. V 80. rokoch do Draškovičovej observancie patrili lôže: Zur Freiheit vo Varadíne, Zur Klugheit v Záhrebe, Zur Kriegsfreundschaft v Gline, L'Invincible aux bras armés (Vojenská lôža) v meste Otočac, Zur Grossmuth v Pešti, Zur Wachsamkeit v Osijeku, Zur Verschwiegenheit v Prešporku, Zu den Drei Weissen Lilien in Temešvári a Zum Grünen Löwen v Prahe.¹⁰ Kvôli ochrane tajnosti práce lôží Konštitúcia rátala s niekoľkými prísnymi pravidlami, ktoré sa dôsledne dodržiavali, čo je príčinou nedostatku autentických materiálov o ich činnosti.

9 HHStA Wien, Vertrauliche Akten 60/2, fol. 74 – 107.

10 KRIVANEC, E. Die Anfänge der Freimaurerei in Österreich. In *Freimaurer und Geheimbünde im 18. Jahrhundert in Mitteleuropa*. Ed. H. Reinalter. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1983, s. 177 – 195.

Do organizačnej štruktúry Draškovičovej Veľkej lóže boli prijímaní iba „dobrí a zdraví“ kandidáti vo veku od 20 do 50 rokov. Kvalita kandidátov na vstup do lóže bola rozhodujúcim kritériom pri ich výbere – musel to byť človek bez predsudkov, rozumný, správny, odmietajúci tyranu, „sukničkárenie“ a nestálosť. Len po dvoch vzájomne na seba nadväzujúcich šesťmesačných obdobiach bdelého sledovania a pozorovania mohol byť takýto človek aj prijatý.

Budúci členovia sa museli hľadať v každom spoločenskom stave, samozrejme s prihliadnutím na spojenie predchádzajúcich kritérií. Osobitná pozornosť sa musela venovať prijatiu nových členov z radov lekárov, ľudí z blízkosti dvora a štátnej služby.¹¹

Pečať Veľkej lóže znázorňuje rytiera s mečom v pravej a dvomi kónskými podkovami v ľavej ruke (symbol „moci v jednote“) s nadpisom U+U+U (Ultorem Ulicisitur Ultor – Pomstiteľ Pomstí Pomstiteľa), čo bolo mottom Draškovičovej observancie. Rok na pečati DCCLXXII – 1772 pravdepodobne označuje zrod prvej idey o organizovaní samostatnej Veľkej lóže.

Veľká lóža bola konštituovaná na začiatku roku 1778 voľbou grófa Draškoviča (záhrebská lóža) za Veľkého majstra, Aleksa Pastoriho (varaždínska lóža) za prvého dozorcú, plukovníka Kneževiča (glinská lóža) za druhého dozorcú, grófa Františka Spleniho (peštianska lóža) za znalca, Adalberta Bariča (peštianska lóža) za rečníka a kapitána Pansevajna za tajomníka. Smrťou Štefana Niczkého zostalo uvoľnené miesto zástupcu Veľkého majstra. Kým bol nažive gróf Niczky, udržiaval kontakty s civilnou a gróf Draškovič s vojenskou mocou.¹²

Gróf I. Draškovič sa počas svojich ciest po Uhorsku snažil o podriadenie lóží novému systému. Počas svojho pôsobenia v Prešporku, pravdepodobne už v roku 1777, presvedčil lóžu Zur Verschwiegenheit (K mlčanlivosti) na pripojenie. Draškovičov systém sa udomácnil aj v Pešti a Budíne.

Po odchode Ivana Draškoviča do Sedmohradska v roku 1780 sa pozícia novej observancie oslabovala. Draškovičov systém bol v septembri 1781 po rokovaníach s viedenskou provinciálnou lóžou podriadený Viedni.¹³ Novou organizačnou štruktúrou uhorských slobodomurárov a vlastne naplnením cieľa vytvorenia ucelenej štruktúry bolo až vytvorenie Uhorskej provinciálnej lóže v roku 1784.

„Draškovičov systém“ alebo „Draškovičova observancia“ ako organizácia zastrešujúca uhorské lóže síce nedosiahla význam viedenskej provinciálnej lóže alebo Prefektúry Rodomskoy, výsledky jej činnosti sú aj tak pozoruhodné. Členmi lóží patriacich pod tento systém boli uhorskí príslušníci majetných vrstiev, župani jednotlivých stolíc, dôležití úradníci Miestodržiteľskej rady a dištriktov vytvorených Jozefom II. a niekoľkí im blízki príslušníci inteligencie. Činnosť lóže spočívala na prednáškach o národohospodárskych a politických otázkach. V jej štatútoch sú zakorenené jozefínske princípy hovoriace o tom, že slobodomurári nechceli zmeniť spoločenský poriadok, ale mali za cieľ „...veľkých vrátiť späť k nášmu stavu a ma-

11 NENEZIĆ, Z. D. *Masoni...*, s. 88 – 89.

12 NENEZIĆ, Z. D. *Masoni...*, s. 89.

13 HHStA Wien, Vertrauliche Akten 67, Nr. 10, fol. 176.

lých k nám pozdvihnúť“¹⁴. Úloha slobodomurára mala tkvieť v hľadaní zlepšenia a pomoci. Jednotlivým bratom sa mali dať určité úlohy, oni by mali jednotlivé problémy preskúmať, napísať o nich články, a tie, ak je to možné, publikovať.

Zachoval sa zoznam úloh uvádzajúci otázky, ktoré majú spracovať duchovní, armáda, úradníci a právnici.¹⁵ Pre úradníkov boli navrhnuté témy, ako napríklad či je potrebné zvýšiť počet obyvateľov v Uhorsku, či sa majú cudzinci usadiť, či je možné podporovať obchod Uhorska, akým spôsobom a akými zákonmi. Medzi témami bol aj spôsob prerozdelenia daní, zlepšenie situácie roľníctva, zmeny v zmýšľaní národa. Zaujímavou mohla byť prednáška Dá sa zmeniť zmýšľanie národa a na čom sa zakladá láska k vlasti? Právnici sa mali zaoberať podstatou konštitúcie v Uhorsku alebo otázkami o najlepšej forme vlády. Diskusia sa viedla o uhorskej ústave.

Problémami uhorského obchodu, modernizácie ústavy a situácie sedliactva sa spočiatku zaoberali prevažne slobodomurári pochádzajúci z juhu Uhorska, ktorí tvorili jadro Draškovičovho systému. Zaujímavým členom Veľkej lóže bol guvernér v Terste Karol Zinzendorf, ktorý agitoval v prospech jednotného uhorského slobodomurárstva počas študijnej cesty cez Uhorsko a Sedmohradsko už v roku 1772.

Aj keď „samostatné uhorské slobodomurárstvo“ alebo „Draškovičova observancia“ ako nový slobodomurársky systém trvala len 3 roky, je zaujímavým momentom v dejinách hnutia v strednej Európe. Svedčí o snahe vedúcich predstaviteľov miestnych lóží zakotviť svoje organizácie v medzinárodnom slobodomurárskom systéme, ako aj o pochopení nutnosti zjednotenia rozptýleného členstva.

Literatúra

- ABAFI, L. *A Szabadkőművesség története Magyarországon*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1993. 469 s.
- NENEZIĆ, Z. D. *Masoni u Jugoslaviji (1764 – 1980)*. Beograd : Narodna knjiga, 1987. 745 s.
- JAVOR, M. Organizácia a štruktúra slobodomurárskeho hnutia v habsburskej monarchii v 18. storočí. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, Vol. 7/2007, s. 157-174.
- Freimaurer und Geheimbünde im 18. Jahrhundert in Mitteleuropa*. Hrsg. H. Reinalter. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1983. 403 s.

14 HHStA Wien, Vertrauliche Akten 67, Nr. 10, fol. 148.

15 HHStA Wien, Vertrauliche Akten 67, Nr. 10, fol. 147-150.

KRONIKA, RECENZIE, GLOSZY
CHRONICLE, REVIEW, ANNOTATIONS

Zriadenie Centra excelentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu PU

Prešovská univerzita v Prešove (PU) si ako najvýznamnejšia vzdelávaco-výskumná inštitúcia v najväčšom kraji Slovenskej republiky uvedomuje svoju jedinečnú úlohu a zodpovednosť v súlade s národnými a medzinárodnými strategickými dokumentmi. Globálnym strategickým cieľom PU je formovanie univerzity ako vedeckej a vzdelávacej ustanovizne vysokej medzinárodnej úrovne s prioritnou orientáciou na oblasť pedagogických, humanitných, spoločenských a prírodných vied.

Za jednu zo svojich dlhodobých priorít považuje PU zakladanie centier excelentnosti. Tieto chápe nielen ako inštitúty výskumu špičkovej kvality, ale súčasne aj ako nástroje na zvyšovanie kvality vzdelávacieho procesu prostredníctvom aktívneho zapájania sa študentov do činnosti centier.

Jedným zo spôsobov naplnenia priorít v oblasti výskumu je podpora výskumného a vzdelávacieho potenciálu PU prostredníctvom štrukturálnych fondov Európskej únie. Preto sa PU sa koncom roka 2009 uchádzala o nenávratný finančný príspevok z operačného programu Výskum a vývoj, v rámci opatrenia 2.1 Podpora sietí excelentných pracovísk výskumu a vývoja ako pilierov rozvoja regiónu a podpora nadregionálnej spolupráce. Tím ľudí vedený prorektorom PU pre vedu, doktorandské štúdium a akreditáciu prof. PhDr. P. Kónyom, PhD. pripravil do tejto výzvy projekt Centra sociohistorického a kultúrohistorického výskumu.

Na prelome mesiacov jún a júl 2010, po úspešnom schválení žiadosti, došlo k podpísaniu zmluvy medzi Prešovskou univerzitou v Prešove a poskytovateľom nenávratného finančného príspevku Agentúrou Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky. Zmluva nadobudla platnosť od 15.07.2010, pričom aktivity samotného projektu sa začali od 01.08.2010.

Centrum excelentnosti je financované z prostriedkov Európskeho fondu regionálneho rozvoja EÚ a kofinancované PU. Celková výška rozpočtu projektu predstavuje 4 182 843,19 €. Dĺžka trvania projektu je naplánovaná na 36 mesiacov, teda od augusta 2010 do júla 2013.

Strategickým cieľom projektu je modernizácia a zefektívnenie systému podpory výskumu a skvalitnenie infraštruktúry PU vybudovaním Centra sociohistorického a kultúrohistorického výskumu. Zriadenie tohto centra sa premietne do zvyšovania kvality výskumných pracovísk a podpory excelentného výskumu, predovšetkým cestou vytvorenia optimálnych podmienok na realizáciu výskumných aktivít, a zároveň sústredením v predmetnej oblasti vysoko erudovaných pracovníkov do výskumných tímov komplexne pokrývajúcich oblasť historických vied, vo väzbách na širší kontext vedného odboru a príbuzných odborov.

Centrum prispeje k zvýšeniu konkurencieschopnosti nielen univerzity, ale aj Prešovského VÚC, v možnostiach historického bádania a štúdia, ochrany pamiatok, teológie a religionistiky s dôrazom na cirkevné dejiny, cestovného ruchu a kultúry najmä v oblasti historických pamiatok na území VÚC, so zabudovaním

špičkovej technológie, inovatívnych postupov v oblasti bádania a databáz a v konečnom dôsledku i k tvorbe nových pracovných miest a zlepšeniu podmienok vedeckovýskumného i vzdelávacieho procesu.

Základnými cieľmi projektu vybudovanie priestorov centra, ich vybavenie špičkovou prístrojovou technikou a definovanie priorít výskumného zamerania centra i smerov jeho ďalšieho pôsobenia či diseminácie výsledkov výskumu. Prostriedkom diseminácie výsledkov výskumu sa majú stať predovšetkým dve periodiká – *Historia ecclesiastica* a *Annales historici Presovienses*.

Naplnenie základných i špecifických cieľov projektu je naplánované cez viacero konkrétnych aktivít, ktoré vychádzajú a reagujú na aktuálnu východiskovú situáciu a smerujú k odstráneniu jej slabých stránok.

Naplnenie cieľa zabezpečí premyslená a jasná vnútorná organizačná štruktúra centra a mimoriadne kvalitná a perspektívna personálna štruktúra, do ktorej sú zapojení skúsení produktívni bádatelia z viacerých súčastí PU ako aj interní doktorandi.

Nové centrum je plánované ako pracovisko so špičkovým technickým vybavením. V rámci aktivít smerujúcich k dosiahnutiu medzinárodnej úrovne technickej infraštruktúry je potrebné osobitne zdôrazniť zámer vybudovať multimediálny archív a modernú študovňu. Jednou z priorít projektu je aj efektívna a dlhodobo udržateľná diseminácia výsledkov výskumu, ktorá svoje vyjadrenie nachádza v rozvoji publikačných aktivít s dôrazom na vydávanie dvoch vedeckých periodík.

Hlavným reprezentantom aktivít plánovaných v rámci projektu je Inštitút histórie Filozofickej fakulty PU. Ako inštitút, tak aj fakulta sú stabilizovanými pracoviskami s viac ako 50-ročnou tradíciou a s výsledkami uznávanými na nadnárodnej úrovni, čo potvrdili aj výsledky komplexnej akreditácie. Inštitút histórie je najväčším univerzitným historickým pracoviskom na Slovensku.

Garantom vedecko-výskumnej časti projektu a riaditeľom Centra excelentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu je prof. PhDr. Peter Kónya, PhD., prorektor pre vedu, doktorandské štúdium a akreditáciu. Podrobné informácie o centre je možné nájsť na stránke www.unipo.sk/ceskv.

Martin Pekár
projektový manažér

Doc. PhDr. Imrich Michnovič, CSc. – sedemdesiatročný

V roku 2010 sa významného životného jubilea dožil doc. PhDr. Imrich Michnovič, CSc. Jeho meno sa neodmysliteľne spája s výskumom regionálnych dejín východného Slovenska i s viacerými pracoviskami, k tradícii ktorých sa hlási súčasný Inštitút histórie FF PU.

Imrich Michnovič sa narodil v roku 1940 vo Vranove nad Topľou. Od roku 1973 nastúpil ako odborný asistent na Pedagogickej fakulte v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. V prostredí prešovského vysokého školstva potom kontinuálne pôsobil až do svojho odchodu do dôchodku v roku 2005.

Meno I. Michnoviča sa dnes v očiach odbornej verejnosti nerozlučne spája predovšetkým so spoločenskovedným zborníkom *Nové obzory*, ktorého 16 ročníkov zostavovateľsky pripravil, a tiež s dejinami rodného Vranova nad Topľou, ktoré sa mu stali celoživotným bádateľským záujmom. To sú len dve najvýznamnejšie z veľkého množstva aktivít jeho produktívneho výskumného pôsobenia, zhrnutého v personálnej bibliografii z roku 2000 a vo výberovej bibliografii za roky 2001 – 2005.¹

Na tomto mieste je osobitne potrebné zdôrazniť, že I. Michnovič stál aj pri zrode časopisu *Annales historici Presovienses*. Od roku 2001, kedy sa toto periodikum začalo formovať (vtedy ako *Ročenka Katedry dejín FHPV PU*), bol jeho hlavným odborným garantom. Mladým kolegom odovzdával i svoje bohaté zostavovateľské skúsenosti. Po konštituovaní redakčnej rady periodika sa preto logicky stal jej prvým predsedom.

Pri príležitosti krásneho životného jubilea si dovoľujem oslávencovi zablahoželať a popriať mu veľa zdravia, optimizmu a pohody do ďalších rokov života.

Martin Pekár

1 *Imrich Michnovič : Personálna bibliografia*. Zost. A. Ulmanová, T. Koščová. Vranov nad Topľou : Hornozemplínska knižnica, 2000. 40 s. ISBN 80-967927-1-7. Výberová bibliografia doc. PhDr. I. Michnoviča, CSc. za obdobie 2001 – august 2005 (monografie a vedecké práce). Zost. P. Derfiňák. In *Annales historici Presoviensis. Anno 2005*. ISSN 1336-7528, vol. 5 (2005), s. 292.

MILKO, Pavel. Úvod do byzantské filozofie. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2010. 272 s. ISBN 978-80-87378-13-7.

Súčasná doba si žiada nové výzvy a nové impulzy v jednotlivých vedných odboroch. Zvlášť to platí pre krajiny východnej Európy, v ktorých vývoj a výskum bol cieľene smerovaný so zámerom dosiahnutia konkrétneho želateľného výsledku. Všetko vedecké bolo ateistické. Tento fakt platí v humanitných vedách a zvlášť v oblastiach, ktoré sa dotýkali pohľadu na náboženstvá a religiozitu. Našťastie dnes už neplatí, že všetko vedecké musí byť aj ateistické.

Rezervy vo výskume boli zaznamenané aj v pohľade a hodnotení východnej časti rímskeho impéria, ktorú umelo nazývame Byzanciou, po zániku jej západnej časti.

Pavel Milko, český mladý talentovaný byzantológ, je autorom monografie Úvod do byzantskej filozofie, ktorá je výsledkom jeho výskumu s podporou Grantovej agentúry Českej republiky v rámci grantového projektu č. 401/07/P 534 s názvom Byzantská filozofie v kontextu evropského myšlení.

Práca je rozvrhnutá do jednotlivých kapitol, ktoré majú svoje špecifické zameranie s konkrétnymi závermi. Samotné názvy kapitol sú vypovedateľné, napríklad: Co je Byzanc, Západní nechuť vůči Východu, Osvícenství vs. Osvícení, Pohanská paideia a Byzanc, Apologie – paideia a filozofie, Paideia jako duchovní cvičení, Byzantské chápaní filozofie, Filozofie a theologie. Sú to iba niektoré názvy, ktoré už na prvý pohľad vyzývajú interes.

V samotnom obsahu autor rieši otázky, ktoré sú v súčasnej dobe predmetom diskusií. Neobchádza tému nástupníctva Ríma ako centra cisárskej administratívy

s následným vnímaním postavenia pápeža v kresťanskom svete. Ide jednoznačne o citlivú tému, ktorá je dnes na programe teologického dialógu medzi pravoslávnyimi a rímskokatolíckymi teológmi. Z ich postupov a vyjadrení je zrejmé, že im táto otázka spôsobuje nemalé ťažkosti. Ved' už druhé stretnutie vo Viedni, ktoré nasledovalo po stretnutí na Cypre, neprineslo nijaký želateľný výsledok. Milko však jednoznačne vidí Konštantínopol ako legitímneho následníka Ríma so všetkými jeho atribútmi, tak politicko-spoločenskými, ako aj cirkevnými. Táto jednoznačnosť môže vyvolať prirodzenú polemiku s prozápadnými vedeckými kruhmi, ktoré vnímajú úlohu starého Ríma s následnou podporou Frankov v inom aspekte. Obdobie zániku západnej časti rímskeho impéria a následná úloha východných provincií na čele s Konštantínopolom je zásadnou otázkou aj pre vnímanie európskej kresťanskej identity. Autor však odvážnym spôsobom otvára diskusiu na túto tak citlivú tému. Vieme, že chápanie úlohy rímskeho pápeža v kresťanstve je z pozície kresťanského Východu iné. Kresťanský Západ sa však s týmto východným stanoviskom nestotožňuje. Pavel Milko stavia do jasného kontrastu starý Rím s jeho pohanským dedičstvom a Konštantínopol, ktorý je podľa neho na tú dobu progresívnym kresťanstvom. V tejto súvislosti sa nebojí otvoriť otázku prvenstva v kresťanskom svete. Vzťah konciliarity – sobornosti a mocenského primátu pápeža, pričom dáva jednoznačnú kritickú odpoveď v prospech primátu cti. Apoštolské založenie kresťanskej cirkvi v Ríme nazýva legendou a v tomto kontexte interpretuje aj jej apoštolský pôvod.

Na druhej strane autor monografie je toho názoru, že zámerná diskreditácia Konštantínopola na Západe vyzýva ku prehodeniu. Konštantínopolu – novému Rímu totiž boli pripisované všetky

negatívne črty a to aj napriek tomu, že najväčšie cirkevné snemy, ktorých výsledky sú rešpektované aj na kresťanskom Západe, sa uskutočnili na Východe, ďaleko od Ríma. Rím po vytvorení Konštantínopola nezohrával úlohu ani náboženského a ani politického centra. Je známe, že Honorius sídlil nie v Ríme, ale v Ravenne.

Podľa autora monografie v dôsledku veľmi citlivého vývoja svetskej a duchovnej moci a fakt, že Rím už nemohol ovplyvňovať vývoj tak ako predtým, neostávalo mu nič iné iba uchýliť sa k teórii o primáte rímskeho pápeža a jeho duchovnej moci nad svetskou.

Milko tvrdí, že germanizácia západnej časti rímskeho impéria znamenala pre ňu úpadok kultúry a vzdelávania. Karolínska renesancia bola svojou dimenziou značne obmedzená a vzťahovala sa iba na určité vyššie vrstvy vtedajšej spoločnosti, nijako sa nedotkla širokých mas.

Podľa autora monografie samotný termín byzantinizmus bol scestne interpretovaný ako ten, ktorý je synonymom všetkého zlého, skazeného, pričom sa odvoláva na Ottov náučný slovník. Tento záporný postoj k Východu sa na Západe vytváral od samotného počiatku založenia Nového Ríma.

Európske osvietenstvo vytýčilo v historickej vede Grécko a Rím za vrcholný spoločenský a kultúrny ideál. Všetko po antike bolo považované za temné a úpadkové a východná časť rímskeho impéria tiež. Západ nechce vidieť zásluhu Byzancie na tom, že vďaka enormnému úsiliu čelila islamu a Európe tak umožnila rozvíjať sa na vlastných kultúrnych základoch. Byzancia nielen zachovala klasickú antickú kultúru a vzdelanosť, ale aj nadviazala na ňu. Vďaka Byzancii sa Európa mohla zamerať na renesanciu a rozvoj humanizmu. Pokojne môžeme

konštatovať, že najstaršie staroslovienske texty by nevznikli bez byzantského priameho pričinenia.

Problém medzi Západom a Východom Milko vidí v tom, že Hegel bol slabým znalcom byzantských sporov a neovládal podstatu kresťanských vieroučných dišputov. Svedectvom tohto konštatovania je skutočnosť, že o ikonoklazme sa vyjadruje povrchno, bez kristologického a antropologického kontextu. Hegel vo svojej Filozofii dejín uvádza, že charakteristickou črtou byzantskej spoločnosti bolo to, že išlo o vzdelanú spoločnosť.

Milko ďalej uvádza, že nemecká filozofia – Kant a Hegel – posúva Boha do oblasti morálky. Boh sa tak stáva mlčanlivým garantom morálky. Idea živého Boha a skúsenosť boha sú vysunuté niekam do mystiky, čo má priamy vplyv na roztržku dogmatiky a mystiky v západnom kresťanstve. Na základe toho autor v štúdiu prezentuje Západ ako prostredie, kde sa klania myšlienkovým modlám, a západnú scholastiku ako obdobie nedospelosti ľudského ducha. Potom vyjadruje názor, že neporozumenie byzantského myslenia je spôsobené vývojom, ktorý mal svoje miesto v západnom kultúrnom prostredí, predovšetkým po osvietenstve. Príčiny problému vidí v scholastike, ktorá bola prvým veľkým rozmachom západného barbarského myslenia.

Naopak Byzancia je bytostne spätá s kresťanstvom, preto pochopiť všetky súvislosti byzantských dejín nie je možné bez dobrej znalosti kresťanstva. Keď si predstavíme architektúru, napadne nás byzantský chrám, ak výtvarné umenie, bude to ikona, ak poéziu, bude to primárne liturgická poézia, ak pôjde o hudbu, opäť tu máme liturgické skladby.

Podstatným faktorom, ktorý Pavel Milko vo svojej práci zdôrazňuje, je skutočnosť, že na Východe v 4. a 5. storočí nedošlo ku kríze ako na Západe, pretože

Východ neprešiel procesom barbarizácie.

Zásadný význam pre Byzanciu malo vzdelanie. Funkcie v štátnom aparáte sa obsadzovali na základe dosiahnutého vzdelania a nie dedičnej urodzenosti. V Byzancii sa vyvinul stabilizovaný vzdelávací systém. Byzancia poznala základné, stredné a vyššie vzdelanie. V tom Milko vidí hodnotu byzantskej kultúry, pretože ku vzdelaniu mali prístup takmer všetci.

V ďalších častiach práce sa Pavel Milko zamýšľa nad Paidei-ou – duchovným cvičením a snaží sa formulovať vzťah filozofie a kresťanstva, hľadá odpoveď na to, čo je múdrosť, veda. Aké je byzantské chápanie filozofie. Kladie si otázky: Čo je filozofia? Iba antika? V akom kontexte máme vnímať kresťanské myslenie? Simeon Nový Teológ bol filozofom alebo jeho rozmer myslenia nemôžeme stavať do tejto kategórie? Tak isto pohľad na Gregora Palamu, ktorý sa postavil na obranu hesychastov a oddeľuje svetskú múdrosť od Božej, alebo pravdivej múdrosti, možno zaradiť do kategórie Filozof?

Milko sa snaží tieto otázky riešiť tým, že prezentuje chápanie filozofie na príklade Origena a Bazila a tak isto aj ďalších patristických otcov.

Otázka vzťahu filozofie a teológie sa ukazuje ako ťažká aj pre autora monografie, čo nie je nič nové. O mnohých podobných otázkach možno diskutovať a viesť polemiku. Keď hovoríme o vzťahu filozofie a teológie, je potrebné zdôrazniť, že išlo skôr o hľadanie a nachádzanie vzťahu kresťanských mysliteľov k starej antickej filozofii premostenej s pohanstvom.

V tejto súvislosti netreba zabúdať ani na znalosť, ktorá pramenila z liturgického byzantského fundamentu. Byzantské liturgické texty boli vieroučnej, teda

dogmatickej povahy a tak sa svojim obsahom podieľali na vzdelávaní byzantskej spoločnosti.

Dôležitým medzníkom hľadania vzťahu kresťanstva k starej antickej filozofii, na čo poukazuje Alain Dalibera, bolo ztvorenie Aténskej filozofickej školy cisárom Justinianom. Mnohí v tomto rozhodnutí vidia vytlačanie antickeho dedičstva z kresťanského prostredia. Ako vníma túto skutočnosť Pavel Milko, sa pravdepodobne dozvieme z jeho ďalšej pripravovanej práce.

Imrich Belejkanič

CHRIST, Karl. *Krize a zánik rímskej republiky*. Praha : Vyšehrad, 2010. 421 s. ISBN 978-80-7429-029-9.

Obdobie rímskej republiky predstavuje významnú etapu rímskych dejín, ktorá po zvrhnutí kráľovstva priniesla odlišný politický model vlády uplatňujúci občianske práva a politickú vôľu slobodných rímskych občanov. Počas trvania takmer piatich storočí republiky prešla rímska spoločnosť zásadnými vnútropolitickými premenami, reformnými pokusmi, občianskymi vojnami i dvomi triumvirátmi a vďaka expanzívnej politike si Rimania podrobili nielen celý Apeninský polostrov, ale do sfér svojho mocenského vplyvu pevne integrovali celý stredomorský priestor a z mestského štátu sa postupne sformovala jedna z najvýznamnejších mocností starovekého sveta.

Zložité sociálne a politické pozadie prebiehajúcich zmien i hospodárske dôsledky ovládnutia Stredomoria však mali pred prelomom letopočtu za následok zánik republikánskeho zriadenia. Problematiku krízy a pádu rímskej republiky vo svojej publikácii približuje nemecký profesor pôsobiaci na univerzite v Marburgu

Karl Christ, ktorý dejinám starovekého Ríma venoval už desiatky prác. Predkladanej monografii predchádzali viaceré vydania *Krise und Untergang der römischen Republik* (1979, 1984, 1993), ktoré boli pred každým novým vydaním rozšírené a zaktualizované, pričom hlavným zámerom autora bolo sprostredkovať najdôležitejšie výsledky súčasného stavu bádania.

V deviatich vnútorne štruktúrovaných kapitolách podrobne približuje rímske dejiny od konca druhej púnskej vojny po založenie augustovského principátu a predkladá nové súhrnné spracovanie spomenutého obdobia začlenené do analýzy sociálneho, ekonomického i duchovného vývoja. Takéto ucelené spracovanie umožňuje podľa autora detailnejšie postihnúť podstatu republikánskeho zriadenia ako celku a komplexne túto etapu rímskych dejín zhodnotiť.

V úvodnej časti autor odôvodňuje výber ťažiskového obdobia, t. j. vývoj medzi rokmi 200 – 30 pred našim letopočtom, ktoré nezahŕňajú iba dobu od prepuknutia krízy, ale pri snahe náležite opísať okolnosti bezprostredne vedúce k úpadku začína obdobia púnskych vojen, ktoré s odstupom času znamenali vážne dôsledky pre všetky stránky rímskej spoločnosti. Následne porovnáva ranú fázu republiky s neskorým obdobím s úmyslom poukázať na zreteľné odlišnosti v oblasti hospodárstva, zahraničnej politiky, organizovania armády či jej dopadu na sociálne a politické pozadie, a tým poukázať na to, že obdobie 2. a 1. storočia pred našim letopočtom so sebou prinieslo zásadnú zmenu politickej, ekonomickej a spoločenskej štruktúry rímskej republiky.

Prvé dve kapitoly načrtávajú rímsku zahraničnú politiku. Autor začína poslednou veľkou bitkou druhej púnskej vojny, ktorá znamenala koniec celej kar-

tágskej veľmocenskej politiky a nástup fázy budovania a upevňovania rímskej moci. Zároveň opisuje postup rímskej expanzie na území Hispánie a porovnáva vývoj sfér barkasovského a rímskeho mocenského vplyvu, pričom konštatuje, že hoci bol rímsky zásah v Hispánii nepochybne oveľa ťaživejší než kartáginský, následky rímskej politiky boli v iných častiach Stredomoria markantnejšie. Rímska zahraničná politika mala za následok zánik hlavných helenistických mocností, voči ktorým postupovala stále bezohľadnejšie. V otázke expanzívneho postupu Rimanov pritom autor rázne odmieta, podľa jeho názoru, chybné interpretácie o kontinuite rímskej dobyvačnej politiky, ktorá bola, ako uvádza, len následkom vhodných predpokladov a súhrou jednotlivých rozhodnutí a dôsledne sa neupínala k určitému vzdialenému cieľu a zdôrazňuje, že nebola motivovaná k celkovej koncepcii expanzívnej politiky.

V nasledujúcich piatich kapitolách sa autor zameriava na vnútropolitický vývoj rímskej republiky. Popisuje radikálne zmeny ekonomickej štruktúry ako dôsledok neobvyklej súhry politických, vojenských a ekonomických zmien, ktoré museli nevyhnutne viesť k preskúpeniu spoločných síl. Samostatnú kapitolu pritom venuje reformným pokusom bratov Gracchovcov v súvislosti s agrárnou krízou, ktorá bola začiatkom otvoreného prepuknutia krízy a výrazne prehĺbila rozvíjajúci sa vnútorný antagonizmus optimátov a populárov. Osobitným spôsobom autor vyzdvihuje dominantné udalosti rímskej politiky od vzostupu Gaia Maria, napríklad Sullov pochod na Rím, občiansku vojnu, Spartakovo povstanie, Catilinovo sprisahanie a ďalšie. Detailnejšie pristupuje k prvému triumvirátu, ktorým sa Pompeius, Crassus a Caesar bezohľadne usilovali o dlhodobé vykonávanie moci a toto spojenectvo autor

dáva do súvislostí so zánikom republiky. Podľa jeho názoru „*Tak silná mocenská pozícia se již nedala integrovat do republikánské struktury. Kdyby se tento pakt konsolidoval, znamenal by zánik římské republiky. Jak se ze zpětného pohledu ukazuje, cesta k diktatuře a principátu v Římě vedla přes triumviráty.*“ (s. 228). Osobitne predkladá obraz vzájomného súperenia Caesara a Pompeia vedúceho k Caesarovej diktatúre a následne približuje vytvorenie opozície proti Caesarovi a jeho zavraždenie.

Ôsma kapitola oboznamuje čitateľa s kultúrnymi a duchovnými dejinami a poukazuje na všeobecné vývojové tendencie rímskej filozofie a umenia. Popritom autor neobišiel ani nábožensko-historický vývoj a dokonca predstavuje ukážky diel rímskej dramatickej tvorby.

V záverečnej kapitole autor opisuje udalosti po Caesarovom zavraždení, kde sa sústreďuje predovšetkým na Antoniovu kompromisnú politiku, nástup Octaviana, vytvorenie druhého triumvirátu a monografiu uzatvára Octavianovým presadením a nastolením principátu. Zároveň hodnotí, že príznačným rysom vývoja smerujúceho až k vytvoreniu cisárstva bol vyvíjajúci sa proces, ktorý vyvrcholil celistvosťou impéria odrážajúcou plnú integritu všetkých častí Rímskej ríše.

Predkladaná publikácia je miestami doplnená o hodnotenie historiografie, poskytuje tiež časovú tabuľku najdôležitejších udalostí daného obdobia a v závere sú pripojené odkazy na bibliografiu zameranú na rozsiahlejšie diela a monografie k vybraným problémovým okruhom, ktoré poukazujú na vedecké základy tejto publikácie.

Napriek zjavným kompozičným disproporciám, ktoré sám autor pripúšťa, poskytuje monografia vynikajúci prehľad vývoja, zachytáva podstatu krízy

a pádu republikánskeho zriadenia a nepochybne predstavuje pútavé čítanie pre široký okruh bežných záujemcov o rímske dejiny. Ako autor uvádza, monografia nie je určená odborníkom a neponúka nové pohľady alebo originálne poňatie. Hlavným zámerom Karla Christa bolo sprostredkovať základné informácie a rozšíriť vedomosti o jednej z najvýznamnejších epoch rímskych dejín.

Lucia Tokárová

WIERZBICKI, Piotr. *Spišsko-sadecká obchodná cesta. Mesto Stará Ľubovňa; Muzeum Okregowe w Nowym Saczu* : Nowy Sacz, 2010. 99 s. ISBN 978-80-969934-2-0.

V posledných rokoch stále intenzívnejšie sa rozvíjajúca poľsko-slovenská spolupráca prináša množstvo výstupov nielen v oblasti ekonomickej či politickej, ale aj v oblasti poznávania spoločnej histórie. Na oboch stranách hraníc sú viacerí aktívni historici venujúci sa mapovaniu minulosti území, na ktorých sa po celé stáročia prekrýval vzájomný vplyv oboch krajín. Osobitne zaujímavé, a v súčasnosti veľmi intenzívne, je v tomto smere najmä skúmanie histórie Spiša a Malopoľska. Práve vďaka intenzívnej spolupráci historikov na oboch stranách spoločnej hranice, vzniklo niekoľko zaujímavých odborných publikácií. Medzi ne patrí aj text Piotra Weirzbického, venovaný opisu kedysi významnej a frekventovanej obchodnej cesty spájajúcej oba regióny.

Táto obchodná trasa predstavovala v stredoveku významnú spojnicu, po ktorej sa presúvalo nielen množstvo tovarov, ľudí či zvierat, ale predovšetkým množstvo nových ideí a kultúrnych vplyvov. Ich pôsobenie je dodnes dobre badateľné predovšetkým na dochovaných architektonic-

kých a umeleckých pamiatkach. Súčasne však predstavovala aj priestor, ktorým sa do miest a obcí, ktoré na nej ležali, dostávali aj menej pozitívne vplyvy, ako boli napríklad epidémie nákazlivých chorôb alebo rabujúce vojenské jednotky.

Mnohé z týchto udalostí, aspoň stručne, spomína aj publikácia P. Weirzbiekého. Stručne preto, lebo samotnej analýze v názve uvedenej problematiky je venovaná iba prvá kapitola celej publikácie. Je to iste škoda, pretože ide o problematiku zaujímavú, doteraz dostatočne nespracovanú a pritom mimoriadne aktuálnu. Na prvý pohľad by to bolo možné označiť za vážny nedostatok publikácie. Autor však v tomto prípade zvolil iný, menej tradičný spôsob prístupu k spracovávanej problematike. Prevažnú časť publikácie totiž tvoria historické dokumenty týkajúce sa nielen samotných dejín Spiša a na druhej strane hranice sadeckého regiónu. Autor totiž súčasne ponúka aj celý rad pozoruhodných prameňov venovaných jednotlivým hradom a mestečkám ležiacim priamo na obchodnej ceste. Podujal sa tak na veľmi potrebnú, pritom však náročnú úlohu, keď do knihy zhromaždil a ostatným bádateľom tak sprístupnil množstvo cenného pramenného materiálu. Nájdeme tu nielen záznamy dobových popisov hradov a ich vojenského vybavenia, ale aj opisy rôznych hospodárskych objektov, súpisy úradníkov, remeselníkov a vojakov, spolu s ich mzdou, prípadne ďalšie cenné informácie približujúce ich každodenný život.

Pre bádateľov venujúcich sa regionálnym dejinám tejto oblasti sú osobitne cenné informácie o archívoch a rôznych, väčšinou stále nespracovaných, fondoch, ktoré sa v nich nachádzajú. Tie obsahujú neznáme, no pritom podrobné informácie umožňujúce hlbší prienik do problematiky nielen hospodárskych či politických dejín, ale aj do súčasnosti populárnej

problematiky skúmania každodenného života obyvateľov na oboch stranách poľsko-slovenskej hranice. Z tohto hľadiska je publikácia cenná aj pre historikov venujúcich sa iným oblastiam historického bádania. Predstavuje totiž vcelku pomerne inšpirujúci návod na postup pri základnom výskume, resp. pri náročnom postupe zhromažďovaní potrebných informácií.

Nie je obvyklé, aby súčasťou publikácie bola aj v pozitívnom duchu formulovaná recenzia na ňu. V tomto prípade však jej autor, venujúci sa predovšetkým dejinám severnej časti Spiša, výstižne formuloval možnosti, ktoré prináša Wierzbickim zhromaždený materiál a dobové záznamy: „...*Ich analýza si vyžiada ďalší výskum, ktorý prinesie nové poznatky týkajúce sa dôležitej časti poľsko-slovenského pohraničia.*“ I keď v prípade recenzie mal jej autor na mysli predovšetkým opevnené objekty v poľsko-slovenskom pohraničí, nám zostáva iba dodať, že jeho konštatovanie možno rozšíriť aj na ďalšie oblasti hospodárskeho a kultúrneho života obyvateľov miest a dedín ležiacich na spišsko-sadeckej ceste.

Patrik Derfiňák

CHLÍBEC, Ján – ČERNUŠÁK, Tomáš. *Savonarola a Florence : Jeho pôsobení a estetické názory.* Praha : Artefactum, 2008. 179 s. ISBN 978-80-86890-17-3.

Florentská mestská republika 15. storočia patrila, ako pokračovateľka antického kultúrneho dedičstva, k popredným európskym metropolám. Do atmosféry kultúrneho rozkvetu ale i mocenských bojov patricijských rodov prichádza kazateľ Girolamo Savonarola, zásadný odporca Mediciovcov. Jeho pôsobenie a mysticismus nebola talianska spoločnosť ochotná akceptovať. Girolamo Savonarola svo-

jou smrťou symbolicky uzavrel jednu z kľúčových kapitol talianskej histórie v závere quattrocenta.

Životu, dielu a vplyvu Savonarolu na dobové umenie je venovaná uvedená práca, rozdelená do troch celkov. Jan Chlíbec v Úvode približuje život a politické dianie vo Florentskej mestskej republike do príchodu Savonarolu v roku 1482. Podrobne si všíma vládu Mediciovcov, záujem o kultúru antického Grécka a Ríma, florentský humanizmus. Na niekoľkých stranách stručne hodnotí vzťah medzi umelcom a mecenášom Cosimovej doby, pôsobenie gréckych učencov v meste, symboliku umenia pre florentského občana. Politickú silu a zároveň obľúbenosť vybraných členov patricijských rodov vtedajšej Florencie približuje Macchiavelliho citátmi. Pozoruhodná je i podpora umeleckých, filozofických aktivít a existencia verejne prístupnej medickej knižnice, najväčšej svojho druhu vo vtedajšom Taliansku. Nie príliš dlhý text dopĺňa niekoľko dobových obrázkov.

Štúdia Tomáša Černušáka Savonarolův život a pôsobení je druhou časťou práce. Kompozične je členená na 20 menších podcelkov a 4 exkurzy (Dominikánský rád, Savonarolova nauka, „Renesanční papežství“ a Savonarolova politická teorie). Postupne autor odhaľuje život a pôsobenie Girolama Savonarolu od jeho narodenia, cez účinkovanie medzi dominikánmi, do príchodu do Florencie. Tu sa začala významná epocha jeho života plná prorockých kázní o osude katolíckej cirkvi. Z malého mnícha sa stal muž hovoriaci k zástupom. Savonarola, označovaný ako náboženský vizionár a reformátor, je autorom niekoľkých písomných diel a množstva dodnes dochovaných kázní.

Jeho reformné kroky na poli rehoľného dominikánskeho života, ktoré za-

čal v kláštore San Marco, kde pôsobil, nachádzali všeobecnú podporu, rovnako ako zásahy do politického diania mesta, na ktoré mal značný vplyv. Po páde vlády Mediciových mal vlastné nápady nového usporiadania vládnej moci, pričom vzorom mu bola Benátska republika. Savonarola, zbožňovaný a uctievaný ako svätec, mal v samotnej Florencii mnoho nepriateľov, keďže jeho reformné myšlienky sa dotýkali života spoločnosti, cirkvi, politiky štátu i sociálnych problémov.

Na nepriateľské skupiny rozdelená Florencia nenechala na konflikty dlho čakať. Rozdielny pohľad na poňatie pápežskej moci viedol Savonarolu ku konfliktom s pápežom Alexandrom VI., výsledkom ktorých bol zákaz kázania. Ani opätovné povolenie vystupovania ešte v spojitosti so zhoršujúcou sa politickou situáciou neodvrátilo fakt postupného oslabovania Savonarolovho postavenia. S oslabením vplyvu, ukončením kázania začali procesy proti jeho osobe, exkomunikácia, zatknutie, odsúdenie a následne smrť obesením a upálením. Savonarolových stúpcov nezastavila ani jeho smrť, ani následné perzekúcie a zásluhou tlače sa jeho myšlienky šírili systematicky a komplexne a uchovávali si zaujímavosť aj v nasledujúcich storočiach.

Vďaka autorom podrobne vyličeným témam mnohých kázní a spisov nadobúda celá štúdia konkrétnejší rozmer a hlbšiu výpovednejšiu hodnotu.

Záverečná tretia časť *Estetické názory Girolama Savonaroly*, pod autorstvom Jana Chlíbea, vypovedá o názoroch umeleckého charakteru, umeleckej reprezentácii a štýle a ku koncu sa dotýka aj Savonarolovej popularity v Čechách.

Keďže Savonarola koncepcne nepojednáva o kráse či umení v samostatných spisoch, vychádzal autor pri vytváraní a sumarizovaní jeho názorov a postojov predovšetkým z jeho kázní a traktátov.

Umenie si Savonarola prispôsobuje svojim potrebám a zaujíma sa o neho z hľadiska jeho prínosu pre kresťanskú obec, je teda integrovanou súčasťou jeho pojmá kresťanstva. Nie je tvorcom osobitne nových ideí, skôr tradicionalistom.

Savonarolove úvahy o kráse sú filozofickými tvrdeniami, v ktorých sa inšpiroval Tomášom Akvinským či sv. Augustínom. Najdôležitejšou je didaktická funkcia výtvarného umenia ako pomocného prostriedku ku kresťanskej zbožnosti. Ide o tradíciu poňatia obrazov ako písma negramotných. Na druhej strane však autor pripomína, že Savonarola kritizuje nadmiernu dekoratívnosť chrámov, hudby a spevu, prepychovosť náhrobkov, okázalosť odevov, obradov či mestských slávností, pretože vedú k hriechu a odvracajú sa od jednoduchej zdoobenosti vlastnými cnosťami.

V architektúre i výtvarnom umení sa odráža návrat Florencie do staršieho slávnejšieho obdobia. Tejto retrospektívnej tendencie sa drží aj Girolamo Savonarola, nachádzajúci vzor práve v umení minulých vekov, na ktoré nazerá z hľadiska teologického a etického. Nie je organizátorom žiadnych útočných tendencií, pohybuje sa vždy v rovine výziev a doporučení, ktoré adresuje ako chrámom a cirkvi, tak aj súkromným osobám, rodičom, deťom, v rámci ktorých vyzdvihuje účinnosť umenia a zavrhuje jeho hriešnosť.

Savonarolove umelecké názory sa odrážali aj v súdobej florentskej tvorbe, doloženej v štúdiu prostredníctvom obrázkov, umelcov Savonarolovej doby, inšpirovaných jeho životom i pôsobením. Autor skúma dielo po diele a vyratúva jeho charakteristické črty, sleduje problém Savonarolovho vplyvu, vplyvu umelca i dekoratívne prvky a motívy. Osobitná časť práce je venovaná sochárstvu. Značná pozornosť je pridele-

ná vlastnej Savonarolovej sebareprezentácii z dochovaných drevorezieb, malieb či portrétov, ale hlavne medailí, ktoré patrili k najfrekventovanejším formám individuálnej reprezentácie osobnej slávy.

Okrem klasických umeleckých diel si autor všímá z hľadiska estetiky aj Savonarolov kazateľský štýl a spôsob vyjadrovania i celkový postoj, o ktorom v nemalej miere vypovedá aj zorganizovanie dvoch pálení márností s úsilím premeniť pohanskú Florenciu na Florenciu kresťanskú.

V závere je priestor ponechaný vyratúvaniu niekoľkých príčin obľúbenosti Girolama Savonarolu v Čechách, spomedzi ktorých možno uviesť kritiku pápeža či mučenícku smrť ako asociáciu na Jana Husa. Aj keď mnohé myšlienky spájali Savonarolu s českou reformáciou, nájdeme aj tie s opačným charakterom, ako uctievanie obrazov či Savonarolov tomisťický prístup.

Uvedená práca prináša v podobe dvoch obširných štúdií komplexný pohľad na život a dobu Girolama Savonarolu, priblížením jeho kázní i odrazom jeho vplyvu na súdobom umení, či demonštrovaním pretrvania jeho odkazu na umeleckých prejavoch z dôb po jeho smrti. Svojím obsahom sa publikácia môže radiť k hodnotným historicko-životopisným dielam.

Viera Vallová

ZUBKO, Peter. *Gréckokatolíci v záznamoch latinských biskupov z 18. storočia. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, 2009. 179 s. ISBN 978-80-8084-465-3.*

Pramene latinskej jágerskej a košickej proveniencie využil autor Peter Zubko k predstaveniu gréckokatolíckej cirkvi v 18. a začiatkom 19. storočia. Predkladaná publikácia Gréckokatolíci v záznamoch

latinských biskupov z 18. storočia podáva prehľad všetkých farností a cirkví podľa autentických latinských prameňov. Cieľom práce bolo podať v prameňoch predkladané udalosti a s nimi spojené ťažkosti vtedajšieho obdobia v chronologickom slede.

Ťažisko prameňov pochádza z rímskokatolíckeho Arcibiskupského archívu v Košiciach. Ich spracovanie spočívalo v porovnávaní názvov, máp, starých historických atlasov i súčasných máp uhorskej, slovenskej, maďarskej a ukrajinskej proveniencie k presnej lokalizácii miest spomínaných v prameňoch.

Problematike akceptovania záverov Zamočskej synody sa venuje prvá kapitola Prijatie Zamočskej synody (1726 – 1727). Obsahuje súpis signatárov synody nielen z územia dnešného Slovenska, ale aj Zakarpatskej oblasti dnešnej Ukrajiny a čiastočne Rumunska, spolu deväť dekanátov, v rámci ktorých východní kňazi podpísali text dohody a pristúpili k akceptácii jej záverov. Sumárny zápis zahŕňa kompletne mená prítomných spolu s miestom pôsobenia duchovných, prípadne je v zátvorke uvedený údaj o odlišnom písaní latinského prepisu priezviska.

V kapitole Severozemplínske farnosti v roku 1733 sa nachádza súpis uniatskych farností, filiálok a kostolov s pridanou informáciou o výbave farára. Pri príležitosti kanonickej vizitácie z polovice 18. storočia vznikli podrobnejšie a konkrétnejšie súpisy podané v kapitole Farnosti z roku 1746. Predstavené sú hornošarišské, dolnošarišské, hornozemplínske a dolnozemplínske farnosti podobne ako v predchádzajúcej kapitole, s pridaným údajom o stave a veku gréckokatolíckeho kostola. Na základe spomínaných súpisov farností bolo možné zostaviť aj prehľad drevených a murovaných cirkví Šarišskej a Zemplínskej stolice, doplnen-

ný o územie Abovskej stolice, o ktorých informuje kapitola Drevené a murované cirkvi 18. storočia. Súhrnný prehľad dovoľuje konštatovať, kde sa kostol gréckeho obradu nachádzal, či bol farský alebo filiálny, kamenný alebo drevený, pretože existencia kamenných kostolov bola zriedkavá. Osobitnou je poznámka o pôvode kostola, ak sa ku gréckokatolíkom dostal od rímskokatolíkov (latiníkov). Spolu s uvedením stavu a veku kostola poskytuje zoznam z roku 1746 prehľad o chrámoch v polovici 18. storočia, vytvorený vizitátormi na základe subjektívneho posúdenia, keďže úradné poradie neexistovalo.

Slávenie sviatkov gréckokatolíckmi na území spoločnom s rímskokatolíckmi podľa relácií z roku 1794 je kapitola pojednávajúca o zachovávaní latinských sviatkov na území Šarišskej, Zemplínskej a Abovskej stolice, vychádzajúc z iniciatívy a nariadenia svetskej vrchnosti o vytvorení spisu o zvykoch gréckokatolíkov, svätení ich sviatkov, o vzťahoch k latinským sviatkom a o kalendári, podľa ktorého sa riadili. Predmetom záujmu zisťovania neboli všetky farnosti župy, ale iba zmiešané, na ktorých žili gréckokatolíci aj rímskokatolíci.

Na základe kráľovského príkazu ešte pred vznikom Prešovskej eparchie bol vykonaný súpis gréckokatolíckych kostolov všetkých troch v publikácii skúmaných stolíc podaný v kapitole s názvom Súpis farností v predvečer vzniku Prešovskej eparchie. Išlo o podrobnú enumeráciu informácií poslanú košickému biskupovi a kráľovskej kancelárii s aktuálnym stavom gréckokatolíckych obcí, ich chrámov a zachovalosťou tradícií. Tabuľkový dotazník obsahoval celkovo trinásť bodov, ktoré podľa relevantnosti vyplnila každá farnosť. Týkalo sa to názvu obce, mena zemepánov s patronátnym právom, zdroja príjmov, prítomnosti zvonov, určenia,

či ide o farský alebo filiálny kostol. Pokračovali údaje o počte a menách farárov, informácie, či ide o pôvodne gréckokatolícky kostol, či je kostol spoločný pre oba obrady a aké má oltáre, dôležité bolo poznamenať, či je kostol používaný spoločne a viesť pôvod tohto zvyku, frekvenciu bohoslužieb oboch obradov a koľkí z počtu veriacich prislúchajú jednému a koľkí druhému obradu. Súpisy boli vykonávané v priebehu rokov 1814 – 1815.

Latinské pramene predstavené v publikácii vypovedajú o silných tradíciách zakorenených na východnom Slovensku. Cieľom práce nebolo riešiť národnosť východných kresťanov, ale predstaviť ich farnosti a cerkvi v období jedného storočia s odzrkadlením problémov doby. Predložené poznatky o dedičstve gréckokatolíkov možno zužitkovať ako pomôcku do ďalšej vedeckej práce, ktorá prispieje k vzájomnej úcte Cirkvi oboch obradov.

Viera Vallová

FRANKOVÁ, Libuša. *Ján Francisci-Rimavský (1822 – 1905) : politik a národovec, predstaviteľ vznikajúceho moderného slovenského meštianstva. Prešov : Centrum antropologických výskumov, 2010. 161 s. ISBN 978-80-89450-00-8.*

Ján Francisci-Rimavský patril k najvýznamnejším osobnostiam slovenského národného politického a kultúrneho života v 19. storočí. Bol politikom, publicistom, redaktorom, národohospodárom, prekladateľom, básnikom, zberateľom a vydavateľom ľudovej slovesnosti. Po smrti Ľudovíta Štúra sa stal vedúcou osobnosťou slovenského národného hnutia. Mal podiel na všetkých významných

kultúrnych a politických aktivitách Slovákov v 19. storočí. V 40. rokoch bol jedným zo zakladateľov a funkcionárov spolku Tatrín, organizátorom a predsedom Jednoty mládeže slovenskej pri školách evanjelických a. v. v Uhorsku. V revolučných rokoch 1848 – 1849 patril k iniciátorom Žiadostí slovenského národa. Bol jedným z organizátorov národných gárd, kapitánom slovenského dobrovoľníckeho zboru. Roku 1861 spolupracoval so Štefanom Markom Daxnerom na príprave Memoranda národa slovenského, bol vydavateľom a redaktorom Pešťbudínskych vedomostí. Patril k organizátorom a zakladateľom Matice slovenskej. Zastával aj funkcie hlavného dozorca slovenského evanjelického vyššieho gymnázia v Revúcej a predsedu Knižničarskeho účastinárskeho spolku v Martine. Bol jedným z významných predstaviteľov Slovenskej národnej strany. Nepochádzal ani zo vzdelaneckej, ani zo zemianskej rodiny. Patril k predstaviteľom utvárajúceho sa slovenského meštianstva. Povolanie bol právnik. Podarilo sa mu dosiahnuť viacero významných postov. Bol napríklad radcom Uhorskej kráľovskej miestodržiteľskej rady v Budíne a lipťovským županom.

Napriek významu Jána Francisciho-Rimavského mu bola v slovenskej historiografii venovaná menšia pozornosť. Preto je predkladané monografické spracovanie spomenutej osobnosti prínosom. Libuša Franková, ktorá sa systematicky venuje slovenským dejinám 19. storočia, podrobne predstavila jeho život a dielo v kontexte doby, v ktorej žil.

Práca je rozdelená do siedmich kapitol, ktorých názvy korešpondujú nielen s Francisciho životnými osudmi, ale aj s politickými a spoločenskými udalosťami, ktorých bol súčasníkom a aktérom.

V prvej kapitole s názvom Cesta detstvom a štúdiami autorka na základe doštných prameňov a literatúry prináša

podrobný opis Francisciho detských rokov a prehľad jeho štúdií. Približuje formovanie jeho národného vedomia a postupné zapájanie sa do študentských aktivít hnutia Mladé Slovensko, ktorého bol aktívnym členom. Predstavuje Francisciho podiel pri vzniku Štúrovej kodifikácie spisovnej slovenčiny, vyšetovanie, ktorému bol podrobený v súvislosti s jeho národnými aktivitami počas štúdia. V kapitole nie je pozornosť venovaná len Franciscimu, ale aj školám, na ktorých študoval, ich organizácii, spôsobu výučby, ďalej učiteľom a spolužiakom, s ktorými sa dostal počas spomenutého obdobia života do kontaktu. Kapitola tak umožňuje čitateľovi utvoriť si obraz nielen o jeho detstve a študentských rokoch, ale aj o spôsobe výučby a študentskom živote v 30. – 40. rokoch 19. storočia. Pri opise Francisciho detstva autorka venuje výraznú pozornosť aj jeho rodinným príslušníkom.

V druhej kapitole, ktorá má názov Námestníkom na evanjelickom lýceu v Levoči, sú analyzované Francisciho aktivity v prospech spolku Tatrín, ktorého bol spoluzakladateľom, a aktivity v prospech Jednoty mládeže slovenskej pri školách evanjelických a. v. v Uhorsku. V kapitole je osobitná pozornosť venovaná samotnej Jednote, dôvodom jej vzniku, cieľom, organizácii a činnosti miestnych Jednôt.

Tretia kapitola s názvom Študentom na evanjelickom kolégiu v Prešove, ako prezrádza už samotný názov, analyzuje Francisciho študentské roky v Prešove a jeho činnosť v miestnej Jednote mládeže slovenskej. Autorka predstavuje aj jeho politické názory a očakávania, súvisiace so Štúrovými Slovenskými národnými novinami.

V štvrtej kapitole, tematicky zameranej na revolučné udalosti rokov 1848 – 1849 autorka analyzuje Francisciho

národné aktivity v uvedenom období, a to účasť na vypracovaní národného programu s názvom Žiadosti slovenského národa v stolici liptovskej, spoluiniciatívu a spoluorganizáciu Žiadostí slovenského národa v máji 1848, organizovanie národných gárd v gemersko-malohontskom regióne spolu s Michalom Bakulínym a Štefanom Markom Daxnerom, aktivity v pozícii kapitána v slovenskom dobrovoľníckom zbore, v ktorej sa nepodieľal len na vojenských akciách, ale v ktorej dbal aj na jazykové požiadavky Slovákov. Konkrétne vytvoril návrh na reorganizáciu slovenského vojska v slovenskom jazyku a návrh na slovenské povely s názvom Úprava pre slovenské národné vojsko. V revolučných rokoch 1848 – 1849, na jeseň 1848, bol Francisci-Rimavský spolu s ďalšími slovenskými národovcami vyšetovaný a spolu s Michalom Bakulínym a Štefanom Markom Daxnerom odsúdený na trest smrti. V kapitole je osobitná pozornosť venovaná aj spomenutým udalostiam.

Nasledujúca kapitola s názvom Memorandové a matičné obdobie je zameraná na aktivity Jána Francisciho-Rimavského v prospech Memoranda národa slovenského a v prospech Matice slovenskej, na ktorých vzniku mal výrazný podiel ako vydavateľ a redaktor Pešťbudínskych vedomostí, spoluorganizátor a predseda slovenského národného zhromaždenia v Martine roku 1861, vedúci slovenskej memorandovej delegácie do Pešti a člen delegácie vedenej biskupom Štefanom Moyzesom k panovníkovi, predseda Stáleho národného výboru, organizátor a čestný podpredseda Matice slovenskej.

V predposlednej, šiestej kapitole je pozornosť venovaná, ako naznačuje jej názov, národnopolitickým, kultúrnym a sociálno-ekonomickým aktivitám Jána Francisciho-Rimavského v Martine, konkrétne jeho predsedníctvu v Kníhtlačiarском účastinárskom spolku v Martine,

iniciatívam zakladania priemyselných spolkov, práci v martinskom ochotníckom divadle.

V poslednej kapitole autorka analyzuje Francisciho literárnu tvorbu od študentských čias. Kapitola prináša rozbor jeho básnických a prozaických diel, zberateľskej činnosti, jeho názory na literatúru a práce z oblasti literárnej kritiky. Predstavuje Francisciho publicistickú, redaktorskú a edičnú činnosť.

Okrem spomenutých kapitol, úvodu a záveru kniha obsahuje zoznam literatúry, záver v nemeckom jazyku a menný register, ktorý je pre čitateľa praktickou pomôckou.

Napriek výraznému upriamaniu pozornosti na politické, spoločenské a kultúrne aktivity Jána Francisciho-Rimavského autorka v jednotlivých kapitolách neprehliadla ani jeho osobný život.

Dôležitým prameňom pri spracovaní témy bola korešpondencia Jána Francisciho-Rimavského s inými slovenskými národnými pracovníkmi, ktorá sa nachádza v Slovenskej národnej knižnici, Archíve literatúry a umenia v Martine, a Francisciho Vlastný životopis.

Ozvláštnujúcim prvkom knihy sú úryvky z básní v úvode každej kapitoly, ktoré predznamenávajú jej obsah.

V závere možno konštatovať, že autorka sa zaujímavým spôsobom podarilo nielen predstaviť život a tvorbu významnej osobnosti slovenských národných dejín 19. storočia, ale v súvislosti s ňou priblížiť aj politické udalosti a spoločenský život doby, ktorej bol Ján Francisci-Rimavský súčasníkom.

Ivana Škulecová

KATUNINEC, Milan. *Fašizmus, národný socializmus a komunizmus : K ideovým zdrojom a možným rizi-*

kám návratu totalitarizmu. Bratislava : VEDA, 2009. 449 s. ISBN 978-80-224-1084-7.

Milan Katuninec je vedúcim Katedry politológie Trnavskej univerzity v Trnave. Je autorom viacerých monografií, z ktorých je Fašizmus, národný socializmus a komunizmus z roku 2009 jednou z najzaujímavejších. Ako autor v úvode píše, jeho snahou „*nie je poskytnúť podrobné informácie o ideológiách a režimoch*“, ale „*skôr empirický základ, na ktorom bude možné rozvinúť korektnú diskusiu o ich podobe a odlišnostiach*“ (s.12). V čase hospodárskej krízy, ktorá znova otvorila dvere extrémnym sociálne orientovaným a národnostným hnutiam ohrozujúcim demokraciu, je tento zámer Milana Katuninca naozaj aktuálny. Medzi prínosy práce patrí tiež pokus o vzájomné priblíženie komparatívnej a historickej metódy, ktorých spoločná aplikácia nám môže pomôcť charakterizovať a pochopiť príčiny vzniku, vývoja a rozpadu totalitných režimov.

Kniha je prehľadne štruktúrovaná do šiestich kapitol rozdelených na menšie podkapitoly. Svoju monografiu Katuninec otvára kapitolou o totalitarizme, Totalitarizmus – prejav a výraz modernej masovej spoločnosti, v ktorej tento pojem vysvetľuje a zároveň podáva jeho stručnú históriu od jeho prvého použitia. Existuje množstvo rôznych definícií totalitarizmu od rôznych autorov, ktorí sú v práci spomenutí. Ide napríklad o Raymonda Arona, Hannah Arendtovú či Giovanni Sartoriho. Autor monografie sa v tejto kapitole tiež venuje rozdielom medzi diktatúrou a totalitou a pojmami, ktoré so štúdiom totalitných režimom bezprostredne súvisia (autoritatívny režim, propaganda, štruktúra hierarchického usporiadania totalitnej spoločnosti a vodcovský princíp, ktorý totality aplikujú a pod.). V sú-

vislosti s tým, že totalitarizmus je prejav modernej masovej spoločnosti a totalitné hnutie si môže uchovať moc len s podporou más, sa Katuninec venuje v prvej kapitole aj správaniu davu. Vypomáha si pri tom predovšetkým prácami sociológov a psychológov Gustava Le Bona, Eiasa Canettiho a Gustava Junga. Totalitarizmus autor vníma ako spoločný znak fašizmu, národného socializmu a komunizmu, ktorým sú venované nasledujúce kapitoly.

Ako svedčí už samotný názov druhej kapitoly, *Čo je to fašizmus?*, autor sa v nej venuje koreňom, príčinám vzniku, samotnému vzniku i charakteristike fašizmu. Pokusy predložiť všeobecne akceptovateľnú definíciu pojmu fašizmu dodnes zlyhávajú. Má to viaceré príčiny, ktoré sú v druhej kapitole systematicky rozoberané. Autor venuje veľkú pozornosť predovšetkým koncepcii nemeckého historika a filozofa Ernsta Nolteho, ktorý rozpútal v 60. a 70. rokoch 20. storočia búrlivú diskusiu o fašizme a podnikol tým jeho precíznejšie skúmanie.

Tretia kapitola, Mussolinizmus ako inšpirácia fašistických hnutí a režimov, je rozdelená do štyroch podkapitol. Prvá sa venuje ideologickým zdrojom talianskeho fašizmu, ktorý mnohí bádatelia ani nepovažujú za totalitný režim, len za autoritatívny štát. Pri talianskom fašizme hovoríme o nesúrodnej zmesi sociálnej demagógie a nacionalizmu. Mussolini svoju ideológiu používal ako mu to vyhovovalo, tézy menil a prispôboval podľa potreby. Druhá podkapitola rieši pomery v Taliansku koncom 19. a začiatkom 20. storočia a obdobie prvých rokov po prvej svetovej vojne, keď sa Mussolini dostáva k moci. Ďalšia podkapitola popisuje obdobie od 28. októbra 1922, keď bol Mussolini poverený zostavením vlády, jeho upevňovaní moci a postupnému splynutiu štátu a strany v roku 1927. Záve-

rečná podkapitola je o 30. rokoch, pokuse o expanziu a zblížovaní s Nemeckom, ako jednou z najfatálnejších Mussoliniho chýb, až po pád režimu a Mussoliniho smrť.

Štvrtá kapitola, Národný socializmus, je členená rovnako ako tretia. V prvej zo štyroch podkapitol autor popisuje ideologické zdroje nemeckého národného socializmu, ktorý bol omnoho rozpracovanejší než taliansky fašizmus. Nacizmus je, „*zjednodušené povedané ... špecifickou zmesou veľkonemeckého nacionalizmu, rasistického antisemitizmu a sociálneho darwinizmu*“ (s.145). V ďalších podkapitolách sa Katuninec venuje v krátkosti vývoju v Nemecku pred prvou svetovou vojnou a príčinám nástupu Hitlera k moci (autor sa prikláňa k tzv. multikauzálnemu modelu, podľa ktorého neexistuje jedna príčina nástupu Hitlera k moci, ale ide o viacero faktorov naraz); spôsobu, akým Hitler upevnil svoju moc, dôvodom podpory nacistického režimu v 30. rokoch, ceste k druhej svetovej vojne, krátkej histórii antisemitizmu, eugenike až po kolaps nacizmu, porážku Nemecka v druhej svetovej vojne a Norimberský proces s vojnovými zločincami.

Najrozsiahlejšou kapitolou je kapitola Komunizmus. Je rozdelená na celkom 8 podkapitol. Prvá sa, podobne ako v kapitolách o fašizme a národnom socializme, venuje základným zdrojom ideológie komunizmu. Predovšetkým sú tu rozobraté diela Karla Marxa, venuje sa aj jeho životu, kritikom (Bakunin, Bernstein), ale i tým, ktorý jeho učenie revidovali či rozvinuli (Kautsky, Lenin). Druhá podkapitola je venovaná vnútropolitickému vývoju Ruska začiatkom 20. storočia do roku 1917 a ceste, ktorou sa V. I. Lenin dostal k moci. V tretej podkapitole je popísaný vývoj v Rusku po uchopení moci Leninom, občianska vojna, vznik ČEKY a postupné ničenie opozície až po Kronštadtské povstanie. Nasledujúca kapitola

je venovaná predovšetkým Stalinovi, ako jedinému straníckemu vodcovi, jedinému, kto chápe Leninove myslenie v jeho plnosti (s.336). Ide o obdobie rokov 1924 až 1929, ktoré boli pre Stalina pri získaní moci rozhodujúce. Piata podkapitola popisuje Stalinove praktiky pri zbavovaní sa opozície, kolektivizácii a pod. Spomínajú sa tu gulagy, likvidácia kulakov, popravy, teror, politické procesy, formovanie NKVD a v závere i Stalinov antisemitizmus. V záverečných troch podkapitolách autor rozoberá postupne Chruščovov neúspešný pokus o destalinizáciu, sinomarxizmus Mao-Tse Tunga i komunistické režimy v ostatných krajinách (KĽDR, Kambodža, Kuba) a nakoniec rozpad Sovietskeho zväzu.

Posledná kapitola, Skromná úvaha o rizikách totalitarizmu a zamedzení podobným javom v budúcnosti, je zamyslením o totalitarizme, jeho nebezpečenstvách a možnej prevencii pred ním. Monografiu uzatvára záver, súpis literatúry, časopisov, novín a internetových zdrojov a na koniec menný register.

Existuje mnoho literatúry o extrémizme, totalitarizme, fašizme, nacizme, komunizme a pod. Prínosom práce Milana Katuninca Fašizmus, národný socializmus a komunizmus. K ideovým zdrojom a možným rizikám návratu totalitarizmu je predovšetkým to, že podala prehľadný a jednoduchý popis týchto ideológií, čím sa autorovi podarilo naplniť zámer z úvodu, a síce podať empirický základ k štúdiu, ktorý vytvorí podmienky pre diskusiu. Ako sám autor v závere píše, jeho práca môže slúžiť aj ako vysokoškolská učebnica. Aj keď je autor politológ, ani z historického hľadiska kniha výrazne nezaostáva.

Jakub Drábik

VORONKOVA, Irina Jurievna. *Belarus i vojna v Ispaniji (1936 – 1939 gg)*. Minsk : Belaruskaja navuka, 2009. 159 s. ISBN 978-985-08-1053-3.

Monografia Bielorusko a vojna v Španielsku (1936 – 1939) (Беларусь и война в Испании 1936-1939 гг.) predstavuje problematiku vzťahov Bieloruskej sovietskej socialistickej republiky a Španielskej republiky v čase občianskej vojny v rokoch 1936 – 1939. Autorka monografie Irina Jurievna Voronkova, ktorá sa vo svojom výskume orientuje na obdobie druhej svetovej vojny, spracovala problematiku absentujúcu v bieloruskej historiografii. I. JU. Voronkova v úvode konštatuje: „*V nasledujúcej práci je prvýkrát urobený pokus na základe dokumentov a materiálov štátnych archívov, publikovanej literatúry a periodickej tlače, komplexnejšie osvetliť neprávom zabudnutú stránku národnej histórie, uviesť mená rodákov a vojenskej časti Bieloruského vojenského okruhu, vyslancov, ktorí bojovali v Španielsku.*“ (s. 7).

Po úvodnom slove autorky, kde sa uvádza, že „*V skutočnosti sa na pôde Španielska konala generálka druhej svetovej vojny, ktorá vypukla presne päť mesiacov po skončení španielskej epopeje*“ (s. 4), sa monografia delí na šesť kapitol.

V prvej kapitole s názvom Zdroje a historiografia (Источники и историография) autorka charakterizuje práce venované španielskej občianskej vojne od konca 30. rokov 20. storočia. Ide o práce všeobecného charakteru sovietskych, ruských a španielskych historikov o účasti Sovietskeho zväzu vo vojne v Španielsku.

Vojenské udalosti v Španielsku v aspekte medzinárodných vzťahov (Военные события в Испании в аспекте межгосударственных отношений) je názov druhej kapitoly, v ktorej je charakterizovaný vývoj občianskej vojny v Španielsku a vzťahy Španielska s európskymi

veľmocami. Osobitnú pozornosť venuje autorka postojom Nemecka a Talianska, ktoré podporovali povstalcov na čele s F. Francom; postojom Sovietskeho zväzu, ktorý podporoval republikánsku vládu, ako aj postojom Francúzska a Veľkej Británie, ktoré si zvolili na začiatku vojny, ako uvádza I. JU. Voronkova, zlatú strednú cestu. Autorka nezabudla ani na iné európske a svetové mocnosti, ktoré sa v priebehu vojny pridávali na stranu F. Franca. V roku 1938 udržiavalo vzťahy s F. Francom 26 krajín Európy a Latinskej Ameriky (napríklad Nemecko, Taliansko, Portugalsko, Švédsko, Belgicko, Vatikán, Rakúsko, Poľsko).

BSSR (Bieloruská sovietska socialistická republika – poz. L. H.) v humanitárnej kampani solidarnosti so Španielskou republikou (БССР в гуманитарной кампании солидарности с Испанской республикой) je názov tretej kapitoly, v ktorej je charakterizovaná podpora Sovietskeho zväzu španielskemu národu, pričom osobitná pozornosť je venovaná humanitárnej pomoci zo strany Bieloruskej sovietskej socialistickej republiky. Tak ako aj v ostatných republikách Sovietskeho zväzu, tak aj v Bieloruskej sovietskej socialistickej republike boli na podnet Moskvy organizované rôzne finančné zbierky na pomoc španielskym občanom, v prvom rade deťom a ženám. Finančnú podporu Španielom poskytovali aj bieloruské banky. Podpora bieloruského národa sa prejavila okrem finančnej pomoci aj v iných oblastiach: boli organizované zasadnutia a kongresy, na ktorých poprední bieloruskí politici a umelci vyzývali druhé štáty na pomoc španielskemu národu; koncerty (napr. 25. septembra 1936 sa v budove Prvého bieloruského štátneho divadla uskutočnil koncert, na ktorom vystúpilo viac ako 50 umelcov z oblasti opery, baletu a orchestra); boli publikované básne na tému ob-

čianskej vojny (napr. básne J. Kolasa a J. Kupala); v kinách boli premietané filmy s autentickými zábermi vojny a španielska občianska vojna sa naplno prejavila aj v tvorbe bieloruských maliarov.

Okrem humanitárnej pomoci poskytol Sovietsky zväz španielskej ľavici aj vojenskú pomoc. Práve táto problematika je priblížená v štvrtjej kapitole Vojenská pomoc Sovietskeho zväzu Španielskej republike. Účasť v bojových operáciách príslušníkov armády Bieloruského vojenského okruhu, Bielorusov a rodákov Bieloruska – občanov ZSSR (Военная помощь Советского Союза республиканской Испании. Участие в боевых действиях военнослужащих Белорусского военного округа, белорусов и уроженцев Беларуси – граждан СССР). V úvode kapitoly I. JU. Voronkova charakterizuje vo všeobecnej rovine vojenskú pomoc poskytnutú Sovietskym zväzom, pričom aj tu autorka kladie dôraz na vojenskú pomoc Bieloruskej sovietskej socialistickej republiky. Bielorusko poskytlo podporu španielskym republikánom formou personálnej účasti Bielorusov, v prvom rade v podobe letcov (napríklad Vasilij Nikolaievič Bibikov, Zelik Aronovič Ioffe, Platon Jefimovič Smoliakov, Sergej Ivanovič Gričevcevic a iní) a tankistov (napríklad Nikolaj Alexandrovič Selickij, Pavel Jemeljanovič Kuprianov, Peter Ivanovič Korsunov, Adam Petrovič Tatur a iní). Obsahovo najrozsiahlejšia kapitola zahŕňa aj životopisy bieloruských vojakov (letcov, tankistov, delostrelcov, signalistov, námorníkov a pracovníkov špeciálnych služieb) bojujúcich na španielskom teritóriu v čase občianskej vojny.

Piata kapitola Západné Bielorusko v hnutí solidarnosti so Španielskou republikou (Западная Беларусь в движении солидарности с Испанской республикой) opisuje podporu obyvateľov západnej časti Bieloruska, ktorá sa po

Rižskom mieri v roku 1921 stala súčasťou Poľska. Aj v tejto časti Bieloruska sa organizovali zbierky na pomoc španielskej vláde, ale v oveľa menšej miere ako v Bieloruskej sovietskej socialistickej republike, nakoľko Poľsko sa v konečnom dôsledku postavilo na stranu povstalcov v čele s F. Francom.

V poslednej, šiestej kapitole pod názvom Španieli na frontoch a v partizánskom hnutí na území Bieloruska v rokoch Veľkej vlasteneckej vojny (Испанцы на фронтах и в партизанском движении на территории Беларуси в годы Великой Отечественной войны) I. JU. Voronkova priblížila účasť a osud Španielov, bojujúcich v čase občianskej vojny na strane španielskych republikánov, v partizánskom hnutí v Bielorusku, ktoré patrilo k jedným z najväčších na svete v čase druhej svetovej vojny.

Hlavným cieľom autorky I. JU. Voronkovej bolo charakterizovať humanitárnu a vojenskú pomoc Sovietskeho zväzu španielskemu národu v čase občianskej vojny v rokoch 1936 – 1939, s dôrazom na pomoc Bieloruskej sovietskej socialistickej republiky. Prácu Bielorusko a vojna v Španielsku (1936 – 1939) možno hodnotiť pozitívne, jednak pre skutočnosť, že otázka podpory Bieloruskej sovietskej socialistickej republiky španielskemu národu je prvým pokusom o spracovanie tejto témy, čím sa sprístupňujú verejnosti a odborným kruhom ďalšie poznatky o skúmanej problematike; a pozitívne možno hodnotiť prácu aj pre skutočnosť, že autorka v rámci poslednej kapitoly priblížila aj osud Španielov na území Bieloruska v rokoch Veľkej vlasteneckej vojny, čo je tiež prínosom analyzovanej práce.

Luciána Hoptová

HARBULOVÁ, Lúbia. *Sibírsky autonomizmus. Zdroje, prejavy, reflexie (1917 – 1939)*. Praha: Pavel Mervart /Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna 2010. 183 s. ISBN 978 - 80 - 83778-39-7 (Pavel Mervart, Červený Kostelec); ISBN 978-80-7050-590-8 (Národní knihovna České republiky, Praha).

Monografia Sibírsky autonomizmus. Zdroje, prejavy, reflexie (1917 – 1939) je venovaná problematike sibírskeho autonomizmu a činnosti sibírskych autonómnych orgánov v rokoch 1917 – 1920, ako aj doznievaniu sibírskych autonomistických myšlienok v podmienkach emigrácie. Autorka monografie Lúbia Harbuľová, ktorá sa vo svojej vedeckovýskumnej činnosti zaoberá problematikou dejín Ruska v prvej polovici 20. storočia a česko-slovensko-ruských vzťahov v medzivojnovom období, predloženou prácou predstavila slovenskej a českej historickej obci tému, ktorá doteraz nebola v tomto prostredí spracovaná.

V úvodnom slove autorka charakterizovala dlhodobý záujem ruských panovníkov a intelektuálov o Sibír – o krajinu ohromného prírodného bohatstva, ktorá však v predrevolučnom Rusku predstavovala len pokornú kolóniu. Zlom v dejinách Sibíri nastal začiatkom 20. storočia, ktorý so sebou priniesol radikalizáciu politickej scény a súčasne aj vytvorenie podmienok pre rozvoj autonomistického hnutia. Cieľom autorky bolo „*priblížiť sibírsky autonomizmus ako jav, ktorý vychádzal zo sibírskeho oblastníckeho hnutia, no reflektujúc spoločensko-politický vývoj v Rusku v prvom decénií 20. storočia dokázal oblastnícke zábery a autonomistické idey pretvoriť do konkrétnej podoby prvých sibírskych autonómnych orgánov moci i do vyhlásenia sibírskej autonómie*“ (s. 11- 12).

Monografia sa vnútorne člení na tri kapitoly. V prvej kapitole s názvom Zdroje sibírskeho autonomizmu pred rokom 1917 autorka charakterizovala spoločensko-politický, ekonomický a kultúrny vývoj Sibíri na prelome 19. – 20. storočia. V závere prvej kapitoly je charakterizované Sibírske oblastnícke hnutie, ktoré „vo svojich počiatkoch predstavovalo spoločensko-kultúrne hnutie, ktoré svojimi základnými požiadavkami neprekračovalo rámec všeobecných občianskych práv, začiatkom 20. storočia požiadavky hnutia dostávali postupne podobu politického programu“ (s. 31).

Otázkou politického vývoja Sibíri po roku 1917 sa zaoberá druhá kapitola nesúca názov Vývoj autonomizmu na Sibíri v rokoch 1917 – 1920. Obsahovo najrozsiahlejšia kapitola sa ďalej delí na tri podkapitoly, v ktorých sú priblížené prejavy autonomizmu v rokoch 1917 a 1918. Rok 1917 sa stal medzníkom v dejinách Sibíri a v jej snahách o odpútanie sa od Ruska. V októbri 1917 na prvom Sibírskom oblastnom zjazde bolo prijaté uznesenie O autonómii Sibíri, v ktorom sa hovorilo: „Sibír ako autonómna jednotka musí mať všetku plnú zákonodarnú, výkonnú a súdnu moc, s výnimkou toho, čo bude priamo podliehať vláde ústredného parlamentu Ruskej republiky a čo bude priamo zakázané ako nepodliehajúce vedeniu národnej vlády Sibíri. Vo všetkých oblastných prípadoch celá zákonodarná moc na území Sibíri patrí Sibírskej dume zvolenej na základe všeobecného priameho, rovného a tajného volebného práva.“ (s. 43).

Sibírske oblastnícke hnutie muselo čeliť tlaku zo strany boľševikov a kadeťov, ale aj predstaviteľov obchodno-priemyselných kruhov. Problém oblastníctva sa prejavil aj v absencii jasného a konkrétneho politického programu, ako aj

v absencii väčšej podpory hnutia zo strany domáceho obyvateľstva.

Po roku 1917 je možné vývoj autonómie a Sibírskeho oblastníckeho hnutia rozdeliť do dvoch etáp: prvá etapa od januára do novembra 1918 a druhá etapa od novembra 1918 do začiatku roka 1920. Vývojom Sibíri v roku 1918 sa zaoberá samostatná podkapitola s názvom Rok 1918 – vyvrcholenie autonomistických snáh na Sibíri. Autonomistické snahy Sibíri v prvej etape reprezentovali Dočasná vláda autonómnej Sibíri, Sibírska oblastná дума a Dočasná sibírska vláda, u ktorých došlo v priebehu leta 1918 k vyhroteniu názorov. Dočasná vláda autonómnej Sibíri, ktorá bola sformovaná koncom januára 1918 v čele s P. J. Derberom, sa snažila o vytvorenie samostatnej Dobrovoľníckej sibírskej armády, o uznanie zo strany svetových veľmocí a riešenie vnútropolitických otázok. Cieľom Dočasnej vlády autonómnej Sibíri bolo „plne sa etablovať na domácej vnútro politickej scéne, získať si podporu miestneho obyvateľstva, dokázať opodstatnenosť svojej existencie v súperení s ostatnými politickými silami a miestnymi vládami pôsobiacimi v tom čase na území Sibíri a Ďalekého východu“ (s. 61 - 62). Po páde boľševickej vlády na Západnej Sibíri sa Dočasná vláda autonómnej Sibíri pokladala za jedinou legálnu predstaviteľku oblasti a proklamovala prebratie moci na Západnej Sibíri, no jej reálne postavenie tomu nezodpovedalo a stalo sa neudržateľné najmä po vyhlásení novej Dočasnej sibírskej vlády na čele s P. V. Vologodskym. 4. júla 1918 Dočasná sibírska vláda vyhlásila vlastnú štátnu samostatnosť, s čím absolútne nesúhlasila Dočasná vláda autonómnej Sibíri a naďalej trvala na skutočnosti, že práve ona je jedinou reprezentantkou Sibíri. Okrem rozporov medzi Dočasnou vládou autonómnej Sibíri a Dočasnou sibírskou vládou sa vyhrotili vzťahy aj so Sibírskou oblastnou dumou.

Sibírska oblastná дума presadzovala občianske slobody, miestnu samosprávu, práva národnostných menšín a kolektívne metódy, kým Dočasná sibírska vláda hájila princípy voľnej trhovej ekonomiky, obnovenie práv vlastníctva majiteľov pôdy a denacionalizáciu priemyslu. Dočasná sibírska vláda síce navonok „*proklamovala podporu sibírskej autonómie a hlásila sa k stupňom ideí sibírskeho oblastníctva, postupne sa však aj jej najvýznamnejší predstavitelia a známi propagátori sibírskej autonómie Ivan A. Michajlov, Georgij K. Gins, Piotr V. Vologodskij začali vzdialovať od týchto cieľov a stále viac sa politicky dostávali pod vplyv kadetov a prechádzali na celoruské pozície*“ (s. 82). Výsledkom politiky Dočasnej sibírskej vlády bolo konštituovanie Administratívnej rady v čele s I. A. Michajlovom, ktorá disponovala neobmedzenou mocou vo vzťahu k Sibírskej oblastnej dume. Prostredníctvom tohto orgánu sa Dočasná sibírska vláda zmenila na autoritatívny orgán moci a členovia vlády začali opúšťať pozície sibírskeho autonomizmu a prechádzať na celoruské pozície. „*Výsledkom politického zápasu medzi oboma subjektmi sibírskej autonómie bola likvidácia Sibírskej oblastnej dumy v mene nastolenia jednotnej celoruskej vlády*.“ (s. 169).

Druhá etapa vo vývoji sibírskej autonómie je spojená s menom admirála A. V. Kolčaka. Je to obdobie posledných pokusov predstaviteľov sibírskych oblastníkov o nastolenie autonómie až do začiatku januára 1920, teda do pádu Kolčakovej vlády. Pádov vlády A. V. Kolčaka a nástupom vlády bolševikov na celom území Sibíri sa dovŕšil vývoj Sibírskeho oblastníckeho hnutia, ktoré v konečnom dôsledku utrpelo porážku.

Posledná, tretia kapitola práce s názvom Doznievanie sibírskeho autonomizmu v podmienkach emigrácie (dvadsať

až tridsať rokov 20. storočia) priblížila odchod obyvateľov Sibíri, ktorí nesúhlasili s bolševickou vládou a pre svoje ďalšie pôsobenie si zvolili život v emigrácii. Kým prvá vlna emigrácie v rokoch 1919 a 1920 súvisela s vývojom antibolševického hnutia na Sibíri a pádom Kolčakovej vlády, tak druhá vlna emigrácie v roku 1922 bola podmienená ukončením občianskej vojny na Východnej Sibíri a v oblasti Ďalekého východu. Časť emigrantov našla svoj nový domov v Číne, v Japonsku, v USA, vo Francúzsku, vo Veľkej Británii, ale aj v medzivojnovom Československu. Prvá vlna Sibírčanov pricestovala do Prahy v roku 1921 a svoje myšlienky šírila prostredníctvom Spolku Sibírčanov v Československu a od druhej polovice 20. rokov 20. storočia aj prostredníctvom pražského Sibírskeho oddelenia Ústavu pre štúdium Ruska, ktoré bolo neskôr premenované na Kabinet štúdia Sibíri. Nositeľmi myšlienok sibírskeho autonomizmu boli vo väčšine prípadov tí istí ľudia, ktorí sa k nim hlásili už v rokoch 1917 – 1920. „*No to, čo v ruských podmienkach bolo aktuálne, dôležité a malo svoje opodstatnenie, sa v emigrácii čím ďalej tým viac stávalo anachronizmom a nenachádzalo, ani nemohlo nájsť, širšiu podporu v kruhoch ruskej emigrácie. Naopak nositelia autonomistických a oblastníckych ideí sa stále viac dostávali do izolácie nielen od reálneho života na Sibíri, ale aj do izolácie v rámci ruskej emigrantskej komunity*.“ (s. 166).

Monografickú prácu Sibírsky autonomizmus: zdroje, prejavy, reflexie (1917 – 1939) možno hodnotiť pozitívne pre viacero skutočností. Jednak pre skutočnosť, že v slovenskej a českej historiografii ide o prvý pokus priblíženia danej problematiky, čím sa sprístupnili doposiaľ nepublikované informácie o autonomistickom hnutí na Sibíri; ako aj pre skutočnosť, že monografická práca, ktorá je určená od-

borným kruhom, študentom odboru história a politológia, záujemcom o vnútropolitický vývoj v Rusku v rokoch občianskej vojny aj o život emigrantov z Ruska v medzivojnovom období, vychádza z výskumu primárnych materiálov ruských a českých archívov.

Luciána Hoptová

DOMENOVÁ, Marcela. *Vergilius v historických knižniciach mesta Prešov. Prešov : Štátna vedecká knižnica, 2009. 193 s. ISBN 978-80-85734-82-9.*

Antická kultúra a jej predstavitelia ako predmet vedeckého výskumu sa v posledných desaťročiach akoby do veľkej miery redukoval na iba niekoľko málo populárnych tém, udalostí a osobností. Tie priťahujú záujem širokej verejnosti i komerčných tvorcov, čo následne vedie k neúplnému a dosť skreslenému pohľadu na značnú časť dejín staroveku. O to cennejšia je snaha mapovať antickú kultúru aj prostredníctvom menej tradičných postupov a pohľadov. Medzi takéto pokusy možno zaradiť tiež publikáciu venovanú pamiatke jedného z najvýznamnejších rímskych básnikov Publia Vergília Mara.

Autorka M. Domenová v tomto prípade zvolila nie celkom tradičný postup, keď celú monografiu rozdelila do niekoľkých rozsahom i obsahovo rozdielnych častí. Prvá z nich je venovaná stručnej charakteristike životných osudov samotného Vergília a jeho najvýznamnejším básnickým zbierkam a eposom. Neobmedzuje sa, najmä v súvislosti s tvorbou, iba na obdobie existencie samotnej Rímskej ríše. Vergíliovo dielo, najmä jeho epická skladba Aeneas, predstavovalo inšpiráciu i pre renesančných umelcov, sčasti ho však ako svoj vzor využívali

ešte niektorí autori v 19. storočí. Aj viacerí slovenskí básnici, napríklad Ján Hollý, sa ním inšpirovali, prípadne sa pokúšali, viac či menej úspešne, o jeho preklady. Autorka súčasne venuje pozornosť aj travestiám, ktoré v priebehu 18. a 19. storočia často nachádzali východisko vo Vergíliovom diele.

Základným východiskom pre vznik publikácie sa však stalo mapovanie rôznych verzií a vydaní Vergíliových prác, nachádzajúcich sa v historických knižniciach mesta Prešov. Zastúpenie i celkovú skladbu jednotlivých diel analyzuje autorka v štvrtej kapitole. Záujem venuje nielen časovému zaradeniu jednotlivých tlačí, ktorých rozhodujúca časť pochádza z 18. a 19. storočia, ale aj ich pôvodu, jazyku a stavu, v akom sa momentálne nachádzajú. Rozčlenenie skúmaného materiálu podľa jeho výskytu v jednotlivých prešovských historických knižniciach uľahčuje nielen celkovú orientáciu v problematike, ale vytvára aj dobré možnosti a istý metodický základ pre ďalšie podobné práce v tejto oblasti. Práve mnohostranná analýza, v tomto prípade už pramenného materiálu, predstavuje jeden z dôležitých prínosov celej publikácie. Väčšia pozornosť snád' mohla byť venovaná oblasti knižnej grafiky a analýze obrazových príloh v rámci jednotlivých tlačí. Ako uvádza autorka, túto problematiku z rôznych dôvodov zatiaľ nebolo možné uspokojivo uzavrieť. Obrazová príloha v samotnom závere publikácie však naznačuje, že i v tomto smere možno v budúcnosti očakávať zaujímavé zistenia.

Prakticky presná polovica publikácie je venovaná popisu jednotlivých tlačí, zoradených do podoby katalógu. Táto časť predstavuje prirodzené a logické doplnenie celého diela. Takýmto, nie úplne zvyčajným spojením bolo možné na jednej strane konkretizovať tvrdenia uvádzané v úvodných kapitolách. Na druhej strane

bola takto vytvorená praktická pomôcka pre ďalšie štúdiá a skúmanie pre historikov, archivárov a literárnych vedcov. Podrobný popis celkovo stotridsiaticich šiestich zachovaných diel, doplnený príslušným metodickým vstupom, vytvára dostatočnú databázu pre ďalší výskum v danej oblasti. Dáva aj dobrý návod na spracovanie podobných odborných problémov, pre ktoré dochované historické knižnice nielen priamo na území mesta Prešov, ale aj na Slovensku všeobecne, poskytujú výnimočne dobré východisko.

Patrik Derfiňák

Studia Bibliographica Posoniensia. I/2009. Zostavila M. Poriezová. Bratislava : Univerzitná knižnica, 2009. 208 s. ISBN 978-80-89303-19-9.

Už niekoľko rokov sa pracovníci Univerzitnej knižnice v Bratislave, v rámci vlastných výskumných aktivít, usilujú o rozširovanie, resp. doplnenie znalostí z oblasti knižnej kultúry a jej jednotlivých zložiek. Ich snaženie vyústilo do prípravy ďalšieho, v poradí už štvrtého zväzku vedeckého zborníka *Studia Bibliographica Posoniensia*. Ten, podobne ako v predošliach rokoch, prináša viaceré pozoruhodné materiály venované tentokrát v prvom rade problematike vydavateľsko-distribučného pozadia typografického média. V rámci nich je zrejme snaha o čo najbližšie priblíženie tejto zatiaľ menej prezentovanej oblasti vydavateľskej činnosti.

Zborník, pripravený na veľmi slušnej technickej úrovni, prináša celkovo trinásť vedeckých štúdií rôzneho rozsahu, v pomerne širokom časovom zábere. Vytvára tak pestrý súbor, ktorý má čitateľom čo ponúknuť nielen z hľadiska

historických faktov, ale aj v rámci výberu tém a samotných prístupov k spracovávanej problematike. Aj napriek tomu, že každý z uverejnených príspevkov by si zaslúžil osobitnú pozornosť, spomedzi prezentovaných materiálov nás osobitne zaujali predovšetkým štyri texty, ktoré navyše v dostatočnej miere dokumentujú celkovú tematickú šírku zborníka.

Prvým z nich je štúdiá Kataríny Bokrosovej s názvom *Učebnice pre slovenské školy do roku 1918*. Jej autorka sa venuje predovšetkým obdobiu druhej polovice 19. storočia, keď na predošlé sporadické a rôznorodé učebné texty nadviazali, v politickej atmosfére vytvorenej po roku 1849, podstatne širšie aktivity. Slovenské učebnice už vychádzali iba v podobe šlabikárov a jednoduchých čítaniek, ale postupne sa objavujú, okrem iného, aj viaceré stredoškolské učebné texty. Tieto práce, sčasti pôvodné, sčasti preklady maďarských i nemeckých autorov, boli následne dopĺňané aj odbornými prácami z oblasti metodiky vyučovania a väčším množstvom publikácií určených pre deti a mládež. Významnou súčasťou po slovensky písaných pedagogických textov je v tomto období aj vydávanie viacerých odborných periodík, ktorým autorka tiež venuje značnú pozornosť. I tento materiál je dokladom toho, že hoci druhá polovica 19. a začiatok 20. storočia predstavujú obdobie, keď v školách na území dnešného Slovenska stále viac dominovala maďarčina, našli sa autori a prispievatelia, ktorí boli ochotní pripravovať a publikovať učebné texty aj v slovenčine.

Ďalším pozoruhodným materiálom je štúdiá Karola Hollého s názvom *K aktivitám Igora Hrušovského v prvom decénií 20. storočia a jeho údajným „Dejinám národa slovenského“ z roku 1907*. Materiál predstavuje v prvom rade zaujímavú sondu do života a odborného snaženia tohto slovenského intelektuála, bankového úrad-

níka a amatérskeho historika. Súčasne je však aj prienikom priamo do zložitých vzťahov, ktoré sa postupne vytvárajú medzi samotným autorom a vydavateľom jeho diela. A hoci dlho ohlasovaná kniha Hrušovského pred prvou svetovou vojnou nevyšla, pravdepodobne kvôli existenčným a osobným problémom samotného autora, zo vzniknutej situácie vyplýva aj ďalší záver. V konečnom dôsledku totiž rôzne skupiny slovenskej inteligencie jednoducho nemali v tom čase iného autora, ktorý by bol schopný napísať a na vydanie pripraviť prijateľnú, populárnu knižnú syntézu slovenských dejín, hoci jej potreba v tom čase bola všetkým zrejmá.

K zaujímavým textom, venovaným regionálnej problematike možno zaradiť aj materiál Olivera Hvizda nazvaný Osobnosť košického knihkupca a spisovateľa Júliusa Kustru. Príspevok je venovaný životným osudom a aktivitám zakladateľa prvého slovenského kníhkupectva na východnom Slovensku. Situácia na tomto národnostne a jazykovo pestrom území, ani v samotných Košiciach, ktoré si zvolil za sídlo svojho podniku, nebola pre takúto oblasť podnikania najpriaznivejšia. Od roku 1910, keď kníhkupectvo založil, až do konca tridsiatych rokov, keď ho po obsadení Košíc hortytovskými jednotkami musel zatvoriť, urobil pre rozširovanie slovenskej literatúry a písaného slova vôbec obrovskú službu. Na druhej strane však prakticky počas celého svojho podnikania bojoval o holé prežitie a viackrát sa iba s ťažkosťami vyhol bankrotu.

Medzi materiály, ktoré približujú súčasnú situáciu i možnosti ďalšieho výskumu, patrí štúdia Michaely Sibyllovej s názvom Súčasný stav a výskum šľachtických knižníc na Slovensku. Aj napriek tomu, že výskum šľachtických knižníc na Slovensku prebieha s rôznou

intenzitou a podporou už od päťdesiatych rokov minulého storočia, jeho výsledky sú dodnes neúplné a nie je možné spoľahlivo odpovedať ani na základné otázky typu: Koľko vlastne bolo šľachtických knižníc na Slovensku? O to cennejšie je preto snaženie autorky, ktorá prezentuje nielen aktuálne problémy spojené s výskumom, ale v skratke aj niektoré už dosiahnuté výsledky. Vytvára tak dobré východisko pre ďalšie aktivity v tejto oblasti.

Problematika knižnej kultúry, vydávania či predaja kníh, rovnako ako budovania knižných zbierok, sa v posledných rokoch teší väčšej pozornosti bádateľov nielen z radov samotných pracovníkov knižníc, ale aj historikov, jazykovedcov alebo bádateľov v oblasti dejín umenia. Aj séria zborníkov vydávaných Univerzitnou knižnicou v Bratislave pod názvom *Studia Bibliographica Posoniensia* dostatočne jasne ukazuje, že táto oblasť skúmania je nielen dostatočne pestrá a zaujímavá, ale stále ani zďaleka nie celkom uzavretá. To vytvára dobrú príležitosť pre ďalších záujemcov o prácu a výskum v tejto, najmä z jazykového hľadiska pomerne náročnej oblasti.

Patrik Derfiňák

Studia Bibliographica Posoniensia 2010.
Zostavila M. Poriežová. Bratislava :
Univerzitná knižnica, 2010. 232 s. ISBN
978-80-89303-24-3.

Univerzitná knižnica v Bratislave patrí medzi najvýznamnejšie pracoviská v rámci Slovenska, kde popri samotnej správe knižného fondu a výpožičkovej činnosti prebieha aj výskum v širokej oblasti knižnej a časopiseckej produkcie. Aj keď hlavný dôraz je pri tom celkom prirodzene kladený na územie Slovenskej republiky, autori jednotlivých príspevkov sa venu-

jú aj iným oblastiam stredoeurópskeho priestoru.

Samotný zborník je odrazom tohto ich snaženia, aj keď sa hneď v úvode konštatuje, že tematicky je v tomto prípade zborník zameraný na problematiku vydávania a distribúcie kníh, prípadne novín. Celkovo pätnásť štúdií vytvára dostatočne široký obraz o tom, akým spôsobom sa rozvíjala táto oblasť podnikania v priebehu takmer štyroch storočí. Aj spomedzi takéhoto by si podrobnejšiu zmienku rozhodne zaslúžila väčšina z nich. Pre nás osobitne zaujímavé však možno označiť najmä štyri príspevky, ktoré navyše priamo dokumentujú tematický záber celého zborníka.

Tou prvou je štúdia Karola Hollého s názvom *Vydávanie, hodnotenie a popularita historických prác Franka Víťazoslava Sasinka na prelome 19. a 20. storočia*. Náčrt problematiky a jej (možná) interpretácia (s. 137 – 148). Autor sa na základe analýzy dochovaných archívnych materiálov pokúša o hodnotenie diela F. V. Sasinka nielen z hľadiska komerčného, ale aj z pohľadu jeho akceptovania predstaviteľmi vtedajšej slovenskej inteligencie. Jeho text priamo konštatuje, že ani v jednej z týchto oblastí táto zaujímavá postava slovenskej historiografie nezaznamenala významnejší úspech, skôr naopak. Hoci mu ako autorovi museli priznať *pracovitosť* i ochotu prinášať obete pre poznávanie a propagáciu slovenských dejín, jeho odborná erudovanosť sa neustále stávala terčom kritiky. No aj napriek tomu mu „...z úcty k jeho *pracovitosti*, *neúnavnosti k jeho slovenskej snahe*...“ (s. 146), jeho texty uverejňovali aj začiatkom 20. storočia.

Problematike vydávania a predaja náboženskej literatúry sa vo svojom texte s názvom „Niet pochýb, že táto kniha sa bude dobre predávať.“ Vydavateľské projekty evanjelických intelektuálov

a bariéry recepcie náboženských kníh (s. 65 – 85), venuje Ivona Kollárová. Napriek názvu príspevku je potrebné konštatovať, že nie všetky zámery autorské a vydavateľské sa nakoniec z rôznych dôvodov podarilo aj úspešne realizovať. Text predstavuje nielen analýzu postupu, ktorý predchádzal vydaniu diela, ale venuje sa tiež otázkam finančným. Naznačuje okrem iného aj konkrétne príčiny neúspechu jedného z projektov, rovnako ako problémy s distribúciou vydaných spisov.

Štúdia Patrika Derfiňáka s názvom *Úradné noviny Šarišskej stolice (1896 – 1918)*, (s. 161 – 172) je venovaná problematike vydávania a distribúcie tohto významného regionálneho periodika. Úradné noviny Šarišskej stolice predstavujú na jednej strane významný zdroj informácií pre potreby predovšetkým regionálnych historikov, na druhej strane sú príkladom toho, ako sa v minulosti pristupovalo k vydávaniu úradmi objednávaného, a v prípade potreby aj dotovaného, periodika. Hoci snahou stoličných úradníkov bolo dosiahnutie stavu, aby noviny dokázali pracovať aspoň s minimálnym ziskom, neváhali súčasne výrazne obmedziť komerčnú reklamu.

Materiál Lucie Kurucovej s názvom *Odras rozširovania tlačí v slovenčine na stránkach dobových periodík v druhej polovici 19. storočia* (s. 173 – 181) je venovaný analýze situácie existujúcej pri predaji slovenských kníh a časopisov v sledovanom období. Pozornosť venuje nielen teoretickým a metodickým návodom, ktoré boli uverejňované na stránkach dobovej tlače, ale aj konkrétnym aktivitám kníhtlačiarov, kníhkupcov a jednotlivcov venujúcich sa príležitostne predaju vlastnej i cudzej knižnej produkcie. Z dobových materiálov často zaznieva nespokojnosť s málo úspešnými pokusmi o rozširovanie slovenských tlačí. Autorka však naznačuje aj dôvody tohto stavu. Ten spočíval ani

nie tak v slabej aktivite jednotlivých predajcov, ako skôr v nedostatku vhodných slovenských textov, ktoré by upúťali potencionálnych zákazníkov.

Otázky súvisiace s knižnou kultúrou, nielen ako širším pojmom, ale i konkrétnymi problémami spojenými s vydávaním, predajom a skúmaním kníh a periodickej tlače, vzbudzujú v posledných rokoch pomerne značnú pozornosť. Ako dokazuje aj samotný zborník *Studia Bibliographica Posoniensia* z roku 2010, ide o problematiku, ktorá predstavuje stále bohatý zdroj nových poznatkov rozširujúcich naše znalosti nielen o vývoji knižného trhu na území súčasného Slovenska, ale aj v podstatne širšom, stredoeurópskom priestore.

Lucia Šteflová

Emlékkönyv Barta János 70. születésnapjára. Szerkesztette Papp, I. - Angi, J. - Pallai, L. Debrecen: Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, 2010. 420 s. ISBN 978-963-473-419-2.

Zborníky, resp. súbory štúdií vydávané na počesť niektoej z významných osobností a rôzne príležitostné materiály vôbec, nepredstavujú spravidla vďačný námet pre anotáciu. Časová, priestorová, tematická i odborná rôznorodosť jednotlivých príspevkov často iba ťažko umožňujú zaujať stanovisko k publikácii ako celku. V tomto smere však zborník pripravený na počesť významného životného jubilea prof. J. Bartu možno považovať za istú výnimku. Rozhodujúca časť príspevkov je totiž venovaná problematike hospodárskych dejín, prípadne udalostiam či osobnostiam, ktoré s touto tematikou úzko súvisia. Do veľkej miery sa tu odráža aj pôsobenie samotného jubilanta. Predmetom jeho vlastného

výskumu sa totiž stali práve hospodárske dejiny, predovšetkým v oblasti poľnohospodárskej výroby. V tomto smere jeho celoživotné úsilie ohodnotili okrem iného aj udelením viacerých ocenení, zvolením do prestížnych redakčných rád a výborov.

Samotný zborník je zložený celkovo z tridsaťjeden vedeckých štúdií, ktoré dopĺňa úvod venovaný jubilatovi a zoznam autorov jednotlivých príspevkov. Spomedzi takéhoto množstva textov je veľmi komplikované vybrať tie, ktorým by bolo možné venovať väčšiu pozornosť. Prevažnú väčšinu z nich totiž možno označiť nielen za kvalitné, ale súčasne aj inšpiratívne pohľady na rôzne úseky dejín a s nimi spojené hospodárske či politické problémy. V tomto smere sú zaujímavé napríklad materiály P. Foriseka *Bithyniától Rómáig. Arrianos politikai és katonai karrierének vázlatá* či I. Draskóczyho *15. századi olasz jelentés Erdély ásványi kincseiről*. Kým v prvom sa autor štúdie venuje životným osudom a kariére významného rímskeho vojaka a politika na začiatku 2. storočia n. l., v druhom autor analyzuje dobový opis nerastného bohatstva Sedmohradka.

Aj napriek tomu, že väčšiu pozornosť by si zaslúžilo viacero ďalších príspevkov uverejnených v tomto zborníku, podrobnejšie spomenieme aspoň niektoré. Pozoruhodnej téme, postupnému vývoju profesie účtovníka, sa vo svojej štúdií s názvom *A pénzügyi mérlegek бүвэсзези*. *A brit könyvelő szakma a 19. században* venuje Lajos Timár. Sleduje vývoj a špecifiká tohto povolania v priestore britských ostrovov, rovnako ako prechod spočiatku výlučne mužského zamestnania k stavu, keď tu v stále väčšej miere nachádzali uplatnenie aj ženy. Nie bez zaujímavostí je tiež vývoj jednotlivých profesijných združení zastupujúcich účtovníkov v priebehu 19. i začiatkom 20. storočia. Aj v rámci nich sa postupne odzrkadľujú zmeny, ku

ktorým dochádzalo pri prehľbovaní špecializácie v rámci ich činnosti.

László Pallai sa vo svojej štúdií Agrárkonferenciák a világgazdasági válság idején venuje problematike agrárnych konferencií, ktoré sa od začiatku tridsiatych rokov 20. storočia postupne usutočňovali na viacerých miestach strednej Európy. Ich prvoradou snahou bolo prispieť k riešeniu problémov súvisiacich s produkciou a následným predajom poľnohospodárskych plodín, predovšetkým obilia, v rokoch hospodárskej krízy. Jednotlivé podujatia, rovnako ako viacero ďalších návrhov na spoluprácu však nakoniec nevedlo ku konkrétnym výsledkom. Napriek vzájomnému pochopeniu väčšiny krajín stredoeurópskeho priestoru sa totiž nepodarilo nájsť významnejšiu podporu u svetových mocností, ktoré si na úkor týchto krajín riešili vlastné záujmy.

Materiál Sörfözés és sörkereskedelem a középkori Poroszországban od Lászlóa Pósa je venovaný jednak problematike výroby piva na území stredovekého Pruska, jednak obchodovaniu s touto v tom čase mimoriadne dôležitou komoditou. Práve pre obdobie stredoveku je typické postupné zavádzanie používania chmeľu, ktorý zlepšoval chuťové vlastnosti piva i jeho celkovú kvalitu. Nemecké mestá sa v tomto smere stali jedným z priekopníkov výroby rôznych druhov kvalitných pív, pričom tieto znalosti sa vďaka nemeckým kolonistom postupne rozširovali aj do ďalších častí Európy. Išlo pritom jednak o priamy export vyrobeného piva, jednak o rozširovanie technologických znalostí samotnej výroby tohto nápoja.

Štúdia Az izraelita hírlapirodalom kezdetei Magyarországon od Anikó Prepuk sa zaoberá problematikou v poslednom období aktuálnou aj v rámci slovenskej historiografie. Počiatky židovských

periodík siahajú v priestore Uhorska na začiatok štyridsiatych rokov 19. storočia. Aj napriek spravidla pomerne krátkemu trvaniu prvých novín dochádzalo v tomto smere k postupnému vývoju, pričom okrem spočiatku dominujúcej nemčiny sa od šesťdesiatych rokov v stále väčšej miere objavujú periodiká, resp. príspevky v maďarskom jazyku. Od osemdesiatych rokov sa postupne začali vydávať aj odborné periodiká. Ako osobitne zaujímavé v tomto smere možno hodnotiť napríklad Magyar Zsidó Szemle. Autorka príspevku venuje pozornosť nielen prehľadu významnejších periodík, ale aj ich orientácii na ortodoxnú či reformovanú časť židovskej komunity. Rovnako zaujímavý je tiež súbor informácií o redaktoroch a prispievateľoch do vydávaných periodík. Aj vďaka tomu možno konštatovať, že práve prostredníctvom vývoja a obsahovej náplne jednotlivých tlačí možno zreteľne sledovať zmeny, ktorými prechádzala židovská komunita v Uhorsku predovšetkým v druhej polovici 19. storočia.

Zborník venovaný jubileu prof. J. Bartu tak nielen svojou veľmi kvalitnou grafickou podobou, ale predovšetkým vďaka kvalitnému obsahu predstavuje celý rad nových poznatkov i pohľadov na rôzne oblasti prevažne hospodárskych dejín. Nepochybne prispeje k ďalšiemu rozvoju tejto zaujímavej, no stále nie dostatočne prebádanej oblasti historického skúmania.

Patrik Derfiňák

Autori čísla:

PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD., Inštitút histórie FF PU v Prešove
PhDr. Martin Javor, PhD., Inštitút histórie FF PU v Prešove
prof. PhDr. Peter Kónya, PhD., Inštitút histórie FF PU v Prešove
Dr. László Pószán, Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
PhDr. Lucia Tokárová, Inštitút histórie FF PU v Prešove
Bc. Marek Vizdal, Prešov
Mgr. Adriána Vofanská, Prešov

Recenzenti: Mgr. Ján Adam, PhD., doc. PhDr. Miloslava Bodnárová, CSc., PhDr. Milan Belej, CSc., PhDr. Ľudovít Hallon, CSc., prof. PhDr. Peter Kónya, PhD., PhDr. Eva Kowalská, DrSc., Mgr. Patrik Kunec, PhD., Mgr. Peter Schreiber, doc. PhDr. Marián Skladaný, CSc., doc. PhDr. Marián Vizdal, CSc.

Informácia pre autorov

AHP uverejňuje príspevky z histórie a príbuzných vedných odborov. Sústreďuje sa najmä na publikovanie najnovších výsledkov vedeckého výskumu bádateľov zo Slovenska i zo zahraničia. AHP uverejňuje príspevky v slovenskom, českom alebo niektorom svetovom jazyku.

AHP uverejňuje najmä vedecké štúdie a odborné články, ďalej polemiky, materiály, dokumenty, recenzie, anotácie, glosy z histórie a príbuzných vedných odborov a správy, týkajúce sa vedeckého a spoločenského života.

AHP vychádza dvakrát ročne. Uzávierka prvého čísla je vždy k 15. marcu a druhého čísla vždy k 15. septembru príslušného kalendárneho roka.

Vedecké štúdie a odborné články posudzujú dvaja nezávislí recenzenti, ktorých určí redakčná rada a ktorých posudok je podkladom pre rozhodovanie redakčnej rady o zaradení príspevku do AHP. O zaradení ostatných príspevkov rozhoduje redakčná rada na návrh predsedu redakčnej rady.

Za obsah jednotlivých príspevkov zodpovedajú ich autori. AHP uverejňuje aj príspevky a názory, ktoré nemusia byť v súlade s mienkou všetkých členov redakčnej rady. Nevyžiadané príspevky nevraciam.

Prosíme autorov, aby pri formálnej úprave dodržiavali nasledovné pokyny:

Príspevok je potrebné zaslať vo formáte doc, docx alebo rtf.

Okraje 2,5 cm

Písmo Times New Roman, 12 b

Riadkovanie 1,5

Poznámkový aparát pod čiarou vložený cez automatickú funkciu

Súčasťou príspevku musí byť názov, abstrakt a kľúčové slová v anglickom jazyku v náležitej kvalite, kontaktné údaje na autora a jeho pracovisko a zoznam použitej literatúry na konci práce.

Pri písaní vlastných mien z uhorského obdobia slovenských dejín rešpektujeme podobu, akú zvolí autor.

Príklady popisu dokumentov citácií podľa ISO 690 a ISO 690-2 sú k dispozícii na www.unipo.sk/filozofická-fakulta/veda/AHP

ANNALES HISTORICI PRESOVIENSES
č. 1 – 2 /2010, roč. 10

Jazyková úprava
UNIVERSUM, Javorinská 26, Prešov
(www.universum-eu.sk)

Anglické abstrakty
autori a Ústav jazykových kompetencií CCKV, Prešovská univerzita v Prešove

Zodpovedný redaktor
doc. PaedDr. Martin Pekár, PhD.

Pre
Inštitút histórie na Filozofickej fakulte
Prešovskej univerzity v Prešove
a
Centrum excelentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu
Prešovskej univerzity v Prešove

Vydalo
Vydavateľstvo Prešovskej univerzity
v roku 2011

Technický redaktor
Ing. Ladislav Nagy

ISSN 1336-7528
Evidenčné č. MK SR: EV 4274/11